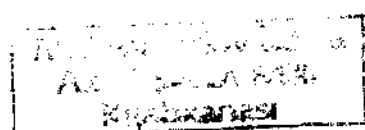

RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ-2006

*Bu kitab "Rəşid bəy Əfəndiyev. Seçilmiş əsərləri" (Bakı, Gənclik, 1979)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edən: **Abdurrəhman Abdullayev**

Rədaكتورu: **Məmməd Adilov**

894,3613-dc21

AZE

Rəşid bəy Əfəndiyev. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006,
120 səh.

Pedaqoq, şair, nasir, dramaturq, publisist, tərcüməçi və etnoqraf kimi tanınan Rəşid bəy Əfəndiyev bədii yaradıcılığın müxtəlif janrlarda əsərlər yazmışdır.

Bu kitabda onun məktəbli uşaqlar və gənclər üçün seçilmiş didaktik şeir, təmsil, hekayə və pyesləri toplanmışdır. Müəllif bir pedaqoq olaraq əsərlərində uşaqlarda elmə, sənətə sevgi, böyüklərə hörmət, təvazökarlıq, qorxmazlıq, vətənpərvərlik hissləri tərbiyə etməyə çalışmış, onları maarifə, elmə dəvət etmişdir.

ISBN10 9952-34-035-4

ISBN13 978-9952-34-035-8

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Tanınmış maarif xadimi, yazıçı və alim Rəşid bəy Əfəndiyev Azərbaycan xalqının milli oyanışında mühüm rol oynamışdır. Maarifçi-realist Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan R.Əfəndiyevin ədəbi yaradıcılığı ədəbin pedaqoji fəaliyyəti ilə də sıx bağlı idi.

Rəşid bəy İsmayıl oğlu Əfəndiyev (Əfəndizadə) 1863-cü ildə Şəki şəhərində ruhani məmur ailəsində anadan olmuşdur. O, ibtidai təhsilini Cümə məscidində yerləşən mollaxanada Əbdürrəzaq Tahirzadə adlı bir müəllimdən almışdır. Ədib gündüzlər məktəbdə molladan, axşamlar evdə ruhani atasından şəriət elmlərini, Şərq dillərini, Şeyx Sədinin "Bustan"ı və "Güllüstan"ını, Mövlana Ruminin "Məsnəvi"sini, Füzulinin "Leyli və Məcnun"unu, Mirzə Mehdi xanın "Tarixi-Nadir" və "İnşa" əsərlərini, Xacə Həfizin "Divan"ını oxuyub öyrənmişdi.

Rəşid bəy Əfəndiyev 1873-cü ildə məscid məktəbini bitirib, təhsilini rus dilində əvvəl qəza məktəbində, sonra şəhər məktəbində davam etdirmişdir. O bu məktəblərdə hesab, coğrafiya, tarix, fizika, kimya elmlərini öyrənmiş, rus və Avropa yazıçılarının yaradıcılığı ilə tanış olmuşdur.

1879-cu ildə Rəşid bəy Əfəndiyev Cənubi Qafqaz (Qori) Müəllimlər Seminariyası nəzdində yenidən açılmış Azərbaycan şöbəsinə daxil olur. Şərq və rus dillərini yaxşı bilən, dini və dünyəvi elmlər haqqında kifayət qədər məlumatı olan R.Əfəndiyev şöbənin müfəttişi A.O.Çernyayevskinin diqqətini cəlb edir. Pedaqog "Vətən dili" əlifba dərsliyinin I hissəsini hazırlayarkən tələbəsinin qüvvəsindən istifadə edir. Müfəttiş dərsliyin mətnini ona yazdırıb, 1881-ci ildə Tiflisdə Ünsizadə mətbəəsində litoqrafiya üsulu ilə nəşr etdirir.

Çernyayevski ilə əməkdaşlıq R.Əfəndiyevin inkişafına müsbət təsir göstərir. O, fəal yaradıcılıq işinə cəlb olunur. Tələbə öz müəlliminin sifarişləri ilə ilk dəfə "Qan ocağı" komediyasının məscid məktəbini təsvir edən səhnəsini yazır və seminaristlərin qüvvəsi ilə pansionda tamaşaya qoyur. Rəşid bəy 1879-cu ildə Şəkiddə M.F.Axundzadənin "Hacı Qara" komediyasını, sonralar Qori seminariyasında dramaturqun digər komediyalarını tamaşaya qoymuş, cəmi zamanda baş rolları ifa etmişdir.

R.Əfəndiyev tələbə ikən "Şəkinin vəzi-halı" adlı şerini yazıb, "Ziyayi-Qafqaziyyə" qəzetinin redaksiyasına göndərir və rus şairlərindən tərcümə edir. Onun rus dilindən Azərbaycan dilinə çevirdiyi "Həndəsə" dərsliyi gürcü şairi Pazikaşvili-Vaja Pşavela tərəfindən Ş.Rustavelinin rus dilinə tərcümə olunmuş "Pələng dörisi geymiş pəhləvan" poeması ilə bərabər 1882-ci ildə Moskvada açılmış kənd təsərrüfatı sərgisində nümayiş etdirilir.

R.Əfəndiyev 1882-ci ildə seminariyanı bitirib, Qəbələ kənd ibtidai məktəbinə təyinat alır. O burada səkkiz il işləyir və 1890-cı ildə iş yerini bölgənin Xaçmaz kənd məktəbinə dəyişərək iki il də orada çalışır.

Kənd məktəbləri R.Əfəndiyevi dərslər yazmaq, uşaq mütaliəsi üçün xüsusi ədəbiyyat hazırlamaq zərurəti ilə qarşılaşdırır. Əsasən uşaq ədəbiyyatı, dramaturgiya və bədii tərcümə sahəsində çalışmaqda olan Əfəndiyev pedaqoji fəaliyyətinin ilk günlərindən məktəblərin milli zəmində hazırlanmış dərsliyə, uşaqların sağlam mündəricəli ədəbiyyata ehtiyacını ödəmək məqsədi ilə orijinal əsərlərdən, iqtibas və tərcümələrdən ibarət dərsliklər nəşr etdirir. Hər iki dərslik böyük şöhrət qazanır, dəfələrlə nəşr olunur, azərbaycanlılarla yanaşı, Qafqazda türk xalqları yaşayan digər bölgələrin məktəblərində də tədris olunur.

Cavan pedaqog məktəblilərin mənəvi tələblərini təmin etmək üçün mün-təzəm surətdə çalışır, xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplayıb, onların əsasında hekayələr, orijinal şeirlər yazmaqda, rus və fars ədəbiyyatından tərcümələr etməkə məşğul olur. Ədib tərcümeyi-halında yazırdı: "Kənddə on il müəllimlik etdiyim zaman rus klassiklərindən Puşkinin, Jukovskinin, Krilovun, Lermontovun, Tolstoyun əsərlərindən müdəm tərcümə edib, albomuma çox şey toplamışdım və el ədəbiyyatından bəzi yarar şeyləri də intixab etmişdim, həmçinin təcrübədən çıxartmışdım".

R.Əfəndiyev on il kənd məktəbində çalışdıqdan sonra 1892-ci ildə Tiflisə köçür. O, Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsində katib müavini və müftinin himayəsi altında fəaliyyət göstərən "Ömər məktəbi"ndə müəllim işləyir. Ədib Tiflisdə yaşayarkən Aleksandrovsk Müəllimlər İnstitutuna daxil olub, "şəhər məktəblərində dərs vermək hüququna" malik olur.

Yazıçı Qəbələ və Xaçmazda başladığı uşaq ədəbiyyatı yaratmaq sahəsində fəaliyyətini davam etdirir, dərsliklər üzərində çalışır. Müəllim 1898-ci ildə İstanbulda "Uşaq bağçası", bir qədər sonra - 1902-ci ildə isə Bakıda "Bəsi-rətül-ətfal" dərsliyini nəşr etdirir. Onun tərtib etdiyi bu əlifba və ədəbi qiraət kitabları Azərbaycanda xalq maarifinin inkişafında, azərbaycanlı uşaqların savadlanmasında mühüm rol oynamışdır.

1900-cü ildə Tiflisdə Aleksandrovsk Müəllimlər İnstitutunu bitirən R.Əfəndiyev Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə ana dili və şəriət fənləri müəllimi vəzifəsinə təyin olunur. Uzun illər seminariyada dərs deyən Rəşid bəy burada F.Köçərli və Ə.Muxtarovla çiyin-çiyinə çalışır, millətin övladlarının pedaqoji hazırlığı və təlim-təربiyəsi işləri ilə yaxından məşğul olur.

Rəşid bəy Əfəndiyevin adı Mirzə Fətəli Axundzadənin dramaturgiya ənənələrini inkişaf etdirən komediyanəvislər arasında şərəfli yer tutur. Rus pedaqogu K.D.Uşinskinin Azərbaycanda ilk ardıcılı, M.F.Axundzadə ədəbi məktəbinin yetişdirməsi və davamçısı olan Əfəndiyev elmi-pedaqoji, ədəbi və tərcüməçilik fəaliyyətinə hələ Qori seminariyasında oxuyarkən başlamışdı. XX əsrin əvvəllərindən isə yazıçı yaradıcılıq imkanlarını genişləndirir. Ədib dövrü mətbuatda müxtəlif mövzularda məqalələr dərc etdirməklə yanaşı, "Qan ocağı" (1904), "Rüstəm və Söhrab" (Firdövsi-dən tərcümə, 1906), "Saqqalın kəraməti" (1909), "Müxtəsər şəriət" (1910), "Arvad məsələsi" (1912), "Qonşu qonşu olsa, kor qız öre gedər" (1913), "Pul dolisi" (1918), "Bir saç telinin

qiyməti", "Tiflis səfərləri", "Qızılgül" və b. kimi müxtəlif janrlarda yazdığı əsərlərini kitab halında nəşr etdirir. Əfəndiyevin "Arvad məsələsi" kitabı qızların təhsilinə və qadının cəmiyyətdə yeri probleminə həsr olunmuşdur.

R.Əfəndiyev 1916-cı ildə İrəvan quberniyası xalq məktəblərinin inspektoru vəzifəsinə təyin olunur. Pedaqoq burada təlim-tərbiyə işlərinin səmərəli təşkilinə böyük əmək sərf edir. O, İrəvan, Naxçıvan və Ordubad şəhərlərində müəllimlər üçün qısamüddətli kurslar yaradır. 1917-ci ilin əvvəlində çar hökuməti yığıldıqdan sonra quberniyada məktəblərin milliləşməsi işinə rəhbərlik edir.

R.Əfəndiyev 1918-ci ildə Bakıya gələrək, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalq maarifi sahəsində tədbirlərinin həyata keçirilməsinə yaxından köməklik göstərir, maarif nazirinin əmri ilə Bakı kəşi seminarıyasının direktoru təyin olunur. Maarif nazirliyi yanında əlifba komissiyasının tərkibində latın qrafikasına keçmək üçün təqdim olunmuş layihələrin müzakirəsində fəal iştirak edir.

R.Əfəndiyev sovet hakimiyyəti illərində də pedaqoji və elmi fəaliyyətini davam etdirmiş, Şəkiddə pedaqoji məktəbin direktoru, etnoqrafiya cəmiyyəti Şəki şöbəsinin elmi katibi, SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının elmi işçisi olmuşdur.

Geniş yaradıcılıq diapazonuna malik pedaqoq olan Rəşid bəy Əfəndiyev həmçinin iki hissədən ibarət "Müxtəsər şəriət" dərsliyinin də müəllifidir. Eyni zamanda alim kimi tanınan Əfəndiyev etnoqrafiya ("Nuxada evlənmək adətləri", "Qəbələ mahalı", "Qutqaşen kəndi haqqında bir neçə məlumat" və s.), ədəbiyyatşünaslıq ("Azərbaycan türklərinə məxsus ədəbiyyat", "Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri", "Lev Nikolayeviç Tolstoy", "Seyid Əzim Şirvani" və s.), publisistika ("İbtidai savad təlimi haqqında müsəlmanın rəyi", "Bizə kitab" və s.) sahəsində də fəaliyyət göstərmişdir.

R.Əfəndiyev Azərbaycan xalq əfsanə və rəvayətləri, adət və ənənələri barədə, həmçinin xalq sənətkarlığı, coğrafiya və təbiiətə aid məlumatlar toplayıb, "Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа" (СМОМПК) məcmuəsində çap etdirmişdir. Əfəndiyev 1924-cü ildə Azərbaycanın Birinci Ölkəşünaslıq Qurultayının nümayəndəsi və etnoqrafiya cəmiyyəti Şəki şöbəsinin elmi katibi seçilmişdir.

Rəşid bəy Əfəndiyev 1942-ci il avqustun 31-də Şəkiddə vəfat etmişdir.

Onun adı Azərbaycan xalqının ədəbi-ictimai fikir tarixinə tanınmış yazıçı, dramaturq, maarif xadimi və etnoqraf kimi daxil olmuşdur.

VƏTƏN MƏHƏBBƏTİ

Məhəbbət eyləmək hər yurd üçün bir sirri-hikmətdir,
Vətən viranə olsa da, məsəldir, məhz cənnətdir.
Havası can verir cana, suyu taqət verir cismə,
Vətən qüvvət verir qəlbə, Vətən cüret verir şəxsə,
Vətən ziynət verir ruha, Vətən bir başqa hikmətdir.
Vətən bir şamdır, pərvanəsi onun mənəm, sənəm,
O şamın nuru da hər kədəki elm ilə sənətdir.
Vücudu harda doğsa, adəm oğlu gəlsə dünyaya,
O yerdən başqa yer, cənnət də olsa, dari-qərbətdir.
Ağac bir yerdə kök saldısa, qalxar, şax budaq atar,
Köçürsən öz yerindən, gör onun halı nə zillətdir.
Qoparsan laləni şaxından, üzsən ya gülü güldən,
Solar, bərbad olar, qalmaz nə tab və nə tərəvətdir.
Tutub qatilləri divan, Vətəndən eyləyir sürgün,
Bu zülmü bu sitəm bu kəslərə eyni ədalətdir.
Bütün əcdadımız mədfən Vətən torpağı altında,
Bizə vacib bu qəbristanı hər dəmdə ziyarətdir.
Nə bədbəxt kimsədir o kəs, Vətən mülkünü tərk eylər,
Gedər qərbət yerə, gəlməz, bunun halı səfalətdir.
Diyari-qərbəti seyr eyləmək lazımdır, əlbəttə,
Bəsirət kəsb edib niyyət Vətən mülkünə hümmətdir.

1901

ELMİN ŞƏRAFƏTİ

Ey yaşı kiçik cavan uşaqlar!
Ey elmə tərəf rəvan uşaqlar!

Elmin səməri şirindir, oğlum,
Öyrənməyin şərti səydir, oğlum.
Cahillər üçün çetindir, oğlum,
Cəhlin quyusu dərinidir, oğlum.

Qaçın o quyudan, aman, uşaqlar!
Halınız olar çox yaman, uşaqlar!

Get elm dalınca, eylə təhsil,
Durma, nöqsanını eylə təkmil,
Döz zəhməti-elmə bir neçə il,
Kəsbi-şərəf eylə, qədrini bil

Olun elmə mehriban, uşaqlar!
Gül ilə can nisar, uşaqlar!

Ölsə də alim hər an diridir,
Cahil sağ olsa da, daim ölüdür,
Bu hikmətə eylə yaxşı diqqət,
Sən, oğlum, eylə həyata qeyrət

Qeyrət dəmidir, aman uşaqlar!
Hər zəhmətə döz, dayan, uşaqlar!

Çalış, hər üluma ol xəbərdar,
Dur, hikmət əhlini get axtar,
Dünyada qərribə gör nələr var,
İnsanı ülum yaxşı saxlar.

Qalmaqdan avam utan, uşaqlar!
Elmin şərəfini qan, uşaqlar!

MƏKTƏBƏ DƏVƏT

Məktəbin vaxtıdır, əzizim, dur ayağa, ey oğul!
Gün çıxıb pəncərədən düşdü otağa, ey oğul!
Çox zamandır ki, xoruzlar oyadıbdır xalqı,
Paltarını əyninə gey, çəkmən ayağa, ey oğul!
Quş ola, heyvan ola, insan ola, zərərdir
Kəsbdən qeyri qədəm qoysa qırağa, ey oğul!
Yük çəkir hər cücü öz rizqini, hər arı özün
Vuracaq baldan ötrü daşa, budağa, ey oğul!
Kəsbidir, gerçi tutur torçu balıq dəryadan,
Kəndçinin meyli olur bostana-bağa, ey oğul!
Fikir eylə indi, oğul, elm sənin kəsbindir.
Sən də get məktəbə, elmə, dur ayağa, ey oğul!

1904

BAHAR

Bahar odu dağı-daşı qızardıb,
Qıpqırmızı qızılgülər açıldı.
Çəmən yaşllaşdı, hər bir tərəfdə
Bənövşələr, qərənfillər açıldı.
Sarmaşıqlar sarı gülə sarmaşıb,
Boğaz çəkib çox sünbüllər açıldı.
Yaşllaşdı çəmənliklər, çayırırlar,
Dağdan-daşdan aşdı, sellər açıldı.
Dərya kimi ağacların yarpağı
Ləpələndi, güclü yellər açıldı.
Gözel-gözel quşlar hərə bir cürə
Cəh-cəh vurdu, şirin dillər açıldı.

1904

BAHARIN TƏRİFİ

Qış çıxıb, novruz olub, bir görək, ayə, nə gəlir,
Yaz olur, fəsl-i-bahar əyyamı meydana gəlir
Enir ol vəqt havaya, suya və torpağa hava,
Ot, ağac dirçələnir, hər birisi canə gəlir.
Qaynayır körpə yaşıl ot, basır hər bir tərəfi,
Göy çəmənlər xeyli gözəl bağ ilə bostanə gəlir.
Ağacın düymələri zoğluyuban yarpaq açır,
Sonra əlvan çiçəyi gör nə zərifanə gəlir.
Toxmacarlar açılardan sonra qurdlar dirilir,
Küm tutan kümçülərin işləri tüğyanə gəlir.
Sular artır, sel axır, çay daşıb ətrafı basır,
Hər yana ağzı düşürsə, ora cövlənə gəlir.
Zəmiçi öz zəmisin bağlayır, ondan sonra
Dən tutur, hər taxılın sünbülünə danə gəlir.
İsti yerlərdən uçub hər yere quşlar yayılır,
Oxuyub nəğmələnin, hər biri əfğanə gəlir.
Ağ-əlvan açılır güllər, olur günə-gün
Şeh düşür türfələnin, xoş etri hər yanə gəlir.
Arabir yaxşı yağışlar suluyur dünyanı,
Hər göyərti boy atır, qüvvə tapır, canə gəlir.
Arılar bal daşıyır hər çiçəyin şəhdindən...

1904

BAHARİYYAT

Novruz gələndə hara baxsan, nə gözəldir!
Gülzlü çəmənlərdə çıraqban nə gözəldir!
Güllər aç a al-qırmızı, əlvan, nə gözəldir!
Gül şaxına bülbul qona, nalan nə gözəldir!
Bu mənzərəni seyr edə insan, nə gözəldir!

Axşam tərəfi çən basa, kəm-kəm ola çiskin,
Həm güclü yağ, həm kəsile, həm ola çiskin,
Göy qisminə candır o ki, hərdəm ola çiskin,
İllah ki, hər axşam havası nəm ola çiskin,
Hər səhər çıxan gün belə, neysan nə gözəldir!

Mən qılmış idim özümə bir məskəni-məva,
Yaz fəsl-i idi, hali-hava xeyli dılara,
Bir yanı şəhər, bir yanı kənd, bir yanı səhra,
Bu mənzərə olmuşdu mənə canlı tamaşa,
Baxmaq belə əhvala hər erkən nə gözəldir!

Bir yanda vurur cəh-cəhini qumru və bülbul,
Bir yanda aç qönçəsini türfə qızılgül,
Bir yanda atır boy, çıxarır başını sünbül,
Bir yandan uçub arı edir şəhdi tənəvül,
Hər şeydə bir əhvali-nümayan nə gözəldir!

Əlvan geyinib təzələnin düz və yoxuşlar,
Qartal kimi uçmaq diləyir dağdakı daşlar,
İndi qayıdıb isti vilayətdəki quşlar,
Hər səhərcik nəğmələnin virdini başlar.
Sən də ayılıb dinlə, gör heyvan nə gözəldir!
Xoş nəğmələri dinləyən insan nə gözəldir!

1904

GÜL

Sarı gül, ağ gül, qızılgül,
Bağda-bağçada açıp gül
Hər sabah səni dərim mən,
Ətrini dağıt, yayıl, gül

Çəmənə zinət olan gül,
Ömrü az olub, solan gül.
Bülbülün şerqilərini
Qulaq ardına vuran gül.

Gülüm, nə gözəl açıbsan,
Gözəl ətir saçıbsan.
Bürünüb kola, tikana,
Hansı zalımdan qaçıbsan?

1907

BƏDBƏXT BALALAR

Gül budağında quş yuvası durur,
Quş balası nizam ilə oturur.
Müntəzirdir, anası bir gəlsin,
Ağzına bircə-bircə yem versin.
Hifz qılsın bələdan öz balasın,
Oxusun layla, çalsın öz havasın.
Hanı bu quşların havadarı?
Bir talançı gəlir yuvaya sarı.
Balalar səslərin kəsib yatır,
Anası o zaman gəlib çatır.
Zülmə adət edən yaman bir uşaq
Dutuban eyləyər quşu dustaq.
Yuvada quşları qoyub ağlar,
Kim onların anasın bağlar.
Burax ol binəvayi-məzlumu,
Etmə bədbəxt böylə məsumu.

1907

BƏXTƏVƏR BALALAR

İki quşdur: xoruzu, həm fərəsi,
Ayrı-ayrı cəfa çəkir hərəsi.
Sazlayırlar ağac budağında,
Ağacın handa baş budağında.
Yumuşaq, isti bir zərif yuva,
Eyləyib ona hər biri məva.
Fərəsi bir neçə yumurta salır,
Gecə-gündüz yumurta üstə qalır.
Sonra yarılib hər yumurta sınır,
Cücələr başlayıb zühura çıxır.
Bu sayaq ərşəyə gəlir quşlar,
Sifəti xeyli xoş, səsi xoşlar.
Bu iki quş: xoruz, fərə indi
Quş balasından ötrü, bil, kimdi.
Fərəsidir ana, xoruzudur ata,
Gecə-gündüz durub yanında yata.
Növbə ilə emək çəkir quşlar,
Cücəsinə yemək tapır quşlar.

1907

QƏLƏM

Qələm söylər ki, mən şah-cəhanam,
Qələm əhlin kamala çatdıranam.
Qələm söylər cəhanda hər dil ilə,
Müsahibdir ədib kamil ilə.
Qələm alətdir əldə xeyli kəskin,
Qılıncdan itidir, topdan ötgün.
Qələm bir anda Şerqin halın anlar,
Diyari-Qərbin əhvalın anlar.
Əgər kəssən başın, etməz şikayət,
Həmişə eylər əmrinə itaət.
Qələm şakidir o kəsdən ki, bilməz
Onun qədrin, atar hər yana, silməz.

1907

QURAQLIQ

Çox quraqlıq göyörtini qurudur,
Çox yağınlıq da aləmi çürüdür.
Bir zaman payıza yaxın yay idi,
Yağmamışdı yağış neçə ay idi.
Çox quraqlıq çəkirdi hər bir can,
Hər cücü, hər göyərti, hər heyvan.
Qurumuş yer cadar-cadar idi,
Hava hər yerdə tozlu, tar idi.
Ağacın yarpağı saralmış idi,
Quruyub meyvəsi qaralmış idi.
Yatmış idi çəmənlər, çiçəklər, lələ,
Görən ağlar idi qan bu halə.
Quşların nitqi bağlanıb lal idi,
Tövşüyənlər qoyun idi, mal idi.
Nə gülürdü gülün üzü fələyə,
Nə də salmış idi bülbülə kölgə.
Taxılın sünbülündə dənə yox idi,
Kökündən yanan taxıl da çox idi.
Nagahdan bir bulud zühur etdi,
Yayılib hər yanı tamam örtüdü.
Göy üzün qapqara bulud aldı,
Göy gurladı, ildırım çaxdı.
Saçdı göyden yerə yağış rəhmət,
Yer üzü döndü oldu bir cənnət.

QIRQOVUL

Qırqovul nə gözəl quşdu,
Biri bir gün koldan uçdu,
Camalına gözümlə düşdü.
İstədim onu səsləyim:
Qaçma, gəl səni bəsləyim.

Qırqovulum – halal heyvan,
Boynu, başı, döşü əlvan,

Dağdan qaçıb, düzdə uçan.
İstədim onu səsləyim:
Qaçma, gəl səni bəsləyim.

Qırqovulum cüt-cüt gəzər,
Dağı-düzü hüsnü bəzər,
Yerdə səkər, göydə süzər.
İstədim onu səsləyim:
Qaçma, gəl səni bəsləyim.

1907

KÜRT TOYUQ VƏ CÜCƏSİ

Fərəmi kürt basdırdım,
Yanını hər gün kəsdirtdim,
Yaxşı qulaq asırdım.
Apardı quzğun cücəsin,
Handa yaxşısın, neçəsin.

Bir ay bizim qara fərə
Yumurtladı beş-on kərə,
Üç həftə yatdı bilmərrə.
Apardı quzğun cücəsin,
Handa yaxşısın, neçəsin.

Yumurtadan diri çıxdı,
Cücəsindən biri çıxdı,
Dalınca bir sürü çıxdı.
Apardı quzğun cücəsin,
Handa yaxşısın, neçəsin.

Dedim: 'A kürt, başın batsın,
Apar cücən hində yatsın,
Ora fəryadına çatsın.
Apardı quzğun cücəsin,
Handa yaxşısın, neçəsin.

1907

BOSTAN SEYRİ

Yaz fəslı açılmış idi güllər,
Çıxmışdı xıyar, təzə nubar.
Altı yaşı m o zaman olardı,
Atam mənı bostana apardı.
Yolda atam ilə ata mindim,
At minməyımə də sevındım.
Bostan çox ıraqda idi kənddən,
Bostana yetişdik, endik atdan.
Bir zorba düzü salıb hasara,
Qazmışlar içını para-para.
Hər səmtı tamām xıyaban ıdı,
Hər qısı m göyertı tufan ıdı.
Saç-saqqalı sarı qarğıdalı,
Bəzərdı bostanı gül camalı.
Almış başına dəyırmı qalxan,
Günle dolanırdı günəbaxan.
Əmmamə kimi hərif kələmlər
Öz canını hər birısı bəslər.
Yandan düzülübdu xeyli ləklər,
Bostançı çekıbdı çox əməklər.
Qarpız da, yemiş də var burda,
Keşniş də, şilyüd də, hələ turp da.
Ancaq yetişib xıyar zamanı,
Göstərdı mənə atam da onu.
Gördüm xıyarı xıyabanında,
Baxdım tağına durub yanında.
Kəndir kimi zoğlu yarpaq açmış,
Yatmış yerə, torpağa bulaşmış.
Yarpaq başına təküb xıyarı,
Burnunda çiçəkdi – rəngi sarı.
O gecə yatıb orada qaldıq,
Bir neçə xıyar nubar aldıq.

TAXIL BİTKİLƏRİ

Çəltik deyir:
Taxılların başıyam,
Döyülməmiş naşıyam.
Pullunun plovuyam,
Kasıbların aşıyam.

Buğda deyir:
Mənə buğda deyirlər,
Çörək yapıb yeyirlər.
Hər gün mənı yeməyi
Halva tək istəyirlər.

Darı deyir:
Darıyam xaşxaş kimi,
Buğdaya qardaş kimi.
Buğdasız təkə məndən
Çörək bişər daş kimi.

1907

QUŞ

Uçma, uçma, dayan, ey quş!
Gəl ol mənə hayan, ey quş!
Səni mən bağıma basım
Səhər ertə, axşamçağı.
Sən gəl mənə inan, ey quş!
Başla, oxu, aman, ey quş!
Sevdiyin yerdə sal məskən,
Arabir uç gəl yanıma,
Mülküm sənə olsun vətən.
Qalx, qon tağ və eyvanıma,
Qorxma məndən, ürkmə məndən,
Fərəh ver qəmli canıma.
Tik özünə yuva, ey quş!
Ey bizlərə mehman olmuş!

BƏNÖVŞƏ

Qış çıxar, açar yazı bənövşəm,
Eylər bizə nazi bənövşəm,
Hər gülün sərəfrazı bənövşəm.
Aman, ay bənövşəm, dərim səni,
Stol üstünə qoy sərim səni.

Yer ilə yeksan eyləyir özünü,
Göstərir bizə göy, ala gözünü,
Anlayan olmaz söhbətin, sözünü.
Aman, ay bənövşəm, dərim səni,
Stol üstünə qoy sərim səni.

Ətri var gözəl, sadədir özü,
Ətrinə valeh eyləyir bizi,
Üzsələr də heç yoxdur bir sözü.
Aman, ay bənövşəm, dərim səni,
Stol üstünə qoy sərim səni.

Ey səhralarda bitən bənövşə,
Fürsətin əgər bir ələ düşə,
Qoymaram ola məskənin meşə.
Aman, ay bənövşəm, dərim səni,
Stol üstünə qoy sərim səni.

Dəstələr bağlaram, iylərəm səni,
Aman, ay gülüm, bəslərəm səni.

1907

QADIN KİMDİR

Cahan bir cismdir, canı qadıdır,
Yaradan cümlə insanı qadıdır.
Yaşar aləm, alar feyz qadından,
Ruhumun mənbəyi, məkanı qadıdır.
Tədavi, həm təkamül, həm tərəqqi
Verən insana, bil, onu qadıdır.

Qadın yüksəlməyə, yüksəlməz aləm,
Yəqin yüksəldən insanı qadıdır.
Hüzuru məclisə böyük şərəfdir,
Şərəfət hökmünün canı qadıdır.

1907

TƏBİƏT VƏ TORPAQ

Dünyaya gəl eylə yaxşı diqqət,
Seyr eylə nizamına həqiqət.
Bir başqa büsat, başqa hikmət,
Bunlar hamısı anam təbiət!

Torpaq özü nemət yaradandır,
İnsan da ondan yaranandır.
Heç vaxt demə xak zir-zibildir,
Hər bir ovucu onun qızıldır.
Axtarma sən özgə mədəniyyət.

Bir cüt öküz ilə bir xış et saz,
Ya fəsli-payız gələndə, ya yaz,
Bir parça yeri əməlli sən qaz;
Səp hər cürə toxumu yerə bir az.
Şəksiz, verəcək bizə otuz qat.

Ya bir yerə meyvədar ağac ək,
Qurd və quşunu təmizlə tək-tək,
Yay fəsli sula, nə qəhri var, çək,
Məhsul olacaqdır onda, bişək
Yığ onu, apar bazarda qoy sat

Ya bir yerə bostan ək baharda,
Ətrafını saxla bərk hasarda,
Qarpız da, yemiş də ək, xiyar da,
Məhsulunu sat, apar bazarda.
Hər işinə-gücünə özün çat.

1907

PAYIZ KÜLƏYİ

Yaz uzunlu canım bişdi,
Payız girdi, qabaq qışdı,
Külək əsdi, soyuq düşdü.
Əsmə, külək, əsmə, külək,
Ümidimi kəsmə, külək!

Külək əsir gün batandan,
Bulud gəlir dörd bir yandan,
Yağış verməz zərər hər an.
Əsmə, külək, əsmə, külək,
Ümidimi kəsmə, külək!

Canım külək, gözüm külək,
Başımıza açma kələk,
Qoy barı-meyvəni dərək.
Əsmə, külək, əsmə, külək,
Ümidimi kəsmə, külək!

Külək əsir bağa sarı,
Tökəcək heyvanı, narı,
Qalacaq yarıbayarı.
Əsmə, külək, əsmə, külək,
Ümidimi kəsmə, külək!

Alma, armud, heyva, üzüm,
Ağaclarda düzüm-düzüm,
Aman külək, eşit sözüm:
Əsmə, külək, əsmə, külək,
Ümidimi kəsmə, külək!

Dağa-daşa duman çökür,
Yarpaqları külək tökür,
Ağacları burub bükür.
Əsmə, külək, əsmə, külək,
Ümidimi kəsmə, külək!

BÜLBÜL

Bahar fəsli cavan bülbül,
Açıldı gülüstan, bülbül,
Gülü yada salan bülbül,
Oxu bir qədər, can bülbül!

Yazın hüsnü çəməngüldür,
Bənövşə, lələ, sünböldür,
Onun da hüsnü bülbüldür,
Oxu, oxu, hər an, bülbül!

Yazın divanəsi sənsən,
Gülün pərvanəsi sənsən,
Oduna onun yanan sənsən,
Gül başına dolan, bülbül!

Yaza yaşıl çəməngüldür,
Bənövşə, yasəməngüldür,
Gülün qədrin bilən azdır,
Gül qədrini bilən bülbül!

Yaz açılmaz, gül olmasa,
Gül olmaz, bülbül olmasa,
Bunlar bir, yekdil olmasa,
Çəkər ah-fəğan, bülbül!

Yazın həsrətkeşi çoxdur,
Yazı yad etməyən yoxdur,
Həvəs bülbüldə nə çoxdur,
Həməngüldür, həməngüldür.

Bahar əyyamı hər ildə,
Çox hələ var qızılğüldə,
Qanıb bu əhvalı bülbül də,
Açır dil lal olan bülbül.

ANANIN LAYLA SƏDASI

Balama çalsa layla bülbüllər,
Balamı bəsləsə qızılgüllər,
Balama söyləsə şirin dillər:
– Qoy, anan da yazıqdı, yatsın, gəl
Yat balam, yat quzum, bir az dincəl.

Ciyərim parəsi, gözüüm nuru,
Dərdimin sən əlaci-məşhuru.
Qulluğunda anan pərəstardır,
Söyləyir hamı: – Ey gözəl nuru,
Qoy, anan da yazıqdı, yatsın, gəl
Yat balam, yat quzum, bir az dincəl.

Yaşa, boylan, sağ ol, cavan canım,
İgid ol, ərşəyə gəl, oğlanım!
Oxu, ol millətin pərəstarı,
İndi yat yuxla, dərdə dərmanım!
Qoy, anan da yazıqdı, yatsın, gəl
Yat balam, yat quzum, bir az dincəl.

Aqıl ol, çat kamala, ey oğlum!
Alim ol elmi-hələ, ey oğlum!
Mərifət məktəbində xoşbəxt ol!
Uğrama heç zəvalə, ey oğlum!
Qoy, anan da yazıqdı, yatsın, gəl
Yat balam, yat quzum, bir az dincəl.

NƏSİHƏT

Oğul, canım-ciyərim,
Dur, məktəbə aparım.
Oxu, çəkim xərcini,
Mənim səbri-qərarım.
Aman, aman, övladım,
Gözlə, batmasın adım.

Oğul, gəl get məktəbə,
Fikir ver hər mətləbə.
Əqlin-kamalin olsun,
Qoşulma biədəbə.
Aman, aman, övladım,
Gözlə, batmasın adım.

Gecə-gündüz çalış, get,
Şagirdlərə qarış, get.
Ciddi-cəhdlə sən oxu,
Dərsə, elmə alışı, get.
Aman, aman, övladım,
Gözlə, batmasın adım.

Məktəbini əziz bil,
Davam et bir neçə il.
Öyrən, balam, ol alim,
Qalma avam, cahil.
Aman, aman, övladım,
Gözlə, batmasın adım.

1907

ÇOBAN

Davud ismində bir nəfər aşpaz
Olmuş idi xəyanət əhli bir az.
Ağası qovlamışdı qulluqdan,
Gedib olmuşdu sərkərə çoban.
O güdürdü öz qoyun sürüsün,
Hər gün əskildirdi bir-ikisin.
Söyləyirdi camaata Davud:
“Dadamıdır qoyunlara bir qurd,
Sürüyə gəlmiş Allahın qezəbi,
Öldürən yoxdur belə biadəbi”.
Eşidən hirslenirdi öz-özünə,
İnanıb Davudun şirin sözünə.
Yağıdır qurd, deyirdilər, qoyuna,
Xalq məəttəldi belə bir oyuna.
Meşəni basqın etdirib hər dəm,
Qoydular pusquda neçə adəm.
Alaçıqda nə tövr isə hər gün
Davudun bişmiş iət idi bütün.
Gah bozbaş bişirirdi, gah kabab,
Gah dolma bişirirdi, gah qutab.
Qurdu kənd əhli burda karı görüb,
Qurda lənət yağış kimi töküüb,
Aranırdı meşə, düzən, dağlar,
Molla da qurdun ağzın bağlar.
Bir əsər zahir olmadı qurddan.
Soruşan yoxdu bircə Davuddan:
“Nə üçün qurda atmısan böhtan,
Sən özün qurd imişsən, ey çoban!”

TƏNBƏL

Oyan qəflət yuxusundan,
Gəl əl götür yaman gündən,
Yapış get bir iş ucundan,
Dava tap dərdinə, tənbel!
Çıx o rahat otağından,
Düş əvvəlki damağından,
Yapış kəsbin qulağından,
Qulaq ver bir mənə, tənbel!
Bu tənbellik pis adətdir,
Çək əl bundan, xəcalətdir,
Çalışqanlıq nə dövlətdir,
Ayıl, ey binəva tənbel!
Yönel, get məktəbə sarı,
Öyrən bütün ən yaxşı asarı,
Oxu, elm əhli ol, bəri
Dedirtmə adına tənbel.
Oxu elmi, işıqlan bir,
Yaxıl elm oduna, yan bir,
Avam qalmaqdan utan bir,
Bax öz əhvalına, tənbel!
Olar hər yuxlayan qafil,
Qalar hər kəsbdən cahil,
Bunu çox pis, yaman iş bil,
Cəfa bas canına, tənbel!

1907

1907

ZİYALAN

Cəhana dərd sənən, cahil olsan,
Xeyirsizsən, zərərsən, cahil olsan,
Sərasər məhz şərsən, cahil olsan,
İşıqsız bir fənarsan, cahil olsan,
Fənarın şamını tax da, ziyalan!

Fərqi yoxdur kişi ol, ya qadın ol,
Bərabərdir, səy et, ayıq ol,
Durma, çalış, cəhəldən xilas ol,
Yetiş ürfana, yüksəlişə əsas ol,
Yorulma bircə an əsla, ziyalan!

Gecikmişsən, qulaq vermə bu hala,
Demə: "Ömrüm keçib getmiş zaval",
Ulaş çat məktəbə, dərsə, cəlalə,
Elmi-arın çək ağuşı-vüsala,
Alış yan, yağlı sal, gurla, ziyalan!

Mitil tək yuxlama, yatma bucaqda,
Uzanma xəstələr tək sən yataqda,
Cəhəlet içrə kor qalma qıraqda,
Bu tənbellik canındaydı bayaq da,
Göyə fişqır sən fişəng tək, ziyalan!

Bu dünyanın səfası elmdir, elm!
Dərdlərin dəvası elmdir, elm!
Qaranlıqlar ziyası elmdir, elm!
Həyatın məcrası elmdir, elm!
Əzəli, tamamı elmdir, elm!
Bunu sən də anla, bil, ziyalan!

FƏSİLLƏR

Qar gedər, yer açılar,
Göydən rəhmət saçılar,
Çəmənlər, çiçəklər açılar,
Bil, bu hansı fəsildir.

Quşlar bala balalar,
Məldar ot-ələf çalar,
Sünbül çıxar, dən olar,
Bil, bu hansı fəsildir.

Meyvə dəyib dərilər,
Xırman-taxıl döyülər,
Aləm behiştə dönər,
Bil, bu hansı fəsildir.

Qar aləmi ağardar,
Xalq malı dama salar,
Hər evdə ocaq yanar,
Bil, bu hansı fəsildir.

Üçü bizə yağdır,
Üçü cənnət bağdır,
Üçü yığib gətirir,
Üçü vurub dağıdır.

1912

1907

YAĞIŞ

Yağış gəlir yağa-yağa,
Yarəb, yağa bizim bağa,
Çəmənlər, gülə, dağa, düzə,
Yeri doyunca içirə.
Ey aləmin canı yağış!
Yağ, islat dünyanı, yağış!

Hava hərdəm gözəlləşə,
Aça çiçək çəmənlər, meşə.
Yağmur yağır, günəş doğa,
Çıxa əkinçilər işə.
Ey aləmin canı yağış!
Yağ, islat dünyanı, yağış!

Bostançılar, əkinçilər
Yaz olanda yağış dilər.
Yerə, yurda toxum əker,
Ağacların dibin qazar.
Ey aləmin canı yağış!
Yağ, islat dünyanı, yağış!

Əkin elin süfrəsidir,
Taxıl qeybi xəznəsidir.
Öküz, kətan, mala, toxum.
Xalqa ruzi təknəsidir.
Ey aləmin canı yağış!
Yağ, islat dünyanı, yağış!

1912

SÖHBƏT

Yaz olanda yağar yağış,
Otlar uzanar bir qarış,
Qaranquş eylər sifariş:
– Mən sizə qonaq gələcəm,
Olsun ki, sabah gələcəm.

Yaz olanda açar güllər,
Baş çıxardar qərənfillər,
Xəbər göndərər bülbüllər:
– Mən sizə qonaq gələcəm,
Olsun ki, sabah gələcəm.

Yaz olanda çölün düzü,
Heyvanlara verər ruzu,
Bunu qanıb deyər quzu:
– Mən sizə qonaq gələcəm,
Olsun ki, sabah gələcəm.

Yaz olanda çəmənlər, çiçəklər
Çox gözəl olur, çox göyçək,
Sabah açılsın bir görək.
Mən sizə qonaq gələcəm,
Olsun ki, sabah gələcəm.

Meylin var isə ədəbə,
Yaşayacaqsan şərəflə,
Dur get hər gündə məktəbə.
Mən sizə qonaq gələcəm,
Olsun ki, sabah gələcəm.

1912

KEÇİ

Başda uzun buynuzları,
Yekəsəqqal, tükü sarı
Keçim gedir dağ yuxarı.
Aman, a keçim, a keçim,
Dayan, a keçim, a keçim!

Keçim, qurda rast olmayasan,
Qabağında müc qalmayasan,
Bizi əngələ salmayasan.
Aman, a keçim, a keçim,
Dayan, a keçim, a keçim!

Sənsən sürünün seyizi,
Gəzir sürü sənsiz düzü,
Cana getirdin sən bizi.
Aman, a keçim, a keçim,
Dayan, a keçim, a keçim!

Keçim gedir nə hal ilən,
Zorba, şələ saqqal ilən,
Dalda bir sürü mal ilən.
Aman, a keçim, a keçim,
Dayan, a keçim, a keçim!

Keçim dırmaşar qayaya,
Gəzər otun yeyə-yeyə,
Bir kəs yoxdur ona deyə:
Aman, a keçim, a keçim,
Dayan, a keçim, a keçim!

Keçim, adın Qurban ağa,
Yavaş-yavaş en aşağı,
Gözəl xanım səni sağa.
Aman, a keçim, a keçim,
Dayan, a keçim, a keçim!

DURNA

Ey havada uçan durna,
Bizi qoyub qaçan durna.
Get, xoş gəldin, səfa gəldin,
Gələcəksən haçan, durna?

Göy çəmənə gəzən durna,
Su üstündə süzən durna.
Gəl bir, gözüüm görsün səni,
Al yaşıla bəzən, durna!

Getmə, getmə, gözüüm durna,
Sənə var bir sözüm, durna.
Sən gedəndə necə sənin
Həsretinə dözüüm, durna!

1912

GÜL NƏĞMƏSİ

Bir tazə cavan seyirə çıxıb, gəzdiyi bağda
Gördü açılıb gülləri hər yanda, baharda.
Reyhan, qərənfil gülü, olvan çiçəklər
Yaşıl çəmənə otir saçıb, cənnətə bənzər.
Gül şaxına qonmuş, oxuyur bülbüli-nalan,
O bağa saçır atəşi-eşqin dili-suzan.
Bu hüsnə-behiştə bu təbiətdə görüb o
Əl atdı gülün bir xəzəlinə yahu.
Batdı əlinə şax gülün xar tikani,
Səthi-çəmənə axdı onun qırmızı qanı.
Qan tökmə, dedi, mərhəmət et, qaçma, üzül gəl,
Ünsiyyətin olsun, burax o xarı, qızılgül!

1914

ANA KİMDİR

Əzizim, kim sizi doğub böyüdür,
Qul kimi qabağınızca gedir,
Kim sizə güclü mehribanlıq edir?
O gözəl, nazlı, mehriban ananız,
O sizi bəgrinə basan ananız!

Kim sizi yaxşı doydurub içirir,
Kim sizə dadlı rizqilər bəşirir,
Kim sizə, hər nə lazım isə, verir?
Balanın qeydinə qalan ananız,
O sizin odlara yanan ananız!

Kim çəkir sizlərə keşik gecələr,
Kim yerində oturur dik gecələr,
Gah qurur nənni, gah beşik gecələr?
Sizi candan əziz tutan ananız,
Göz önündə sizə baxan ananız!

Kim sizi hifz edir bələlardan,
Əl çəkib qohum və əqrəbalardan,
Qaçmayıb çövdürdən, cəfalardan?
O zəhmətkeş yazıq, cavan ananız,
Canı candan sizə yanan ananız!

Kim pərəstar olur sizə axşam,
Kim yuxunu özünə edir haram,
Kim çalışmaqdadır bila aram?
O yazıq, binəva çoban ananız,
Canını odlara yaxan ananız!

Kim sizə xəstə halınızda baxar,
Yeməyin, içməyin bütün buraxar,
Sübhədək yuxusu gözündən axar?
Ciyəri od tutub yanan ananız,
Baladan ötrü can qoyan ananız!

Kim sizin paltarı yuyub yamayar,
Kim sizin üçün xeyir-dua oxuyar,
Kim sizə mərifət, nə isə deyər?
Tifil ikən tərbiyə alan ananız,
Mərifət ləzzətin dadan ananız!

Şaki, kimdi yazır bu əhvalı,
Eləyir sizi elmdən halı,
Söyləyir sizə bu günü və ıqbalı?
Tərbiyə rəmzin qanan ananız,
Kamilə, alimə olan ananız!

1914

QADIN ŞƏRQİSİ

Bu gülşəni-dəhrin gülü, xəndanı qadındır,
İzzü şərəfi, şövkəti, həm şanı qadındır.
Gün tek verir afaqa ziya mərifətilə,
Ərkekler alan ol işığın kanı qadındır.
Ağuşı onun məktəbidir öz övladına,
Elmi-ədəbin əqil dəbistanı qadındır.
Qaimdir onunla bəşəriyyət, gələcəkdə
Nəslə yetirən elmlı cavanı qadındır.
Ərkekə qadından müteşəkkil bəşəriyyət,
Lakin onun ədəb-mərifət şeni qadındır.
Qadın anamızdır, yüksəlməlidir o hər an,
Təqdire layiq o uly bəşər qadındır.

1914

BİR QIZIN SUALI

Sordu bir ismi molladan bir qız:
“Nə üçün oğlan elm alır yalqız?
Nə olar biz də elmi öyrənsək,
Oxuyub əmri-şərimiz bilsək?
Elm insan üçün şərəfdir,
Alim olmaq bir özgə nemətdir!”
Dedi molla ki, ey həya kanı,
Oxu yalnız savadi-Quranı.
Yazı yazmaq haramdır arvadə,
Yazsa, namusunu verər badə.
Arvadın elminə lüzum yoxdur,
Yazı bilməzsə, heç sözüm yoxdur.
Bu sözü çün eşitdi qız ondan
Dedi: “Çıxma, a molla, imandan.
Sormuram mən sənəin təsəvvürünü,
Mənə şərh etmə öz təfəkkürünü”.
Bunu molla eşitcək ol qızdan,
Dönmedi şərh qıldığı sözdən.
Dedi: “Mən sahibşəriətiməm,
Alimi-kaşifi-həqiqətiməm.
Arvadın əqli, dini naqisdir,
Yazı yazmaq onun üçün pisdir”.
Qız baxıb mollanın quru sözünə,
Söylədi eybini onun gözüne:
“Əmri-nahiyə hamı mükəlləfdir,
Hansı işdə kişilər əşrəfdir?
Kişi, arvad təfəvütü yoxdur,
Hər birinin fəzileti çoxdur.
Ata ər isə, arvadı anadır,
Nəsil üçün arvadın adı anadır.
Ey kişi, sən də olmusan anadan,
Razı olma anan qala nadan.
Hər biri qoy azad həyat görsün,
Məgər insan deyildir arvadlar?

Mərifətdən nəçin kənar tutular?
Nə üçün elmi sən haram eylədin,
Biz ünas əhlini avam eylədin?
Əl götür biesas fitvadan,
Qorx, aman, molla, qəhri-mövladan”.

1914

DURNA ŞƏRQİSİ

Yaşılbaşlı durna quşum,
Sənsən dərdimin çarəsi.
Götür məni, ərşə uçum,
Təbiətin mahparəsi!

Dağı-daşı aşıb keçək,
Yetir məni muradıma.
Yaylaların suyun içək,
Durnam, gəl çat imdadıma.

Səhralarda gəzəcəksən,
Mən yazığam, aman durna.
Dəryalarda üzəcəksən,
Sən gəl mənə inan, durna.

Aman, durna, canım-gözüm, canını-gözüm,
Sənə budur axır sözüm, axır sözüm.
Uçur məni, uçur məni, uçur məni,
Dəryalardan keçir məni, keçir məni.

1914

Ey günü qara, işi ah ilə əfğan bacılar,
 Halı heyvana münasib, adı insan bacılar,
 Ey gözü kor analar, xanəsi viran bacılar,
 Tökməyin göz yaşı yaslarda kənar adəm üçün,
 Hər kəs öz halına olmalıdı giryan, bacılar.
 Mərifətli ananın tərbiyəsi övlada
 Başqa təsir verər, hikmətini qan, bacılar.
 Cır ağac olmasa peyvənd, verər meyvə acı,
 Abidar olmağa yox meyvədə imkan, bacılar.
 Elmsiz bir anadan başqa cür övlad olmaz,
 Hər təbiət çəkəcək əslinə, mütləq, bacılar.
 Necə ki, söylədi şerində Füzuli atamız:
 “Ləl olarmı qara daş, eyləsən al-qan”, bacılar.
 Əgər əbnayi-vətən qalsa cəhəltədə, səbəb
 Ən qabaqca anadır qalmaqda nadan, bacılar.
 Atasılə anası olsa avam, övladın,
 Qalır övlad da avam, bisəmər heyvan, bacılar.
 Ata övladına zülm olmağı layiq görməz,
 Qoymaz övladını heç vəqt də giryan, bacılar.
 Atalar qızlarına şəfqət edib, rəhm etsə,
 Oxudar məktəb açıb elmlə ürfan, bacılar.
 Olsa hər ailəmiz bir mədəniyyət ocağı,
 Mərifət mərkəzi bir mənbəi-ürfan, bacılar.

1914

Məktəb sənə nicat yolun göstərir,
 Həyat yolun, məmət yolun göstərir.
 Məktəb sənə qanmadığını qandırar,
 Cəhəltin cəbhəsini yandırar.
 Hürriyyətə fürsət yolun göstərir,
 İstibdada lənət yolun göstərir,
 Bu dünyanın cənnət yolun göstərir,
 Elm nuru qəlbin işıqlandırar.
 Xəyal eylə, yaxşı yanaş məktəbə,
 Bu yol səni tez çatdırar mətləbə.
 Məktəb sənin gözün işıqlandırar,
 Şərri pozub, xeyrin hökmünü yazar.
 Həvəs və inamla getsən məktəbə,
 Yetişərsən elmə və mərifətə.
 Məktəb xalqa irşad yolun göstərir,
 İnsan tək yaşamaq yolun göstərir.
 Qanad verər uçub da ucalmağa,
 Məcbur edər zalımları qaçmağa.
 Cəhəltin fırqəsini at, gözüm,
 Çalış ali dərəcəyə çat, gözüm!
 Elm, ürfan tanıdacaq özünü,
 Qandıracaq sənə hər bir sözünü.
 Məktəb açar bəsirətin gözünü
 Təbiətin hikmət yolun göstərir.
 Qarşıda açıdır səadət yolun,
 Çəkiclə zindana qüvvətli qolun
 İşlətməyin üsulunu göstərir.
 Şaki verib maarifə fikrini,
 Sair şeyə sərf eyləməz zikrini,
 Əhli-vicdan edər bunun şükrünü,
 Avamlara nicat yolun göstərir.

1914

CÜTÇÜ

Qaldırır kotanın qulağın cütçü,
“Hiş!” – deyib durğuzur ulağın cütçü.
Hayqırır kəlinə: “Aslanım, yeri,
Marahım, məstanım, ceyranım, yeri,
Ümidim, öz arzum, öz canım, yeri”.

Dincəldir arabir ulağın cütçü,
Bol verir həm otun, alafın cütçü.
Şumunu qurtarıb çəkir malasın,
Arıtlar kötükdən, daşdan talasın
Seçib toxumunu, çəkir cəfasın.

Qızardır gül kimi yanağın cütçü,
Qalayır evində ocağın cütçü.
Traktor gəlmişdir yeri sökməyə,
Dırmıx çəkib, şuma toxum səpməyə,
Cütçülərə abadanlıq tikməyə.
Bağlamaz patava, dolağın cütçü,
Bulamaz batdağa dolağın cütçü.

Doldurub anbarın, çardağın cütçü,
Bəsləyər əyalın, uşağın cütçü.
İgid tək bəzəyir bağı, bostanı,
Yığır, yığışdırır bağı, meyvanı,
Rahət olur qışda cütçünün canı.
Saxlayar evində bol sağın cütçü,
Yeyər-içər südlü qaymağın cütçü.

Fəhlənin özüdür öz hökuməti,
Özüyçün qazanır varı-dövləti,
Qaldırır qırmızı bayrağın cütçü,
Saxlayır çəkici-orağı cütçü.

ƏKİNÇİ VƏLİYƏ MÜJDƏ

Bir cüt natəmiz quyruqlu dana
Qoşardı xışına Vəli yan-yana.
Eşərdi həftədə bir faiz yeri,
Qazırdı həm yaz, həm payız yeri.
Səpərdi toxumun, əkib talasın,
Sürərdi malasın, çəkib alasın.
Zəhmətin çəkərdi hər il əkinin,
Nəhayət, götürüb orağın, çinin
Biçərdi, bağlardı dərzinə Vəli,
Salardı xırmanı, qoşardı vəli.
Döyərdi, sovurardı... alardı ancaq,
İllik azuqəsin birə-beş çanaq.
Qazardı bu sayaq iyneylə görün,
İndi bir siz gedin Vəlidən sorun:
– Vəli, danış, Vəli, keyfin necədir?
İnqilabdan sonra işin necədir?
Deyirlər, traktor gəlibdir sana,
Çatırmı o maşın sənənin dadına?
– Alt-üstə çevirir yerin təkini,
Asana çıxarıb bütün əkini.
Hara dönsə üzü, oranı sökür,
Torpağın alt qatın üstünə tökür.
Yeri pambıq kimi eyləyir pardaq,
Göz açıb yumunca işləyir qoçaq.
Hər işin bitirib toxumun saçır,
Cütçünün hər qisim müşkülün açır.
Taxılı biçəndə belini bağlar,
Beli bağlı dərzi qırağa tullar.
Birə-yüz qat bol məhsul alınacaq,
Təsərrüfat günü-gündən artacaq.
Bu sözü söyləyib oynadı Vəli,
Belində bir əli, göydə bir əli.

MARAQ ƏHLİNƏ CAVAB

Gördü bir gün məni maraq əhli,
Dedi: "Kəşf eylə arzuyi-dili,
Bu qədər ki, qələm yürütmüşsən,
Ölü məktəbləri diriltmişsən.
Ədəbiyyatda inqilabın var,
Nəşr olunmuş çoxlu kitabın var.
Sərf edibsən maarifə canın,
Olmusan güzgüsü hər insanın.
Olmusan dramnəvis və şair,
Tutmusan adət qəbiyi həqir.
Nədir indi sənin mükafatın,
Nədi vicdanına müracatın?
Söylə, arzuyi-təbiətin göstər,
Biz də ondan verək maraq xəbər".
Şaki verdi cavabını böylə:
"Sən də əhli-maraqə get söylə.
Mənim ömrüm fənayə maildir,
Qəlbim ancaq bu fikrə qaildir.
Surətən cismi tərk edərsəmsə,
Mənəvi aləmə gedərsəmsə,
El üçün sərfi-himmət eyləmişəm,
El görə cəbrə "zülüm" söyləmişəm.
Dağ başı dikdirə gömülə bədənəm,
Onadır arzuyi-ruhi-tənim.
Seyr edib gözlərim cahanı görər,
Bəxtəvər ömrü-cavidanı görər.
Bu mənim arzum, mükafatım,
Şərəfim, şöhrətim, məcazatım".

1925

NƏLƏR GÖRDÜM

Ayıldım baxdım ətrafa, cəhalətdən nələr gördüm,
İtirmiş izzəti-milliyətin ali-bəşər gördüm,
Duzağı-zülmə boğazın keçirmiş hər nəfər gördüm,
Buraxmış firsətin, hürriyyətin ziri-zəbər gördüm,
Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Cəfaçı müstəbidlər zülmü dərin hər tərəf qurmuş,
Güzərgahi-rəyasətdə kəməndi zülmilə durmuş,
Fəqir, bineva zəhmətkeşi həm soymuş, həm soydurmuş,
Əsiri-zülm olub bu binəvalar boynunu burmuş,
Dilər imdad zalim xaliqindən pürkədən gördüm,
Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Mühitimdə dolaşdım, məktəbin asarı gördüm yox,
İbadətxanələr, meyhanələr hər yanda həddən çox,
Əqidə sadə, dini mövhumatdan başqa bir şey yox,
Dedim, va millətə, va millətə, yazıq sənə, ox! ox!
Cəhalət zülmündən hər yerdə can verən kəri kor gördüm,
Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Yanaşdım məktəbin təsisinə, səs gəldi: Yox, olmaz,
Hökumət rus dilindən başqa dildə məktəb açmaz,
Şəriətdən savayı, başqa elmlərdən birin qoymaz,
Mən də dərs kitabların yazıb, həm nəşr eylədim az-az.
Üsuli-sövti təlimi yaratdım, çox səmər gördüm,
Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Durub əski fikirlərlə cihada, inqilab açdım,
Müəllimlər yetirdim, təzəliklər toxumunu saçdım,
Məni təqib edən düşmənlərdən Qoriyə qaçdım,
Orada gürcü hürriyyət pərəstarı ilə rastlaşdım.
Dağıstana, İran, Türkiyəyə etdim çox səfər, gördüm,
Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Dəxi gördüm qadın, ümmül-bəşər xak ilə yeksandır,
 Cəhalətdə, əsarətdə özilmiş misli-heyvandır,
 Yaşar məbuslar tək bağlı, ev onlara zındandır,
 Günü qara, əri hakim, özü məhkumi-giryandır.
 Cəhənnəm atəşi büryan edən əhli-zəbər gördüm,
 Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Diyari-Şərqi əhli-dəsti istismaridən aciz,
 Yemişdir zərbələr ağyaridən, həm yaridən aciz,
 Əzilmişdir təpik altında, hər qəhharidən aciz,
 Qalıbdır elmsiz, sənətsiz, karidən aciz.
 Uçub kaşanəsi avarə gördüm,ərbəder gördüm,
 Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Hərə bir növ almış yanın sağmal inəklər tək,
 Çıxardar şiresin, qoymazlar balın pətəklər tək,
 İşə məcbur edər, yüklər onu haşa eşşəklər tək,
 Bu məzlumun asarlar başına noxta həpəndlər tək.
 Güruhi-müftəxor zəhmətkeş qanın əmər gördüm,
 Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Xəyal etdim ki, getdikcə maarif intişar eylər,
 Xələyiqlər çəkər səmti-cəhalətdən, fərar eylər,
 Məktəbin rövneqinə pullular nəqdi-nisar eylər,
 Bunun əksin görəndən düşməndən bu halə iftixar eylər.
 İli ildən, ayı aydan, günü gündən bəter gördüm,
 Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

Yazıb qoydum neçə asar mən səhnei-tamaşaya,
 Sataşdım cümlə əfradi-kübara, ərsi-ələya,
 Ərə, arvada, əsnafa, bəyə, məmura, mollaya,
 Nə gördümse, alıb əksin, həqiqət çıxdı ortaya.
 Tamaşaçıları bizövq gördüm, bixəbər gördüm,
 Nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm, nələr gördüm.

XƏZAN VƏ BAHAR

Əcəb nə keçdi o dövran, əhali bizar idi,
 Nə qəlbi şad, nə ruhunda bir fəreh var idi,
 Sürur, zövq nədir anlamazdı, ağyar idi,
 O əsr lənəyə layiq, zamane-i-çar idi,
 Tamam varlığım ilə həyatım ağlar idi;
 Bütün o dövrdəki xatiratım ağlar idi.

O əsri-şumide görmüşdü xəlq zülmü cəfa,
 Səhife-i-ədyan – nəzm, nəsrü inşa,
 Hüzn, ələm və qəm, fəğanü mələ,
 Cahamı çulğamışdı sədəi-vaveyla.
 Ümid bəslədiyim kainatım ağlar idi,
 Bütün o dövrdəki xatiratım ağlar idi.

Cüyüldəşirdi kamançam, sızlaşırdı tarım,
 Müğənni ağladar idi tərənəsile yarım,
 Bu hicr əlində əsirəm, nə edim, haraya varım?
 Bu ahü zardan artıq qoyun ölüm qurtarım.
 Dedikcə, çölləməsile bayatım ağlar idi,
 Bütün o dövrdəki xatiratım ağlar idi.

O nəzmi alsan ələ, yas idi, müsibət idi,
 Nəsrə meyil eylesək, dərd idi, küduret idi,
 Hər qəlbə bir nəzər atsaq, qəm idi, möhnət idi,
 Hər məclisə güzər etsək, tamam kəsalet idi.
 Ümum nifrətə bayis həyatım ağlar idi,
 Bütün o dövrdəki xatiratım ağlar idi.

Həmişə göz yaşı tökməkdi elliyin peşəsi,
 Fəğanü zar ilə keçməkdə gündüzü-gecəsi,
 Yaşamağa yox idi heç bir kəsin həvəsi,
 Çıxırdı hər bacadan göylərə "vaveyla" səsi.
 Bu tövr yasa batan əsrə zatım ağlar idi,
 Bütün o dövrdəki xatiratım ağlar idi.

Həyatın hər cəhəti cəbr idi, fəlakət idi,
Xəlayiqi bürüyən fəqr idi, səfalət idi,
Ümid üzülmüş idi, səbrə də nəhayət idi,
Ancaq gözətləməmiş böylə bir ədalət idi.
Deyərdi xəlv, gələrmə nicatım, ağlar idi,
Qələm tökərdi qara yaş, davatım ağlar idi.

Gəlib yayıldı cahana nicat qəhqəhəsi,
Deyib bir-birinə kainat qəhqəhəsi,
Basıb xəlayiqi təzə həyat qəhqəhəsi,
Hər evdə zülm əvəzinə, şadlıq qəhqəhəsi.
Yox oldu zülüm ağası, zəhmətin zamanı gəlib,
Əməkçiye qoyulan qiymətin zamanı gəlib.

Əməkçi firqəsi aldı hökumətin əlinə,
Bütün sənayeni, əmlakı, sərvəti əlinə,
Maarifü mədəniyyətlə hikməti əlinə,
Yetişdi sosializmin səadətə əlinə.
Yeni həyat ilə hüriyyətin zamanı gəlib,
Əməkçi aləminə vəhdətin zamanı gəlib.

Qızıl qələm ədəbiyyata təzə can verəcək,
Bütün həqiqəti-əhvaldan nişan verəcək,
Əməkçilərdəki məfkurələrdən yazan verəcək,
Əsərlərə əsrə müvafiq məzmun, şən verəcək.
Fəğan və nalələrə nifrətin zamanı gəlib,
Sürur, zövq, fərəh, behcətin zamanı gəlib.

Nə bülbülə eşq, nə gül dastanı lazımdır,
Nə vəslü hicran, nə ahü fəğan lazımdır,
Nə sərv qədli gözəl, nə qaşı kaman lazımdır,
Nə də belə məsxərə sözləri yazan lazımdır.
Bunu unutmaq üçün inamın zamanı gəlib,
Yeni həyata yeni xidmətin zamanı gəlib.

Qızıl qələm yanaşar hər qisim vüquata,
Nə ərşə, kürsə çıxar, nə aləmi-xəyalata,

O heç fikir verməz puç, yalan mənəviyyata,
O, həqiqəti çıxarar aşkara, isbata.
Çürük əqidələrə zərbənin zamanı gəlib,
Bəşərin mənafeyinə xidmətin zamanı gəlib.

Nə cin, nə div, nə şeytan, nə qulyabani,
Nə fal və tilsim, nə cadu, nə çərxi-dövrani,
Nə növbənöv xəyaləti-qeyri zövqi-insani,
Nə xeyir və şər, nə qəzavü qədr yazar ani
Ki, hər təbiətə ciddiyyətin zamanı gəlib,
O köhnə "həllə hüşə" lənətin zamanı gəlib.

Çəkil, çəkil, kiri, dur, Şaki, hər şikayətdən,
Qələm yürütdün bəsdir o əsrdən, o bidətdən,
Alıb qızıl qələmi sən də yaz həqiqətdən,
Bir az təkamülə doğru yürü bu sənətdən.
Həyat başa varıb, hicrətin zamanı gəlib,
Cavanlar ilə firqətin zamanı gəlib.

1927

KİMDİR O MÜFTƏXOR?

Kim ki, xışın qulağından tutmadı,
Cütün sürüb toxumunu atmadı,
Öz vaxtında hər işinə çatmadı,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Biçin düşdü, biçininə getmədi,
Tənbəlləşdi, dərzin ələ almadı,
Öz vaxtında xırmanını salmadı,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, bilməz tarla nədir, zəmi nə,
Mala, kotan, vəl dəyməmiş əlinə,
Çörək gərək heç dəyməyə dilinə,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, düşməz bağ-bağcanın səmtinə,
Tənbəl gəzər, qalmaz meyvə dərdinə,
Ağacın əsla qalmaz qeydinə,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, bilməz külüng nədir, bel nədir,
Əkinçi nə, biçinçi nə, el nədir,
Göyərziyə muzunu nədir, yel nədir,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, bilməz əkməyi kim becərir,
Çəltik harda, buğda harda göyərir,
Kim toplayır balı, yağ hardan gəlir,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, bilməz çəkic nə, zindan nədir,
Səkkiz saat iş nə, zəhmət, tər nədir,
Atəş yanan küre nə, giryən nədir,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, bilməz hardan gəlir yeməyi,
Kim toxuyub verir ona köynəyi,
Heç görməyib ömründə işləməyi,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Vətən verər ruzumuzu, işləsək,
Ana kimi baxar bizə, bəsləsək,
Kim ki, bunu qanmaz, min gün söyləsək,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

Kim ki, nə fəhlə, nə də əkinçidir,
Nə bir peşə sahibidir, işçidir,
Zəhmətkeşlər qarşısında nəçidir?
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

İş evidir dünya, gözüm müftəxor,
Zəhmət çəksən, yoxdur sözüm, müftəxor,
Hiyləbazdır yalnızca o müftəxor,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

İzin verin sayım müftəxorları,
Xəlvə içində vardır hələ zorları,
İnqilab üzmedir gorbagorları,
Müftəxordur, müftəxordur, müftəxor!

1928

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏYƏ XİTAB

Qiyam et, gözlərin aç, bax, bu əsri axtaran Mirzə!
Səni təqdir edir, təzim edir el, kamıran Mirzə!
Cahan, hər yerdə tamaşgahın idi bir zaman, Mirzə!
Onun rəssamı idin, toxını saçdın ələman, Mirzə!
Dİ gəl məhsulunu dər, bağı-əlmə bağiban Mirzə!

Tanırmı əsri-mənhus səni, ey dahi-yi-dövrən,
Gözü, fikri, dili bağlı, qolu bağlı olan insan?
Təhəmmül etmədin, bar-bar bağırдың göstərüb nöqsan,
Sənin yazdıqlarından istifadə etmədi insan.
Keçib indi o dövrən, gəldi bambaşqa zaman, Mirzə!

Yaratdın türk üçün türkün həyatın göstərən səhnə,
Onu sadə oyuncaq məclisi sandı yetən səhnə,
Tamaşaçıları güldürdü ancaq mən görən səhnə,
Bu əsrə dərsi-qeyrət, dərsi-ibret verən səhnə.
Vücudun güzgü tək hər kəs görür onda, inan, Mirzə!

Sənin asari-əşarın çıxıb dünyaya nəşr oldu,
Gözəl simasan, eşqin zövq ilə qəlbimizə doldu,
Vücudun heykəli el qarşısında izzətin oldu,
Təərrüz daşlarından söylə, ey dahi, sənə noldu?
Diz üstə çökdü istedadına əhli-cəhan, Mirzə!

Bütün Şərqi aləmini çulğamışdı fikri, namusun,
Minillik yuxudan qaldırmaq idi eli məqsudun,
Səni qurşaq kimi sarmışdı cəlladınla cəsusun,
Gəlib bir öylə dövrən, onlar olmuş indi kabusun.
Fəxarət eyle, ey sahibqələm, sahibzəban Mirzə!

Mənəm tək şakı oldun, əsri-cəhlın zülmətin gördün,
Əsarət çulğamış Şərqi halını, hikmətin gördün,
Əməkçi kütləsinin zülm içində zillətin gördün,
Yaxıldın, yandın atəş tək, sən ancaq töhmətin gördün.
Ucal indi ucaldıqca, gəl al namü nişan, Mirzə!

XƏYAL

Gedirdi bir kişi çiyində bir tufəng yolda,
Bir az kənarda yatmışdı tülkü bir kolda.
Tufəngi çəkdi gören tək kişi, təsəvvür edib
Dedi öz-özünə, bir qədər təkfir edib:
“Bunu atıb sataram, xeyli pul olar ondan,
Qoyun alıb o pula, bəslərəm bəqədrimkan.
O da hər il doğub artar, yataq olar, şeksiz,
Yeyib göy otlağı yaylaqda, çağ olar, şeksiz.
Onun mədaxilinə ev tikib, həm evlənərəm,
Neçə uşağım olar: Əhməd, Qədir və Kərəm.
Cavanlaşar yetişən hər biri uşaqların,
Mənim kimi kişinin axırı görər karın.
Biri gedər əkinə, o biri gedər qoyuna,
Belə kamallı uşaqlarımın dönüm boyuna”.
Bu tövr nəyə vurub tülkünü qaçırdı kişi,
Xəyalə tövr verib, qışqırıb bitirdi işi.

1901

FƏQİR BÜLBÜL VƏ QƏNİ QARIŞQA

Bir çəməngah içində hər yan gül,
Aşıyan eyləmişdi bir bülbül.
Hər zaman yaz günü sabah-axşam
Peşəsi biqərar, biaram
Oxumaq idi fəxr edib səsine,
Cəh-cəhin dalbadal gəlməsinə.
O çəməngahda torpağa bataraq
Gəzir idi qarışqalar çaparaq.
Hər biri min əzabü zəhmətlə,
Min əziyyətlə, min üqübbətlə
Sürüdüdü yer üzrə öz yükünü,
Görür idi qışın tədarükünü.
Dənə həm toxm cəm edirdi bütün,
Yer üzünə xürc edib hər gün.
Bülbül ancaq uyub hava-həvəsə
Vermiş idi gücün sədavü səsə.
Eylə ki, yay gəlib mürur etdi,
Payızın sırsırı zühur etdi.
Qaldı Bülbül həm ac və həm çılpac,
Dedi dərdin Qarışqaya axmaq:
– Bir neçə danəyə olub möhtac,
Altı ay qış qabaqda var, mən ac.
Azacıq öz tədarükündən sən
Ver, mənə saxla barı ölməkdən.
Söylədi Bülbülə Qarışqa: – Gözüm,
Bilirəm hər işin sənə mən özüm.
Mən ki, yüz rənc, yüz məşəqqət ilə.
Çalışırdım çəməndə zəhmət ilə.
Baxır idim sənə kamalına mən,
Yazığımı çox gəlib bu halına mən.
Sən gülün şaxına qonub hər vaxt
Eyləyirdin tərənə, ey bədbəxt.
Verməzəm heç mən sənə danə,
Deyirəm doğru, mərd-mərdanə.
Fikr elə, mən nəçin toxam, sən ac,
Bax bəsirət gözü ilə, ey möhtac!

NAXA VƏ PIŞİK

Naxanın düşdü fikrinə getsin,
Pişiyin sənətinə işlətsin.
Pişiyə söylədi: – Bir fikrim var,
Kəsəyən tutmağa mənə də apar.
Zirzəmi içrə ovlayaq siçanı,
Nə hesabı bilinsin, həm nə sanı.
Dedi Məstan: – Aman! Aman! A Naxa,
Çox çətin peşədir şikar sana.
Naxa başladı: – Doğrusun deyirəm,
Mən həmişə şəma tutub yeyirəm.
Mahirəm, ov işində ustadam,
Gecə-gündüz şikara mötadam.
– Eybi yox, gəl gedək, – dedi Məstan,
– Hazıram mən, bu sən, bu da meydan.
Getdilər, hər yeri pişik gəzdirdi,
Harda gördü sə ov, başın əzdirdi.
Sonra gəldi yoluxmağa Naxanı,
Gördü çıxmağa az qalıbdı canı.
Ağız açıq yatır Naxa bitab,
Mışovul quyruğun yeyibdir lap.
Su tərəf gəlməyə aman yoxdur,
Canı çıxmayıbsa da, can yoxdur.
Çox güc ilə pişik sürüdü onu,
Suya saldı əqilsiz heyvanı.
Dedi: – Get, qismətin nə işə elə,
Özgə kəsbin gətirmə heç dilə.
Getmə sən görmədiyin özgə işə,
Kəsəyən tutmağı heç etmə peşə.

1904

ASLANIN TƏQSİMİ

İt ilə Tülkü, Qurd ilə Aslan
Oldular dost, dörd heyvan.
Şərt edib verdi əhd bir-birinə,
Düşə ov hər kəsin əgər girinə,
Gətirib meydana onu qoysun,
Dörd yana o ovu gerek bölün.
İttifaqən bu hiyləbaz Tülkü
Bir maral tutdu xeyli saz Tülkü.
Dostların yıgdi o ovun başına
Ki, verə hissə cümlə yoldaşına.
Tülkünün bu ovu gözəl şey idi,
Kimsə verməz, əlinə düşsə idi.
Gəldi məcmui, gəldi Aslan da,
Çəkilib həm oturdu bir yanda.
Çəngəli çıрмаğın yumub-açaraq,
Yoldaşı təftiş eyləyib baxaraq,
Başladı ovu etməyə təslim.
Dedi: – Ey dost, aşınayi-əzizim,
Dörd nəfər yoldaş, onunçün mən
Bölmüşəm ovu dörd yana qəsdən.
Rəsədimlə bu bir pay manadır,
O biri pay da mən aslanadır.
Sahibəm bu üçüncü paya yəqin,
Zorluyam sizdən, onu siz də bilin.
Dördüncü paya əgər bir kəs,
Nəfsini güdməyib edərsə həvəs,
Bir qapaz başına salıb onun,
O saatda çıxardaram canın.

1904

NAXOŞ ASLAN VƏ EHTİYATLI TÜLKÜ

Naxoş olmuşdu bir günü Aslan,
Elan etmişdi böylə bir fərman:
Cümlə heyvan gəlib mənə görsün,
Halını padşahının sorsun.
Kəsb qılsın rızasın Aslanın,
Çəkməsin heç beləsin Aslanın.
Axışdı, gəlirdi heyvanlar,
Şaha qurban olurdu canlar.
Tülkü ancaq gözə görükməz idi,
Səmti-aslana heç getməz idi.
Tülküdən sordular bunun sirrin:
“Niyə gizlənmisən, nədir fikrin?”
Dedi Tülkü: “Mənə bu əl verməz,
Aslanın yanına gedən gəlməz.
Yuvası aslanın cəhənnəmdir,
Narıdan ehtiyat əlzəmdir.
Ehtiyat üzrə olmayan şaki,
Heç bir işdə olmaz idraki”.

1907

KİRPİ VƏ DOVŞAN

Bir günü Kirpiyə dedi Dovşan:
– Bədənin hər yerin basıbdı tikan.
Sən məgər üstə-başa baxmırsan,
Tikan içrə məyər darıxmırsan?
Gey mənim eşməyim kimi kürkü,
Yumuşaq, yaxşı, yox pası-çirki.
Verdi Kirpi cavab Dovşana,
Dedi eybini qanmaz heyvana:
– Yaxşı eşmək mənim nə həcətimə,
Batmasın canavar dişə ətimə.

1907

UŞAQ VƏ GÜL

Bir uşaq yazda istədi getsin,
Bağı başdan-ayağa seyr etsin.
Bağa girmişdi, gördü gül açılib,
Hər tərəfə güldən ətir saçılıb.
İstədi gül budağını əysin,
İyləsin, bir neçə gülün dərsin.
Əlinə batdı yerbəyer tikanı,
Uşağın bir qədər sıxıldı canı.
– Nə tikandır, – dedi, – basıb səni, gül,
Qonmasın üstünə yazıq bülbül?
At yerə hər nə var tikan səndə,
Qan tökən olma, bir usan sən də!

1907

HƏR PARILDAYAN QIZIL OLMAZ

Qızlar quşu ilə sarı bülbül
Etmişdi qəfəs içində mənzil.
Eyvana asılmış idi quşlar,
Siması xoş, həm sədası xoşlar.
Bir gün oxuyurdu sarı bülbül,
Cəh-cəhləri söyləyirdi min dil.
Asdı qulaq o evin uşağı,
Oldu atasına bəndi bazı:
– Göstər, ağa, quşları düşür, al,
Kimdir oxuyan görüm o minval?
Atası qəfəsləri düşürdü,
Oğlunun qabağına götürdü.
Dedi: – De görüm, oğul, bu quşdan
Hansı sənin əqlin aldı başdan?
Quşlara uşaq baxırdı yaxşı,
Hansı görəsən oxurdu yaxşı?
Qızlar quşunu görən kimi o
Dedi: – Oxuyan, ağa, budur bu.

1907

UŞAQ VƏ AYNA

Var idi xırda bir oğlan uşağı,
İki-üç yaşına dolmuş o çağı.
Tazə dil, tazə ayaq açmış idi,
Anası yaxşı qulaq asmış idi.
Anası xeyli ədəbli kəs idi,
Oğlunun tərbiyəsiyçün bəs idi.
Nə ciyər guşəsini döyməz idi,
Nə açıqlanmaz idi, söyməz idi.
Öyrədərdi ədəbi, mərifəti,
Göstərərdi nə işə məsləhətin.
Görməmişdi hələ də aynanı özü,
Bilməyirdi necə şeydir güzgü.
Kamilə aynanı sildi, aldı,
Asmadı, söykədi zalda, qaldı.
Uşaq oynarkən o zalda tənha
Görübən güzgünü oldu şeyda.
Göz göyə sarı yönəldi, baxdı,
Özünü gördü, ürəyi axdı.
Bu ona baxdı, o da baxdı buna,
O da güldü bu gülən vaxt ona.
Bu geri keçdi, o da getdi geri,
Bu yanaşdı, o da gəldi irəli.
Qalxızarkən bu əlin bir azacıq
Elə bildi ki, o çekdi yumruq.
Hırlənib bu gedib aldı maşanı,
İstədi vursun açıqlandıranı.
Anası gizli baxırmış, gəldi,
Tələsik tutdu, buna qandırdı:
– Əlini saxla! – dedi, – vurma, gözüüm,
Qulaq as, var sənə bir neçə sözüm.
Sən açıqlanma, balam, bax yumuşaq,
Sən uşaqsan, o da çox yaxşı uşaq.
Gər gülər üz ona sən göstərsən,
Özünə ram, həlim eylərsən sən.
Oğul, ayna kimidir bu dünya,
Hər nə etsən, o olar çöhrənüma.

1907

QARĞA VƏ TÜLKÜ

Qarğa ağzında bir qırış pendir
Qonuban sərvə, eylədi tədbir
Ki, yesin onu... bir qədər duruxub
Pendir ağzında fikr edirdi baxıb.
Tülkü yügrək keçirdi o yerdən,
Burnuna dəydi iy o pendirdən.
Tülkü dərhal dayandı, bir baxdı
Pendirə, ağzının suyu axdı.
Dırnaq üstə yanaşdı sərvə sarı,
Bulayıb quyruğun baxıb yuxarı,
Dedi nazü nəzakət ilə yavaş
Qarğaya: – Qarğa, ey əziz qardaş!
Nə gözəlsən, sürəhigərdənsən,
Qaragöz varsa, bir gözəl sənənsən.
Pəh! Qanad, quyruğu, nə dimdiyi var,
Çox gözəl bunda sövt olar, səs olar.
Heç utanma, oxu, amma qardaş,
Yox gözəllikdə kimse səndən baş.
Bu camal ilə, bəlkə, vallahı
Olasan cümlə quşların şahı...
Mədhü tərifi aldanıb qarğa,
Fərəhindən də dillənib qarğa,
Bir qağıltı çıxart gənzikdən,
Pendirin saldı qarğa dimdikdən.

1907

ALAQANAD VƏ GÖYƏRÇİN

Çərtməyə düşdü alaqanad quşu,
Çərtmə o saat elədi bənd quşu.
Başladı quş çərtmədə çırpınmağa,
Hər yana sıxcınmağa, dartınmağa.
Körpə göyərçin görüb əhvalını,
Yoxlamayıb öz işinin dalını,
Etdi məzəmmət o sitəmdidəyə,
Eylədi çox töhmət o qəmdidəyə:
– Sən nə əqilsiz, necə divanəsən!
Mərifətin yox, mənə biganəsən.
Kimse məni aldamaz dam ilə,
Hiyləgərin hiyləsi var xam ilə.
Çərtməni görsem, onu dərk eylərəm,
Çərtmə məqamın dəxi tərk eylərəm.
Bu sözü ağzında diyərkən, sonra
Qəflət olub düşdü göyərçin tora.
Şübhəsi yox, hər kəs edər rixşənd
Başqa bəlaya olacaq paybənd.

XORUZ VƏ QUQQU

– Banlayırsan gözəl, Xoruz qardaş!
Yoxdu xanəndəlikdə səndən baş.
– Quqqu qardaş, sənin səsin xoşdur,
Nəğməsi başqa quşların boşdur.
Eşidəndə sənin təranəni mən
Deyirəm qəlbədən sənə əhsən!
– Ey Xoruz, afərin sənin səsinə,
Valehəm, aşiqəm cahanda sənə.
Banlayırsan, verir mənə ləzzət,
Yetirir qəlbimə səsin behcət.
– Quqqu qardaş, sənin kimi gözəli,
Həm sədası zərif, səsi məzəli
Bir nəfər quş yaratmayıb Allah,
Bülbülə tən edir sənin, billah!
Xırda boylu, səsin əcəb sazdır,
Belə nadir vücud çox azdır.
Öz canımdan səni əziz tuturam,
Səni xalqa nişan verib ötərim.
Sərçə bu göftüگویə verdi qulaq,
Onlara tənə daşın atdı bayaq.
Dedi: – Mədh etməklə yoldaşı
Usta qılmaz olan kəsi naşı.
Sizdə heç hüsn, mərifət yoxdur,
Musiqi elminə bələd yoxdur.
Xoruzu Quqqu mədh edir nə əcəb,
Quqqunu mədh edir Xoruz bu səbəb.

1907

TÜLKÜ VƏ KEÇİ

Tülkü yüngək keçirdi bir düzədən,
Qoymuyub göydəki quşu gözədən.
Qəflətən o yığıldı su quyuna,
Özü də mat qaldı bu oyuna.
Quyu dar idi, çıxmaq olmaz idi,
Suyu da, bəxti var imiş, az idi.
Bir Keçi otliyurdu bir çöldə,
Baxdı görsün ki, varmı su göldə.
Gördü Tülkü düşüb quya oturur,
Çıxmağa şövqi yoxdu, orda durur.
Keçi tərpətdi zorba saqqalın,
Tülkünün sonra sordu əhvalın.
Quyunu Tülkü mədh edib Keçiyə
Dedi: – Tapdım bunu mən heç neçiyə.
Yay günü bu sərin yeri Tanrı
Mərhəmət əylədi mənə barı!
Sən də düş, gəl bunun səfasını gör,
Tülkünün yoldaşa vəfasını gör.
Keçi tullandı Tülküyə sarı,
Sıçradıb suyu hər yana carı.
Tülkü söyləndi: – Ey uzunsaqqal,
Məni az qaldı edəsən pamal.
Dedi: – Verdim sənə həmin mülkü,
Keçinin qalxdı dalına Tülkü.
Basıban sonra buynuzu üstədən,
Çıxıb ayrıldı bu əziz dostdan.
Keçinin sahibi çox uzun müddət
Keçisin axtardı bir neçə vəqt.
Axırı quyuda tapdı onu kişi,
Gördü lap keçinin bitibdir işi.
Ölməyibse, qalıbdır yarı canı,
Sicim ilə çıxartdı heyvanı.

1912

EŞŞƏK VƏ BÜLBÜL

Bağda bir Bülbülü görüb Eşşək
Dedi: – Yox modhi bir kəsin sən tək,
Söyləyirlər ki, yaxşı sövtün var,
Oxu bir mahnı, mən edim iqrar.
Oxudu Bülbül öz muğamatın,
Zahir etdi tamam kamalatın.
Dedi şövq ilə hər hava üstə,
Həm “Nişapur”, həm “Nəva” üstə.
Başladı sonra “Şur”, “Şəhnaz”ı,
Eşşəyi, bəlkə, eyləsin razı.
O zaman ki, bu quş səsin kəsdi,
Aləmi “Afərin” səsi basdı.
Qulağın sallayıb dedi Eşşək:
– Sən də olarsan müğənni bişək,
Əgər alsan bir az Xoruzdan dərs,
Səndə mövcud olar nə səs, necə səs.
“Quğuruqu” desən çıxar canım,
Sənə qaynar o vəqt mənim qanım.
Eşidib Eşşəyin nəsihətini,
Qoydu qaçdı onun vilayətini.

1912

QARĞA VƏ BALIQ

Qarğa bir çayda bir balıq tutdu,
Bir ağac üstə qaldırıb uddu.
İstəyirdi yesin səfa ilə,
Dedi Balıq ona cəfa ilə:
– Qarğa, Qarğa! Sənin atanla anan
Mərifət sahibidir... xeyli qanan.
Ağzını Qarğa açmayıb dedi: – Qu!
Çəkmə onlardan ötrü sən qeyğu.
– Qardaşın həm bacın kimi, bəlkə,
Yoxdu bir qarğa cəm ola ölkə.
“Qu!” – dedi Qarğa, verdi bir də cavab.

Gördü Balıq iş oldu indi xarab.
Dedi: – Hərçənd cinsin əladır,
Hər biri binəzər və həmtədir,
Sən onların içində nadirsən,
Hər işə aşikarə qadirsən!
“Qa!” – dedi Qarğa saf boğazından,
Balığı saldı suya ağzından.

1912

ŞUMAL AĞAC

Meşədə bir şumal ağac gördü.
Baltanı kəndçinin əlində, dedi:
– Ey əlibaltalı, sənə qurban!
Yox mənimçün göyərməyə imkan.
Meşə dörd yanımı alıb, bari
Gəl qır ətrafımı alanları.
Nə günün üstümə düşür şəfəqi,
Nə verir yer rüşmə bu rəməqi.
Nə havadan mənə hava yetişir,
İri budağı üstümə çəkilir.
Bu ağaclar verir mənə korluq,
Göstərir dörd yanıma mənə zorluq.
Verməseydi mənə bu nüqsanı,
Basmış idim bir ildə dünyanı.
Çox günüqarayam, zəifəm mən,
Olsa, mümkün olar səndən.
Olub ağah rəhmi gəldi, bayaq
Aldı baltanı baltacı, baş-ayaq
Qırdı ətrafını şumalın o dəm,
Bəli, ömrü az oldu bunun həm.
Gün bunu gah yaxdı, yandırdı,
Gah dolu, gah yağış onu qırdı.
Sonra bir gün esəndə güclü külək,
Basdı sındırdı o şumalı qeşəng.

1912

MEYMUN VƏ ÇEŞMƏK

Lap qocalmışdı bir günü meymun,
Gözünün nuru getmiş idi onun.
O eşitdi bu dərd üçün dərman,
Çəsmək alıb taxır qoca insan.
Bir neçə çəsmək o gedib aldı,
Öz-özün xeyli zəhmətə saldı.
Onları gah düzürdü quyruğuna,
Hərəsin gah asırdı bir buğuna.
Yalayır, gah iyləyirdi onu,
Bu hal tənge gətirdi meymunu.
Qaldı meymun mөлul, bidərman,
Dedi: – Çox hiyləbazdır insan,
Tuf! Bu dünyanın etibarına,
Lənət olsun onun düçarına.
Çəsməyin yoxdu xeyri bir misqal!
Götürüb daşa çaldı o dərhal.
Eylədi para-para onları,
Qaldı baqi onun o azarı.
Çəsmək almaq çətin deyil, hər hal
Müşkülü eyləməkdi istemal.

1912

YÜZ YAŞINDA BAĞBAN

Yüz yaşına çatmış bir bağban çox qoca olduğundan əli-ayağı əsirdi. Onun bir bağı var idi. Bu qoca bağban öz bağında bir para yüngül işləri özü tutub və bir parasını oğlanlarına gördürərdi. Yaz fəslində bir neçə cavan oğlanlar bağa seyrə gəlmişdilər. Bunlar gördülər ki, bir qoca kişi əli-ayağı əsə-əsə torpağı yumşaldıb toxum səpir. Bundan soruşdular:

– Ey baba, nə iş görürsən?..

Bağban dedi ki, alma toxumu səpirəm.

Soruşdular ki, nəyinə lazımdır?

Dedi:

– Bu toxumdan xırda alma ağacı bitəcəkdir, sonra peyvənd edə-cəyəm.

Qocanın niyyətini bilib dedilər:

– Ey baba, senin yüz yaşın var, toxumdan çıxan cırı calayıb əmələ gətirəndən sonra meyvəsini görməyə çox ömür istər, zəhmət çəkmə, bu sənə çatmaz.

Qoca bağban bunların sözüne gülüb, cavab verdi ki:

– Əzizlərim, əkiblər yemişik, əkərik yeyərlər.

1901

QUŞLARIN MƏNFƏƏTİ

Bizim vilayətin kəndlərinin birində o qədər meyvə bağları var idi ki, kənardan baxan adama kəndin hər yeri bir bağ hesabında görünürdü. Bu kənddə bahar fəslində ağaclar yaşıl yarpaqdan don geyinib al-əlvən çiçəyə bəzənmiş idi. Ağacların şəllərinin və budaqlarının arasında quşlar hərəsi bir cürə nəğmə çala-çala buradan-oraya, oradan-buraya uçub ötürdülər. Bülbüllərin cəh-cəhi, qaranquşların oxumağı, iki qardaş “Yusif-Nəsif” quşunun bir-birini çağırmağı, sarı-sandal quşunun “Ayrılan çilov, südlü plov” deyib bağırması hər tərəfə səs salmış idi.

Payıza yaxın ağacların yaşıl yarpaqları arasından qırmızıyanaq almalar, sapsarı saralmış tüklü-tüklü şaftalılar və heyvalar, al-əlvan armud, üzüm və gavalılar görünüb, tamaşası aləmi heyran qoyur idi.

O kəndin tərbiyəsiz uşaqları yığılıb, harada quş yuvası gözlərinə sataşsaydı, dağıdır və balalarını götürürdülər. Miskin və məzlum quşlar bu zülmü görüb o kənddən ayaq çəkib köçdülər, bir də o kəndə gəlmədilər.

Payız getdi, qış keçdi, yaz açıldı, bu kəndin bağlarında quş sədası eşidilmədi. Kəndin hər tərəfi səssiz-səmirsiz bir xarabaya bənzəyirdi. O qurdlar, cücülər ki, qabaqda quşlar onları hesabsız qırıb tələf edirdi, indi öz kefləri ilə ağaclara daraşib çiçəklərini və yarpaqlarını yeyib, ağacları təmiz soymuşdular. Yayın ortasında ağaclar qış fəslində olan kimi çılpaq qalmışdı. Kəndə baxanın ürəyi qan ağlardı.

O il payız düşdü. O vilayətdə daha əvvəlki kimi sarı heyvalar, şaftalılar əmələ gəlmədi və nə qara, qırmızı üzümlər və almalar bitmədi, nə də bir dənə quş nəgməsi eşidilmədi.

1901

UŞAQLARIN MEŞƏDƏKİ ƏHVALI

Bir neçə uşaq – qardaş və bacı bahar fəslə məktəbə gedirdilər. Yol getdikcə, isti və toz bunları incidirdi. Meşənin sərin və gözəl havası xoşlarına gəldi. Dedilər ki, ey uşaqlar, gəlin kefinizi arayaq. Bax, gör nə gözəl quş sədası gəlir və nə qərribə siçovullar atılıb-düşürlər! Gedək meşədə oynayaq.

Bu təklif xoşlarına gəldi. Bunlar kitablarını çəməyə atıb meşəyə sarı yönəldilər. Cökə ağacının gözəl etri və qara kölgəsi, palıd və şam ağaclarına dırmaşib çulğalanmış sarmaşığın əlvan gülü və çiçəyi, yaşıl çəmənin uzununu koma-koma duran böyürtkənin, moruğun kolları vəhşi meşəni müntəzəm bir bağa bənzətməmişdi. Bu yaşıllığın içində quşların nəgməsi, siçovulların və dovşanların sığraması, atılıb-düşməsi, xırda-xırda cücülərin, arıların və qurdların hərəkət və sükunəti meşənin gözəlliyinə başqa bir mələhət verirdi.

Uşaqlar əvvəlcə dozanqurduna yönəldilər ki, gəl bizimlə oynaya. O dedi ki, oynamağa mənim macalım yoxdur, azuqə dalınca gedib ac qarnımı doyurmaq lazımdır.

Uşaqların bundan əli çıxıb bal arısına yönəldilər ki:

Canım arı, gözüm arı,
Sən də bizimlə oynaya, barı!

Bu da dedi ki, macalım yoxdur, bal qayıрмаq üçün çiçəklərdən şəhd yığıram.

Bundan da məyus olub uşaqlar qarışqaya yönəldilər və gördülər ki, bir neçə qarışqa yığılıb on qat öz bədənləri boyda samanı yuvalarına çəkirlər.

Sonra yönəldilər siçovula sarı. Siçovul dedi:

– Əzizlərim, mən qış üçün yuvama fındıq, qoz yığmağa məcburam, məndə fürsət olmaz.

Siçovuldan haray olmadığını qanıb, bunlar göyərçinə yönəldilər. O da dedi ki, mən də balalarımın yuva tikməyə məşğulam, vaxtım yoxdur.

Xülasə, bu aralıqda onların gözü sataşdı çiylək çiçəyinə. Buna demək istəyirdilər ki, barı sən də olsa, gəl bizim könlümüzü aç. Gördülər ki, bu çiçək dadlı meyvə yetirməyə qadirdir.

Uşaqlara qəm üz vermişdi. Məyus-məyus meşədə gəzdikləri əsnada gördülər ki, meşənin ortasında qobu salıb gömgöy bir böyük çay axır. Bunlar çaya dedilər ki, ay çay, dünyada hər şeye ki, yönəldik, bir işə onu məşğul gördük, təklif elədik bizimlə oynamağa, fürsətləri olmadı, sən işin-peşən yoxdur, gəl bizimlə oynaya. Çay acıqlı-acıqlı axıb cavab verdi ki, ey tənbəl uşaqlar, mənim işim-peşəm yoxdur? Görün ki, insanlar və heyvanları suvaran mənəm, əyin-paltarını yuyub arıdan mənəm, dıngləri və dəyirmanları işlədən mənəm, qayıqları və gəmiləri gəzdirən mənəm, yanğınları keçirib söndürən mənəm, işimin çoxluğundan başım hərhlənir.

Bu sözləri deyib çay nərildəyə-nərildəyə axıb getdi.

Uşaqlar kor-peşman meşədən çıxıb məktəbə gəlmək fikrinə düşdülər. Burada gözləri bir qızlarquşuna sataşdı. Buna yönəlib dedilər:

– Ay qızlarquşu, barı sən gəl bizimlə ülfət eylə, sən ki heç işin yoxdur, sən ki bir azadə quşsan.

Uşaqların bu sözü qızlarquşunun çox kefinə dəydi. Dedi ki, hər yerdə gözüb balalarımı dəqiqədən-dəqiqəyə doyduran mən deyiləmmi? Siz indi mənim bir qədər dayanıb oxumağımı gördünüz? Bununla mən həm yorğunluğumu alıram və həm balalarımaya layla çalışıram. Bir deyin görüm, bu gün siz, balaca tənbellər, nə iş görübsünüz? Məktəbə getməyibsiz? Heç bir şey öyrənməyibsiz? Meşəyə qaçıbsınız? Hələ kəsb əhlilərini meşədə kəsbdən uzaq salmaq istəyirsiniz? Əməllərinizdən utanın, gedin o işin dalınca ki, sizi göndəriblər. Mənim bu nəsihətimi unutmayın ki, iş tutub, tutduğun işi yarıdan sonra olan rahatlıq və oynamaq çox ləzzətli olur.

Uşaqlar qızlarquşunun töhmətindən xeyli xəcalət çəkib məktəbə yüyükdülər və gəlib dərse gec çatdırsa da, söy ilə oxumağa və kamal kəsb eyləməyə xeyli həvəs göstərdilər.

1901

ALMA AĞACININ ƏHVALI

Meşədə zorba bir cır alma ağacı bitmiş idi. Payız fəslində bu ağacdən bir alma düşüb yerdə qalmış idi. Qurd-quş bu almanı dimdikləyib həm özünü və həm toxumunu yemiş idilər. Alma toxumundan bir dənəsi sıçrayıb yerin cadarına düşmüş və orada qalmış idi. Qış ötdü, yaz açılan zaman günün hərərəti yerə təsir eləməyə başladı, bu toxum da o vaxt göyerməyə başladı; torpağın içinə sarı kök atdı, havaya iki yarpaq açıb baş çıxartdı.

Bu dediyimiz əvvəlinci iki yarpağın tən ortasından bir zoğ göyerməyə başladı. Bu zoğ uzununu xırda-xırda düymələr düzülmüş idi və bunlardan dəxi təzə yarpaqlar və zoğlar çıxmağa başlamış idi. Bu minval ilə zoğ ata-ata, toxum gizlənmiş yerdə bir gözəl alma ağacı əmələ gəlmiş idi. Bir nəfər bağban əlində dəmir bel meşədə gəzərkən bu şümal onun gözüne sataşdı və dərhal bu ağacı qazıb yerdən çıxartmağa başladı. Alma ağacı bu halı görüb dedi:

– Vay, vay! Ömrüm burada tamam oldu, daha yaşamaq mənə mümkün olmaz, tələf oldum getdi.

Amma bağban kamali-əhtiyat ilə ətrafını qazıb, rişələrinə xələl yetirməyərək, bu cavan alma ağacını meşədən çıxarıb bağına köçürdü və rahat yerə basdırdı. Təzə basdırılmış ağac ətrafına baxıb gördü ki, qonşuluğunda gödək-gödək göyərtilər yerə basdırılıb, başları kəsilib və kəsik yerlərinə cırıq-cındır bağlamıbdır. Özünə olan hörməti görüb xeyli məğrurlaşdı. Ancaq yazıq bilmirdi ki, kök tutandan sonra bağban onu da ətrafindakıların halına salacaqdır. O biri il bağban əlində iti dəhrə gəlib bu ağacın boğazından kəsib atdı, qaldı birçə kötüyü. Bu dəfə alma ağacı öz-özündən əl götürdü və dedi ki, lap həlak oldum. Mən bir daha əmələ gəlmərəm.

Bağban əlindəki dəhrə ilə kötüyün təpəsindən vurub başaşağı cırdı. Həmin yarığa başqa bir cins alma ağacının zoğunu salıb vurduğu yaranı məlhəmi ilə bağladı. Alma ağacı cavan olduğu və qüvvətli yerdə bitdiyindən, götürdüyü yarası tezliklə sağalıb başqa cins ağacın budağı ilə qaynadı. Bu calaq üç il ərzində qol-budaq atıb meyvə gətirməyə başladı.

Meyvə, necə meyvə! Özü iri, rəngi al-qırmızı, ətri xoş, dadı turşasirin, özü yum-yumşaq. Xülasə, bu alma ağacı elə bir şöhrət qazandı ki, hər yerdən gəlib ondan qələm aparıb calaq calayırdılar.

1901

DOĞMA YURD

Bir oğlan elm oxumaq üçün başqa vilayətə getmiş idi. Qərblilikdə necə vaxt qalıb vətənə qayıtdı. Yoldaşları onunla görüşməyə gəldilər. Bu oğlan gördüyündən, eşitdiyindən danışdığı vaxt yoldaşlarından birisi soruşdu ki, gördüyün şeylərin cümləsindən sənə xoş gələn və ləzzət verən nə oldu?

Oğlan cavab verdi ki, vətənə gələndə və atamın evinə yaxınlaşanda yaşıl ağacların arasında evimizin divarı gözüme sataşdıqca, hiss etdim ki, könül fərehi kimi gözəl şey ola bilməz. Vətənə gəldim – imana gəldim.

ARSIZ UŞAQ VƏ QARIŞQA

Novruzdan bir qədər vaxt keçmiş, bahar fəslinin əvvəl vaxtlarında, camaat düz yerlərə və çəməngahlara seyrə çıxdıqları zaman əlində dəyənək bir oğlan uşağı öz atası ilə çıxmışdı. Bunlar həm gəzirdilər və həm hər şeyə göz gəzdirdilər. Bu aralıqda bu uşağın gözü bir yerə toplanmış qarışqa yığıntısına sataşdı. Bu uşaq tutar-tutmaz əlindəki dəyənəyi haman yığıntının ortasına zıpladı və qarışqalardan bir xeylisini qırıb tələf etdi.

Bu əsnada qarışqanın biri dedi:

– Əzizim, iki gözüm, atandan, anandan, qardaşlarından və başqa nəsil və oymağınızdan ibarət olan iyirmi-iyirmi beş nəfər şəxs bir otaqda oturduğu əsnada evin səqfi çöküb uçsa və bu adamların bir neçə nəfəri altı qalıb əzilsə, xoşuna gələrmə?

Qarışqanın bu sualına uşaq birdən-birə cavab verə bilmədi. Bir müddət xəyala gedib dedi:

– Xeyr, elə bir iş olmuş olsa, razı olmaram.

Onun bu cavabının qarşısında qarışqanın:

– Bəs belə olan surətdə bir dəyənəklə bir tayfadan bu qədər cana qıymaq və həlak etməyə nə səbəbdən xoşuna gəldi? – sualı qarışqa ilə uşağın müsahibəsinə səbəb oldu:

Uşaq:

– Sizlər də bizlər kimi nəsil və oymaq hesab olunursunuzmu?

Qarışqa:

– Şübhəsiz! Sizlərin nəsil və oymağı on-on beş nəfərdən ibarət olan bir ailə hesab olunur. Amma bizimki yeddi və səkkiz yüz, bəlkə, min-min beş yüz nüfusdan ibarətdir.

Uşaq:

– Sizin də ata-ananız, qardaşınız və bacınız, colma-çocuğunuz olurmu?

Qarışqa:

– Əlbəttə, olur! Bu gördüyün qarışqaların bəzisi ata, bəzisi ana və bəzisi də analıq ilə atalıq arasında olan bir sayaq kəslərdir ki, insanlar arasında olmazlar.

Uşaq:

– Aman, aman! Bunu qana bilmədim.

Qarışqa:

– Bəs belə! Bunlar qısır qisimdir. Bunlar erkək və diş olmayıb, ancaq diş qarışqalar yumurtladığı yumurtalara gözetçi və sonra yumurtadan çıxan balalara dayə və qulluqçu olurlar.

Uşaq:

– Bəs sizin eviniz və eşiyiniz varmı?

Qarışqa:

– Aha, var! Bax, bu gördüyün ovuntaq torpağı yerin altındakı evimizdən çıxarıb buraya atmışdıq. Evimiz neçə qat və neçə gözəldir. Keçən qış evimizdə dustaq qaldıq. Qışdan qorxuruq, qış fəslində yer üzünə həsrət oluruq.

Uşaq:

– Bəs yerin altında nə yeyirsiniz?

Qarışqa:

– Əzizim, ehtiyatlıyıq, öz işimizi bilirik. Qış fəslində nə qədər yeyəcəyimiz lazımdırsa, onu yay fəslində yığıb-yığışdırırıq. Biz çox nizamlı və səliqəliyik. Bizim aramızda dava, qeyli-qal və gürultu olmaz. Tənbellik, oğurluq və quldurluq bilmərik. Böyüklərimizin sözlünə baxıb, hər vaxt itaətlərində olarıq. Öz rahatlığımız və xoşbəxtliyimiz üçün lazım olan qulluqları cümləmiz əlbir olub yerinə yetiririk.

Arsız uşaq bu sözləri eşitdikcə fikrə düşüb gözü yol çəkirdi. Azca qabaq etdiyi pis əməldən tövbə edib və əlindəki dəyənəyini atıb qarışqalardan üzr istədi, günahının bağışlanmasını xahiş etdi. Nəhayətdə bu uşaq əməlisəlah bir uşaq oldu.

1901

MOLLA, SEYİD VƏ DƏRVIŞ

Molla, seyid və dərviş üçü bir bağa seyrə getdilər. Meyvələrdən iznsiz dərib yedikləri vaxt bağın sahibi gəldi. Bunlara bağban dedi ki, həzərat, bağ öz bağımızdır. Ancaq hər nöqtənin öz dairəsi və hər işin öz əndazəsi vardır. Mənim sizə bir şikayətim var. Bu şəxs seyid olduğu üçün bağma onun ərki çatır. Bu şəxs də molladır, elm sahibidir. Bu cəhətdən onun da yeməyə haqqı var. Bu dərvişdən bir soruşun görün, bu iki nəfər şəxsə qoşulub bağ sahibindən iznsiz bağın meyvəsini tar-mar etməyə onun nə haqqı var?

Bu sözə seyid və molla “afərin” deyib dərvişə töhmət və məzəmmət eylədilər. Üçü ittifaq edib dərvişi möhkəm bir ağaca sarıdılar.

Bundan sonra bağ sahibi yönəldi mollaya dedi:

– Sən ki özünü şəriət sahibi hesab edirsən, bir de görüm, hansı qanun və dəlil ilə özgənin malını sahibindən iznsiz halal hesab eləyirsən?

Seyid bağ sahibinə qoşulub mollanı dəxi bir ağaca möhkəm sarıdılar.

Bağ sahibi seyidi təkləyəndən sonra əlinə bir zorba dəyənək alıb dedi:

– Seyid, cəddin sənə qənim olsun. “Peyğəmbər nəvəsiyəm” deyib, soxulubsuz xalqın canına...

Sonra seyidi yaxşıca özdi və bağdan çıxarıb qovdu.

Molla ilə dərvişdən bağa vurduqları zərər və ziyanın əvəzində könlü istədiyi pulu alıb bir-bir açıb buraxdı.

1901

PADŞAHIN NƏDİMİ

İran şahlarından Şah Abbasın Kalniyyət adında bir nədimi var idi. O həmişə şahın hüsurunda qərribə söhbətlər edib, məclisi qızıqsırdı. Çox vaxt camaatın ehtiyacına dair mətləbdən şahı agah etdiyinə görə Kalniyyət özünə camaat arasında böyük bir hörmət və əlavə bir şöhrət qazanmış idi. Bir gün Tehran əhli şahı ağ olub şəhərə məxsusluq saldılar. Bu əsnada Kalniyyət atna minib bargahi-şaha rəvan olmuş idi.

Camaat bunu əhatə edib nalayiq sözlər söyləyirdi. O vaxt bir şəxs bunun saqqalını çəngələyib biehtiramlıq göstərdi. Kalniyyət bunlara nəsihət verib əllərindən xilas oldu. Camaat sakitləşdi, ətraf nizam-intizam qəbul etdi.

Sabahı günü dükançılardan biri Kalniyyətin hüsuruna gəlib dedi ki, iğtişas günündə sənə biehtiramlıq göstərən şəxs, mən bilərəm, mənim dükan qonşumdur, adı Məşədi Kazımdır, adam göndər, onu gətirtdir, cəzasına çatdır.

Kalniyyət Məşədi Kazımı istədi. O isə hüsurə gəlməyə qorxurdu. Canını dişinə tutub hüsurə gəldi. Dərhal Kalniyyətin ayağına yıxıldı. Kalniyyət bunu durğuzub dedi ki, əzizim, sən qonşun hər kəs isə, çox pis adamdır. Özünü güd, ondan sənə zərər toxunar.

Bu sözü tapşırıb, Məşədi Kazımı azad etdi.

1901

AYAĞI BİR-BİR QOYARLAR NƏRDİVANA

Darülfünun şagirdlərindən Əshab adında bir nəfər elmini tamam edib öz vilayətinə qayıtdı. Alış-veriş etmək fikrinə düşdü. Əvvəl baxıb gördü ki, ticarətə güclü sərmayə lazımdır. Bu da Əshabda yoxdur. Fəqir Əshab ticarət növlərinin hər birini götür-qoy elədi. Gördü ki, kənddən-kəsəkdən tullantı eski və çit yığıb, kağız fabrikasına satmaq peşəsi asan peşədir. Əshab əlinə düşən çit və bez qırıntılarını torbasına yığıb çeki ilə alıcılara satırdı. Bu minval Əshab əlinə bir az sərmayə salmış idi.

Fabrika sahibi Əshabın mərifəti və sədaqətinə bələd olub onu öz fabrikasına əvvəlcə orta qətdə götürdü və sonra fabrikasının cümləsini ona satıb çıxdı. Əshab bu qərar ilə özünü yoxdan fabrika sahibi elədi.

Belə bir məsələ vardır ki, yaxşı övlad nə ələyir ata malını, malı özü qazanar və pis övlad nə ələyir ata malını, atadan qalanı beş gündə tələf edəcəkdir.

1901

BƏXT

Mən fəqir iken özümü bədbəxt hesab edirdim. Fikrim-zikrim bəxt axtarmaq idi. Bu niyyət ilə dünyanı gəzirdim. Hər kəsə dövlət gördüm, dövlətli olmağa həvəs elədim. Ehtiram sahibinə həsəd aparardım, hörmətli adamların halına susandım, məhəbbət sayəsində gün keçirməyə mail oldum, dost-aşna məclislərinə alim və müfəkkirlərin söhbətindən ləzzət almaq üçün ağzımın suyu axdı. Xülasə, bu arzular ilə getdim dövlət, hörmət, beşasət, məhəbbət və işrət qapılarına.

Dövlət qapısında qapıçı mənə qaşqabağını tökdü, içeri girməyə qoymadı. Bu qapıdan peşman qayıdanda bir səs qulağıma dedi ki, hər kəs öz əməyi ilə çörək yesə, o özge minnəti götürməz.

Bundan sonra hörmət qapısına yetişdim, qapını döydüm, qapıçı mənə dedi ki, şöhrətsiz adamı qəbul etmirlər. Məndə də şöhrət yox idi. Peşman geri qayıtdım.

Buradan getdim bəşəşət qapısına. Qapını vurdum, qabağıma gələn olmadı. Buradan da peşman döndüyüm zaman bir səs qulağıma dedi, sənə ki məhəbbət yoxdur, məhəbbətsiz nə işrət olar?..

Axırı məhəbbət qapısına yetişdim. Məhəbbət sahibi məndən sual elədi ki, sən nə peşənin sahibisən? Dedim ki, peşəm yoxdur, ancaq məndə məhəbbət arzusu vardır. Məhəbbət sahibi mənə dedi ki, əzizim, get zəhmət qapısına, axtardığını orada taparsan!

Getdim zəhmət qapısına. Burada mənə dərhal içeri qəbul elədilər. Öz zəhmətim ilə az müddətdə dövlət də qazandım, bəşəşət də kəsb elədim. Xalqın mənə məhəbbəti və hörməti oldu, günüm həmişə eys-ışrət ilə keçdi. Özümü birinci bəxtəvərlərdən hesab elədim.

1901

İNSAF

Vəfat edən bir şəxs iki nəfər oğluna xeyli mülk və mal qoymuş idi. Atadanqalma irsi öz aralarında iki qardaş bölmək üçün hər gün yığılır və hər dəfə də bölgüdən narazı qalıb dağılırdılar. Axırı, bu iki qardaş cəzanə gəlib, bir ədalətli adamı münəsf seçdilər. Bu kişi əvvəlcə hər iki qardaşdan iltizam kağızı aldı. Böyük qardaşa dedi ki, əzizim, sən bu irsi iki yerə böləcəksən! Sənin kiçik qardaşın o iki hissənin hansını istəsə götürəcəkdir. Yəni bölgü ixtiyarı səndədir, seçki ixtiyarı isə ondadır.

Bu münəsfın mərifəti ilə böyük qardaş irsi diqqətlə iki bərabər hissəyə böldü. Kiçik qardaş könü sevdiyi hissəyə sahib oldu, qeyli qalları kəsildi.

1901

PİŞİK VƏ KƏSƏYƏNİN HEKAYƏSİ

Yaş yetirmiş bir qoca pişik bir kəsəyəni görüb ona deyir ki, get cəmi kəsəyənlərə xəbər ver ki, mən daha lap qocalmışam, bu il həccə gedirəm. Ola bilər ki, mən onları hürküdüb özümdən incitmişəm. İstəyirəm ki, gəlsinlər o heyvan qardaşlarımı ilə halallaşım.

Bu kəsəyən pişiyin sözünü cəmi kəsəyənlərə danışib bir yerə toplayır ki, pişik ilə halallaşmağa getsinlər.

Bir qoca kəsəyən bunların cəmiyyətini görüb soruşur ki, haraya gedirsiniz? Bunlar əhvalatdan onu halı qılıb, öz şadlıqlarını da izhar edirlər. Qoca kəsəyən cavab verdi ki, siz getməyin, bunda bir iş, bir duzax var. Həç biri onun nəsihətinə qulaq asmayıb, kamali-ədəblə pişiyin hüsuruna gəldilər. Pişik də aram ilə bunların ortalığında gəzib bir fənd ilə kəsəyənlər çıxan deşiyin ağzını kəsir və qeyz ilə deyir:

– Hələ bir deyin görüm, düyü çuvalını ağzı durmuş ikən dibini deşən hansınızsız?

Kəsəyənlər pişiyin bu hərəkətindən donub qalırlar. Pişik onları bir-bir boğub cümləsini tələf edir.

1904

EŞŞƏK VƏ AT

Bir kişi eşşəyini ağır yükləmişdi, at ilə qoşa sürürdü. Eşşək ata dedi ki, ay at qardaş, yüküm çox ağırdır, bir az yükümdən al, mənə kömək elə. At qulaq asmadı. Eşşək bir az yol getdi. Nəhayət, üzülərək ayağı büdreyib yıxıldı və canı çıxdı. Sahibi dərhal eşşəyin yükünü və palan-çolanını açıb ata yüklədi. Sonra eşşəyin dərisini də soyub yükün üstünə aşırı.

1904

Bir kənddə Mahmud adında bir cavan gördü ki, Molla Əli kitab oxumaq istəyəndə qabaqca çeşmək taxır və kitabın harasını açsa, oradan dərhal oxuyur. Fikir elədi ki, şəhərə gedəndə özümə çeşmək alaram və könülüm istədiyi yazını oxuyaram.

Bir gün Mahmud şəhərə gedəndə orada bir çeşmək dükənina girib çeşmək istədi. Dükənçi gətirib verdi. Mahmud çeşməyi burnuna taxıb dükənçidən bir kitab aldı və gözündə çeşmək kitabın harasına baxdısa, bir kəlmə də oxumaq bacarmadı. Sonra dedi ki, mənə yaxşı çeşmək gətir, bu çeşmək pisdir. Dükənçi çeşmək sandığını Mahmudun qabağına qoydu ki, imtahan ələsin. Mahmud bir sandıq çeşməyi təkbetək gözünə qoyub kitaba baxdı, heç biri ilə də oxumaq bacarmadı. Dükənçiyə dedi:

– Səndə bir elə çeşmək olmaz ki, savadsız adam onun ilə kitab oxuya bilsin?

Çeşməkçi Mahmudun avamlığını görüb, ona məktəbin yolunu göstərdi.

1904

ƏDALƏTLİ PADŞAH

Bir padşah ova getmişdi. Günorta zamanı onlar xörək yeməyə əyləşdilər. Yaddan çıxıb özləri ilə duz götürməmişdilər. Padşah buyurdu ki, adam gedib yaxındakı kənddən pul ilə duz satın alsın. Vəzirə dedi:

– Ey padşah, bir ovuc müftə alınan duzdan kəndə nə zərər toxunar?

Padşah buyurdu ki, ədalətsizlik ən əvvəl az şeylərdən baş verir, şey az da olsa, çox da olsa, gerek sahibinə əvəzi çatsın.

1907

Ərəbistanda Nəbi adında bir ərəbin gözəl atı var idi ki, cəmi Ərəbistana şöhrəti yayılmışdı. Bir nəfər Tahir adında bədəvi ərəbin bu ata gözü düşmüşdü. Tahir bir dərəcədə bu ata eşq yetirmişdi ki, Nəbidən onu almaq üçün bir sürü dəvəsini, bir ilxı atını və cəmi əmlakını Nəbiyə verməyə hazır idi. Amma Nəbi heç bir vəch ilə atı vermək istəmirdi. Atın iştiaqında Tahirin nə gecəsi gecə idi, nə gündüzü gündüz. Bir gün Tahir Nəbidən atı çalmaq fikrinə düşdü. Bunun üçün Tahir fikirləşib bu sayaq bir hiylə işlətdi: gedib səhranın bir qisim otlarından topladı və bunları əzib suyunu üzünə sürtdü. Bu minval üzünü qaraldandan sonra cırıq-cındır paltar geyib dilənçi surətində bir yolun üstündə oturdu ki, həmənlə yol ilə həmişə Nəbi sevgili atının üstündə əzəmət ilə gəlib-gedərdi. Bir az keçdi, Nəbi at üstə gəlib buradan ötməli oldu. Tahir xəstə adam kimi yola inilti salıb Nəbini əylətdi.

Dedi:

– Dur, ey bəxtəvər cavan! Mən fəqir bir yolçuyam, üç gündür acam, durmağa tavanəm yoxdur, mənə rəhm elə.

Nəbi dedi:

– Dur kişi, min mənim tərkimə, səni evimə aparım, yedirim-içirim, sonra yola salım get.

Tahir dedi:

– Tərpenməyə halım yoxdur, düş gəl, məni ata mindir.

İnsafli və mürvətli Nəbi atdan düşüb çox zəhmət ilə Tahiri ata mindirdi. Elə ki hiyləbaz Tahir atın üstə möhkəm oturdu, dərhal atı mahmızlayıb çaparaq qabağa sürdü və iraqda dayanıb Nəbiyə dedi:

– A kişi, mən Tahirəm, atı əlimə keçirdim, indi götürüb gedirəm, salamat ol!

Nəbi Tahiri çağırırdı, dedi ki, a kişi, ikicə kəlmə sözüm var, dayan qulaq as, sonra get.

Bunun əlində nizəsi olmağına görə Tahir uzaq mənzildə dayanıb qulaq asdı. Nəbi dedi:

– Əzizim, gedirsən get, uğur olsun, qəzanın qisməti belə imiş. Ancaq bir təvəqqüm var, sənə and verirəm, bu əhvalatı heç kimə söyləmə.

Tahir çox təəccüb edib soruşdu ki, a balam, niyə?

Nəbi cavab verdi:

– Bu iş cəmi Ərəbistana yayılar, fəqirlər, miskinlər yollarda ac-
yalavac qalarlar. Gəlib-gedənə yalvararlar ki, mənə rəhm elə, bu
macəranı xalq biləndən sonra daha heç kimə rəhm etməzlər. Qorxu-
ram ki, sən bu əməlin səbəb ola yer üzündən mürvət və mərhəmət
əsəri götürülə.

Nəbinin bu sözləri Tahirə bir sayaqda təsir elədi ki, bir az fikrə
gedib atdan düşdü. Atı sahibinə verib ağladı və Nəbidən günahının
bağışlanmasını xahiş etdi. Bunlar barışdılar və ömrünün axırınadək
qardaş kimi dost oldular.

1907

İKİ QURD VƏ TÜLKÜ

İki qurd bir-birilə bəhs eləyirdi ki, görsünlər hansının dişləri çox
itidir. Bunlar bu höcətdə ikən bir tülkü gəlib buraya çıxdı. Bunlar
tülkünü bu işdə hakim seçdilər. Tülkü bunlara dedi ki, quru söz ilə
bəhs olmaz. Gərək hər biriniz iddianızı iş üstə sübut edəsiniz. Durun,
çarpışın, bir-birinizi dişləyin, görək hansınız qalib gəlırsiniz. O vaxt
mən də hansınızın dişı iti olduğunu bilib deyərəm.

Qurdlar bu təklifə razı olub çarpışmağa başladılar. Çarpışdılar,
qarpışdılar. Hər birinin dərisi o birinin dişində parça-parça gedirdi.
Bir az vaxtdan sonra hər biri al-qana əlvən olub təqətsiz bir yana
yığıldı. Tülkü baxıb-baxıb dedi:

– Hə! İndi başa düşdüm ki, hər ikinizin dişı çox-çox itidir. İndi
bir az dayanıb dincinizi alın. Mən də gedib çobanları çağırım, gəlsin-
lər yaranıza məlhəm qoysunlar.

1907

QARANQUŞ VƏ SƏRÇƏ

Bizim evin cyvanında bir qaranquş palçıqdan yuva tikmişdi. Bir
sərçənin bu yuva nə işə çox xoşuna gəlmişdi. Yuvaya yumşaq ot-
ələf döşəyib, içində həməən sərçə yumurta yumurtlamağa başlamışdı.
Bir neçə gündən sonra qaranquş sərçənin fikrini duyub yuvasından
qovmaq istədi. Amma sərçə çıxmaq istəmədi. Bu halda qaranquş
yuvasının ətrafına fırlanıb bir bağırçı saldı ki, səsinə ətrafdan çoxlu
qaranquşlar toplanıb gəldilər və yuvanın ətrafında uçuşmağa başla-
dılar. Bunlar arabir yuvanın içinə baxıb qışqıra-qışqıra geri çəkil-
dilər. Belə ki, guya sərçəyə: “Çıx burdan”, – deyirdilər. Sərçə əsla
yerindən qımıldanmırdı və qəsb elədiyi özgə quşun yuvasını əldən
buraxmaq istəmirdi. Mən də bu əhvalı kənardan seyr edirdim. Bizim
evin qabağında bir göl var idi. Bir də gördüm ki, qaranquşlar cüm-
ləsi uçub həməən gölün kənarlarına qondular və hər biri ağzına bir
parça lil alıb yuvaya tərəf uçdular. Götürdükleri palçıq ilə yuvanın
ağzını tamamilə hörüb palçıqladılar. Sərçəni yuvanın içində acından
və susuzdan öldürmək fitvası ilə işı qət edib qaranquşlar dağıldılar.

1907

XƏSİS VƏ XEYİRXAH

Çox pulu olan xəsis bir kişi evinin ətrafında gözəl bağ saldır-
mışdı. Burada olan rəngbərəng güllərin budağına qızıl qəfəslərdə
bülbüllər asdımışdı. Güllərin ətri və bülbüllərin nəğməsi onun üç
mərtəbə evini bürüyüb xəsisin calalına başqa bir zinət verirdi. Bu kişi
ancaq öz canını bəslər idi. Bu əməli ilə bu gününü abad, axırını isə
bərbad eləyirdi. Heç bir xeyirxah iş görməz, hətta qapısına gələn sail
və yoxsulları acıqlanıb qovardı.

Bu şəxsin xasiyyəti cəmi camaata məlum idi. Ancaq heç kəs
cürət edib onun işlətdiyi əməllərin zərərinə ona söyləməirdi. Bir gün
ağıllı və xeyirxah bir kişi dilənçi paltarı geyinib xəsisin qapısına gəldi
və qapını döyüb çörək istədi. Xəsis qapını açıb dilənçiyə acıqlandı.
Dilənçi ondan bir neçə sualına cavab verməyi xahiş etdi, xəsis də razı
oldu.

Dilənçi:

– İndi bu evdə kim oldu?

Xəsis:

– Mən.

Dilənçi:

– Səndən qabaq kim olurdu burada?

Xəsis:

– Mənim atam.

Dilənçi:

– Ondan qabaq bəs kim olubdur?

Xəsis:

– Mənim babam?

Dilənçi:

– Bəs hanı atan, baban?

Xəsis:

– Onlar çoxdan ölüblər.

Dilənçi:

– Bəs, əzizim, görünür ki, siz qonaqsınız və bu ev isə mehmanxana. Hər biriniz dünyaya gəlib, bir az müddət bu evdə daldalanıb, gedirsiniz. Bu beş günün həyatından ötrü nə üçün axırınızı unudub nəfse əsir olursunuz? Xəyal eylə, xalqını tanı, fəqərəyə kömək et, qayğı göstər.

Xəsis bu sözlərdən ibrət alıb, həmişə nəsihətə qulaq asıb, əməl etməyə həvəs göstərdi. Hətta öz xərxi ilə bir məktəb açıb yetim və fəqir uşaqların oxumağına bais oldu.

1907

AVAM KƏNDLİNİN FƏRASƏTİ

Bir gözəl şəhərin meydanında qədim zamandan zorba bir daş qalmış idi. Fayton və arabaların gəlib keçməyinə çox mane olurdu. Şəhər böyüyü bu daşı meydandan götürmək fikrinə düşdü. Mühəndislərin bəzisi barıt ilə parçaladıb, parçaları daşıtmaq rəyini verdi və bu işə altı min manat xərc göstərdi. O biri bəzisi haman daşı böyük bir

maşın vasitəsilə götürüb sürüdə-sürüdə aparmaq rəyini verdi və bu işə beş min manat xərc göstərdi.

Bir nəfər kəndli bu əhvalatı bilib, gələrək dedi:

– Mən bu daşı yüz manat xərc ilə buradan rədd eləyəyəm.

Soruşdular ki, nə sayaq rədd edərsən? O dedi:

– Daşın yanında bir quyu qazaram, daşı yumalayıb həmin quyuya salaram...

Həmin kəndliyə zəhmətinə görə verdikləri yüz manatdan əlavə, yüz manat da fərasətinə görə verdilər.

1907

YALANÇI

Bir oğlanın bir neçə qoyunu var idi. Hər gün qoyunlarını kənddən çöldə, meşə konarında, talada otladardı. Burada cütçüləri və əkinçiləri işləyən görüb istədi ki, onları aldatsın: “Ay canavar gəldi, hay!” – deyib, bu uşaq yalandan gücü gəldikcə qışqırdı. Bunun səsinə eşidənlər tüfəng, xəncər, dəyənək götürüb uşaq tərəfə yüyürdülər və gəlib gördülər ki, uşaq baxıb gülür. Bu kişilər ona açıqlanıb qayıtdılar.

Bir neçə gündən sonra həqiqətən meşədən bir neçə qurd çıxıb onun qoyunlarına soxuldu. Bu dəfə nə qədər qışqırıb bağırdısa da, daha kəndçilər inanmadılar və harayına dəxi gəlmədilər. Qurdlar o yalançının qoyunlarının cümləsini qırdı.

1907

İT

Bir it ağzına bir parça ət götürüb dərin arxın üstünə qoyulmuş taxta körpüdən keçirdi. Bu it əksini suda görüb dayandı və zənn elədi ki, sudakı qeyri itdir. Bu səbəbə görə arxa atıldı ki, özgə itin ağzındakı ət parçasını alsın. Ancaq suyun içinə cumub öz ağzındakı ətini də itirdi və islanmış vəziyyətdə sudan çıxdı.

1907

KEÇİLƏR

Bir dar quyunun arasından axan dərin çayın üstünə bir tiri körpü salmışdılar. Bunun üzərində iki keçi bir-birinə rast gəldilər. Bunların heç biri qayıdıb o birinə yol vermədi ki, keçsin. Bunlar bir-birilə buy-nuzlaşdılar və hər ikisinin ayağı körpüdən üzülüb çaya yumalandılar.

1907

BAYQUŞ VƏ DOVŞAN

Gün batıb qaranlıq çökür idi. Bayquşlar meşədə o tərəf-bu tərəfə uçur və ov axtarırdılar. Birdən meşədən düzə atılıb bir zorba dovşan çıxdı və oturub üst-başını sıgallamağa başladı. Yaş yetirmiş və dünya görmüş bir bayquş bu dovşanı görüb ağaca qondu. Cavan bayquş ona dedi ki, sən nə əcəb onu tutmağa məhəl qoymursan? O cavab verdi ki, gücüm çatmaz. Dovşan çox zorbadır, əyər bunu caynağıma keçirsem, məni sürüyüb kola-kosa çırpır, tələf ollam. Cavan bayquş lovgalıqla cavab verdi ki, mən yaxşı bacararam. Bir pəncəmi ona keçirib, o birini bir ağaca yapışdıraraq dovşanı özümə mal eylə-rəm. Bu sözləri deyib, endi dovşanın üstə və dərhal bir caynağını onun belinə keçirərək, o biri caynağını hazır tutdu. Dovşan belində bayquş qaçanda bayquş bir ağacdən möhkəm yapışdı və elə zənn etdi ki, dovşanı tutubdur. Dovşan dartınıb bayquşu tən ortadan yarı cırdı və bir parçasını ağacda qoyub, o biri parçasını belində götürüb getdi.

1907

FƏQİR CƏFƏRİN ALİM OLMAĞI

Ərəbistanda Cəfər adında bir uşaq var imiş. Bunun oxumağa həvəsi çox imiş. Öz vətəninə bir qədər oxumaq və yazmaq öyrənil alim olmaq istədi. O əsrdə Bağdad şəhərində məşhur alimlər oxu-yanlara elm öyrədirdilər. Cəfər də Bağdada getdi və bir alimdən dərş almağa başladı. Bağdad şəhərində Cəfər həm fəqir və həm də qərrib

idi. Bir tərəfdən oxumaq fikri, o biri tərəfdən də çörək qazanmaq qayğısı Cəfəri çox qorxutmadı. Gündüz dərşə gedirdi, gecələr isə fəhləlik edirdi. Bağbanların ağaclarını suvarmaq üçün dalında su daşı-yıb öz məsarifini qazanır idi. Belə səyin sahibi olan tələbənin əhva-lını oranın valisi bildi və dərhal Cəfərə aylıq maaş verilməsini qərara aldı. Qeyrətli Cəfər oxuyub yaxşı alim oldu.

1907

DÜNYA GÖRMÜŞ KƏNDÇİ

Bir kəndçi gördü ki, oğlanları yola getmirlər, həmişə dava və qeylū qal edib, hər kəs öz bildiyinin dalınca gedir. Qoca bildi ki, o bu dünyadan köçəndən sonra uşaqları yola getməyəcəklər. O, bir gün on dənə kəl çubuğunu dəstə bağlayıb, oğlanlarını yanına çağıraraq dedi:

– Əyər hansınız bu çubuq dəstəsini ortadan sındıra bilsə, ona bir at bağışlaram.

Oğlanların hər biri gücəndi, sındıra bilmədi və dedilər ki, bunu heç kəs sındıra bilməz. Ataları dərhal çubuq dəstəsini götürüb bağını açdı və bir-bir çubuqları ortadan bölüb yerə tulladı. Uşaqlar dedilər ki, bunu, hər kəs olsa, sındırar. Ata cavab verdi ki, sizin də bu çubuq dəstəsi kimi ittifaqınız olsa, sizə heç kəs zərər və ziyan yetirə bil-məz. Amma ayrılıb bir-birinə kömək olmasanız, düşmənlər o vaxt sizə tez ziyan vurur və xəsarət yetirər.

Oğlanlar bu işdən sonra bir-birinə məhəbbət göstərdilər və ata-larının vəfatından sonra ittifaq edib hörmət və dövlət qazandılar.

1907

QURD

Bir ac qurd meşədən çıxıb bir düzdə dolanırdı ki, görsün qarnını harada doydura bilər. Gördü ki, burada bir quzu otlayır. Yanına gəlib ona dedi:

– Ay quzu, mən səni yeyəcəyəm...

Quzu cavab verdi ki, mən hələ körpəyəm və ətim çox şitdir, gedim duz gətirim, ətimi duzla, sonra ye. Duz bəhanəsi ilə quzu gedib qurddan xilas oldu.

Qurd bir də göz gəzdirib gördü ki, uzaqda bir qoyun dolanır. Yanına gəlib dedi:

– Ay qoyun, mən səni yeyəcəyəm...

Qoyun cavab verdi ki, mənə ye, amma qoy bu qabaqdakı dağın üstünə çıxıb oradan oynaya–oynaya üstünə gəlim. Sonra ye...

Qurd razı oldu. Qoyun dağa çıxıb öz sürüstünə qarışdı.

Qurd yenə də göz gəzdirib gördü ki, meşədə bir camış var. Ona dedi ki, səni yeyəcəyəm. Camış cavab verdi ki, mən göldə yatıb üst-başımı torpağa, palçığa bulamışam. Qoy bəri bu meşədəki ağaclara sürtünüm, torpağım, tozum tökülsün, sonra ye. Qurd buna da razılıq verdi. Camış bu bəhanə ilə qaçıb yaxındakı naxıra qarışdı.

Qurd bir də göz gəzdirib gördü ki, bir at otlayır. Buna dedi ki, ay at, səni yeyəcəyəm... At da ona cavab verdi ki, mənim atam bir kağız yazıb dal ayağımın dirnağının arasına qoyubdur. Onu qabaqca al oxu, sonra ye... Qurd buna razı olub keçdi atın dal ayağının bərabərinə. At da dal ayağını bir az qaldırıb qurdu alnından bir təpik vurdu. Qurd qəşş eylədi. At onu belə qoyub qaçdı.

Qurd gecdən–gec ayılıb öz–özüne belə məzəmmət eylədi:

Ay qurd!
Getdin gördün quzu,
Neyləyirsən istiotu, duzu?
Ye, qalsın iki buynuzu!

Getdin gördün qoyun,
Neyləyirsən oyun–moyun?
Ye, qalsın quruca boyun!

Getdin gördün camış,
Neyləyirsən torpağın, cumuş?
Ye, yanındaca domuş!

Getdin gördün at,
Neyləyirsən kağız, barat?
Ye, yanındaca yat!

1907

DONUZ VƏ PALID AĞACI

Qoca bir palid ağacının altında bir donuz palıdın qaçasından doyunca yedi və ağacın altında fısıldaya–fısıldaya yuxuladı. Yuxudan ayılandan sonra palid ağacının dibini burnu ilə eşdi və köklərini qırmağa başladı. Bir qarğa bunu görüb dedi ki, ey qanmaz heyvan, bu ağacın nə üçün köklərini qırırsan və dibini açıb dəbərdirsən? Beləliklə, sən ağacı qurudarsan.

Donuz cavab verdi ki, ağac qoy quruyur qurusun, mənə mənfəəti var, mənim də xörəyim palıdın qaçasıdır, mən onunla dolanıram və yedikcə kökəliyəm.

Palid ağacı onların söhbətini eşidib donuza dedi:

– Ey naşükür donuz, yoğun boynunu döndərüb yuxarı baxmağı bacarsaydın, görərdin ki, haman arzu etdiyin palıd qaçasını mən palıd ağacı əmələ gətirirəm.

1907

ÇAQQALIN HEKAYƏSİ

Çaqqalın biri gecə bir şəhərə girib dükan–bazarı gəzəndə bir boyaqçı dükənində boyaq küpünə düşür. Əziyyətlə bu küpdən çıxıb o birinə düşür. Bu sayaq bir neçə rənglərə boyanıb şəhərdən dağ səmtinə qaçır. Dağda olan vəhşi heyvanlar həmin çaqqalı qərribə bir heyvana oxşadırlar və buna artıq ehtiram və itaət göstərərək yemək və içməyini hazır verirlər. Çaqqal kökəlib çox çağ olur. Başlayır u... u... eləyib ulamağa. O vaxt heyvanlar qanırlar ki, onda bir mübarəklik yoxdur. Eybinin üstü açılan çaqqalı gözdən salıb ətraflarından qovurlar.

1907

ELM TÜKƏNMƏZ XƏZİNƏDİR

Elm tükənməz bir xəzinədir. Bu bir xəzinədir ki, onu sandıqda qoyub qarovul və gözətçi olmağı və hesab saxlamağı istəməyir. Elm bir dövlətdir ki, onu nə itirmək olmaz və nə oğurlatmaq mümkün deyildir. Bu əsrdə onun qədir və qiyməti hər bir şeydən alidir. Çünki elm bu halda puldan və paradan zəngin, topdan və tufəngdən ötgün, xəncərdən və qılıncdan kəskindir. Nəcəbət və hörmət bu halda o

kəsdədir ki, onun mükəmməl surətdə elmi və məlumatı vardır. Hər şey sərf və xərc olunduqca tükənir və əskilir, amma elm sərf olunduqca artır və ziyadələnir. Bir nəfər alim şəxs elmini sərf etsə, özündən başqa, neçə yüz alimlər meydana gətirər. Həm də öz elm və məlumatını ziyadələndirər.

Hər alim bir şama bənzər ki, ondan neçə-neçə şamlar yandırmaq müyəssərdir. Bir şamın nuru başqa şamları alovlandırmaqla özü kimi çox-çox çıraqlar və məşəllər törədir.

Elmin böyük bir fəziləti də budur ki, kiçiyə, böyüyə, ədnaya, əlaya heç təfəvüt qoymaz. Bu kəslərdən hansında elm olsa, onu hörmətə layiq edəcəkdir. Elm, yaşda kiçik adamda da olsa, onu ehtirama layiq qılar, onu əla dərəcəsinə yetirər.

1907

İKİ DƏNƏ XIŞ DƏMİRİ

Dəmirçi dükənində bir küredə dəmir parçasından usta iki dənə xış demiri qayırmışdı. Birini cütçü alıb cüt sürməyə başlamışdı. O birisini isə dəmir alətlər satan bir dükənçi aldı ki, müştəri olanda sat-sın. Cütçünün aldığı xış demiri həmişə işləməkdən sürtülüb gümüş kimi parıldayırdı. Amma dükənçinin dükənində işsiz qalanı nəmdən və havadan pas götürüb qaralmışdı.

Bu iki gəvahnin təsadüfən bir-birinə rast gəldilər. Qapqara qaralmış və pas kəsmiş gəvahnın o birindən sual elədi ki, nə əcəb sən gün-gündən gün kimi işıqlayıb, güzgülü kimi parlayırsan? Bu cavab verdi ki, əzizim, işləməkdən! Çünki işləmək hər şeyi cövhərləndirir. Amma işsiz və peşəsiz qalan sənə kimi qaralıb, axırda tələf olur.

1912

YONCA ÇİÇƏYİ

Bir dəstə qərənfilin içinə bir dəfə haradan isə dərilib bir neçə yonca çiçəyi bağlanmış idi. Bu yoncanın ətirsiz çiçəyi, qərənfil dəstəsinin arasında bir az vaxt qalmağına görə qərənfilədən xoş ətir götürdü. Bu belə də olmalı idi. Çünki yaxşı yoldaşdan yaxşı xasiyyət sirayət edər, pisdən pis.

1912

QOCA BABA VƏ NƏVƏSİ

Bir kişi qocalmışdı. Qocalığından əli və ayağı əsirdi, gözləri az görür, qulaqları ağır eşidirdi. Yemək vaxtı yediyi xörəyi əli əsib üstünə və süfrəyə dağıdırdı. Onun oğlu və gəlını iyrenib, qocanı evin bir bucağında oturturub, saxsı qabda ona yemək verirdilər.

Məzlum qocanın işığı çəkilmiş gözlərindən yaş dolu kimi yağırdı. Ələlxüsus o vaxtda ki, külfətin cümləsi özlərinə ayrıca süfrə salıb, istədikləri xörəyi yeyirdilər.

Bir gün qoca xörək qabını ikiəlli ağzına aparanda, əli əsib, qabı salaraq sındırdı. Gəlını bunu görüb ağzına gəlını qocaya dedi. Yazıq qoca küskün oturub başını aşağı dikdi. Bundan sonra qocaya xörək vermək üçün bazardan ağac qab-qacaq aldılar.

Bir neçə gündən sonra qocanın oğlu və gəlını gördülər ki, təzə dil açıb gəzməyə başlayan oğlu taxta parçalarını yığib özbaşına oyun oynayır. Soruşdular ki, nə qayıırırsan, oğul? Uşaq cavab verdi ki, qutu qayıırıram. Atam-anam qocalanda bu qutunun içində onlara xörək verəcəyəm.

Uşağın sözündən onlar ibrət alıb əməllərindən tövbə etdilər. Bundan sonra qoca atalarına artıq dərəcədə hörmət edib, hər bir zəhmətinə qatlaşdılar.

1912

İNSANIN EYBİ VƏ HÜNƏRİ

Qədim zamanədə qanacaqlı adamlar bu əqidədə idilər ki, hər kəs anadan olanda çiyni xurcunlu doğulur. Hər kəs yaşadıqca öz eyiblərini xurcunun dal gözüne toplar. Amma hünərini qabaq gözüne toplar. Bu cəhətə görə insan öz eybini görməz – arxasında gəzdirdiyi üçün, amma hünərlərini görür – gözünün qabağında gəzdirdiyi üçün.

1912

MƏHƏMMƏDİN XƏCALƏTİ

Bir gün atamız bazardan külfət üçün adam başına bir dənə nubar şaftalı almışdı. Mənim məndən iki yaş böyük qardaşım Məhəmməd izinsiz şaftalıdan bir dənəsini oğurlamışdı. Külfət hamısı günorta naharı edəndən sonra anamız şaftalını getirib gördü ki, biri əskikdir.

Atam və anam qaldılar ki, bu şaftalının birini mətbəxdən uşaqların biri götürübdür, amma hansının əməlidir, bilmək mümkün olmaya-cəqdır ki, ona şaftalıdan pay verməyib nəsihət eləsinlər. Anamız bizim hər birimizdən təkbətək soruşdu, biz heç birimiz bu taqsırı boynumuza almadıq. Başladı bir əhvalat söyləməyə ki, çobanın biri dünən bir şaftalını çəyirdəkli yemişdi və çəyirdək qarnında həzm olmadığından, ölüm halında idi. İndi mən də bu işi diqqət ilə sizdən soruşuram ki, görüm o şaftalını çəyirdəkli yemisiniz? Əgər çəyirdəkli yeyibsinizsə, şeksiz, öləcəksiniz!..

Anamız bu sözləri danışan vaxt Məhəmmədin rəngi ağarıb dodağının qanı qaçmışdı. Birdən Məhəmməd özünü saxlaya bilməyib dedi ki, ana, mən çəyirdəyini udmadım, çıxarıb çölə atdım.

Külfətin hamısı gülüşdü, amma Məhəmməd xəcalətindən ağladı.

1912

OĞUL MƏHƏBBƏTİ

Bir arvadın iki oğlu var idi. Anası bunları çox sevirdi. Bir gün oğlunun biri anasına dedi:

– Ey mənim əziz anacığım, bilirəm, sən məni çox sevirsen, amma mən səni seven qədər sən məni istəyə bilməzsən!

Anası dedi:

– Nə üçün, oğul?

Oğul dedi ki, anacığım, sənin iki oğlun var, amma mənim birə anam var.

1912

XORUZ VƏ MİRVARİ DƏNƏSİ

Bir xoruz torpağı eşəndə bir dənə mırvari dənəsi tapdı. Mırvarini götürüb kənara atdı və dedi ki, buna artıq qiymət verən adamın ağı yoxdur. Bunun əvəzinə mənə bir arpa dənəsinin rast gəlməyi daha məsləhət idi. Çünki arpanın qiyməti böyük olmasa da, yeyərdim, qarnım doyardı.

1912

SAQQALIN KƏRAMƏTİ

İki məclisli məzhəkə

MƏCLİS ƏHLİ

Şahsənəm qarı – 55 yaşında tərəkəmə qarısı
Oğlu Əliqulu – 20 yaşında, çoban
Çarvadar Məşədi Hüseynqulu – 50 yaşında, qırmızısaqqal
Sövdəgər Ağa Səttar – 30 yaşında yolçu, saqqalı qırxıq
Dərzi Usta Məhəmməd – 25 yaşında yolçu, saqqalı qırxıq
Əttar Məşədi Rüstəm – 35 yaşında yolçu
3 nəfər obanın saqqallıları
Kənd mollası Molla Qulaməli – 55 yaşında

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Bu məzhəkə vaxt oldu Göyçay uyezdinin Qabistan mahalında. Tərkəş obasının yavuşunda bir səhrada, yolun kənarında bir palıd ağacının altında bir dəstə camaat atları yedəklərində, güclü yağan yağışdan daldalanırdılar. Bunlar Şamaxı və Qəbələ mahalında, Qutqaşın kəndində alış-veriş edən sövdəgərlər və əsnaf-lardır ki, həmin vaxt Şamaxı şəhərinə gedib-gələn çarvadarlar vasitəsilə mal alıb Qutqaşəne gətirirlər. Kimisi başını başlığa sarıyıb, kimi yapıncısına bərk bürünüb, kimisi dəlinə çuval sahib, hündür-hündür danışrlar. Arabir Çarvadar Məşədi Hüseynquluya töhmət və məzəmmət edirlər. Bunların içində Hacı Söhrab – qarnı şişman, yağunboyun, yekəsaqqal, hündürboylu bir kişidir ki, qabaqda toylarda aşıqlıq edərmiş. İndi kəndlərdə sövdəgər malı satmağa qurşanıbdır.

Hacı Söhrab (*çarvadara sarı*). A rəhmətlik oğlu rəhmətlik, elli ildir bu yollarda çarvadarlıq edirsən, heftədə iki dəfə bu yolu gedib-gəlirsən, bəyəm bu obalarda özün üçün bir qonaq evi qayırma-mısan ki, belə ittifaqda gedib daldalanasan, xəlayiqi yağış altında qır-mayasan. Sən bəs mənim nəyimə lazımsan, nə sayaq çarvadarsan?

Çarvadar Hüseynqulu. A cənnətlik oğlu, cənnətlik! Sən də bilmirsən, nə danışırısan... Bu yerin əhli hamısı tərəkəmədir. Bunlar oturaq adamlar deyildir. Kim bilir, bunlar bu il burada oba salırlar, gələn il harada salacaqlar? Qaraçı kimi qansız tayfadır. Peşələri quldurluq, oğurluqdur. Bunlar ilə qonaq olmaq bizə əl verməz.

Dərzi Usta Məhəmməd. Uzun danışmaqdan fayda yoxdur, yağış iliyimizə kimi işlədi. Axşam olur. Bir yer olsaydı, üstümüzü-başımızı qurudardıq. A Məşədi, barı bir ağac koğuşu da olsa tap, onun içinde daldalanaq.

Çarvadar Hüseynqulu. Kişi, atlarımız acdır, sabah sizi bu atlar bellərində axşama kimi aparacaqlar. Bunların qeydinə qalmaq lazımdır. Ağac koğuşundan nə çıxar?

Ağa Səttar. Çarvadar tayfası dünyagörmüş olar. Bizə bir çarə tap. Bir de görüm, bu qabaqda görünən obanın adı nədir?

Çarvadar Hüseynqulu. Nə eleyirsən, adı Tərkeş.

Ağa Səttar. Hər nədir, indi bir fəndin olarmı ki, bu gecə bizi bu obada qonaq saxlada biləsən? Əgər bu işə bir çarə tapsan, sənə bir gırvənkə tənbəki alıb verərəm.

Çarvadar Hüseynqulu. Bu obanın adamları bir şümürdür-lər ki, heç kəsə bir loğma çörək qıyıb verməzlər. Heç kəsi qonaq saxlamazlar, hətta qapıya dilənçi də gəlsə, ona pay verməzlər.

Məşədi Rüstəm. A kişi, biz nə dilənçi deyilik, nə müftə qonaq olmayacağıq. Bizə nə versələr, ikiqat qiymətini alsınlar. Sən də nağılçı kişisen.

Çarvadar Hüseynqulu. A kişi, inanmırsan ki, bunlar bizi ətrafına qoymazlar? Bunların dilini İrandan gəlmə mərsiyəxanlar, axundlar, seyidlər yaxşı tapıblar. Onların uğrunda canlarından, başlarından keçməyə hazırdırlar.

Ağa Səttar, Məşədi Rüstəm və Usta Məhəmməd (üçü birdən). Bax, Allah atana rəhmət eləsin. İndi təhrini bildik. Hacı Söhrab axund desən axunddur, seyid desən seyiddir, mərsiyəxan desən mərsiyəxandır. Bax, saqqaldan pərkər, peysər, maşallah, buğa peysəri kimidir. Qarın budur bunda. Hayıf ki, qurşağı yaşıl deyil ki, həm axund deyərdik, həm ağa. Allaha şükür, dilavərlikdə axundlar bununla bacarmazlar. Aşıqlıq olmasın, axundluq olsun.

Hacı Söhrab. A ləvəndər, qoyun görək, mənə olə salmayın!

Usta Məhəmməd. Bircə buna bir yaşıl qurşaq.

Ağa Səttar. Adə, Usta Məhəmməd, sənin çörək bağladığın süfrə yaşıl çit deyilmi? Tez ol, onu aç, Hacı Söhrabın belinə bağla.

Dorhal süfrəni açıb götürürlər. Yerbəyerdən Hacı Söhrabın zahiri əndazə-sini molla qiyafəsinə salırlar.

Məşədi Rüstəm. Çarvadar, durma get, bu obaya xəbər apar ki, Xorasandan gələn İmam Rza mücavirlərindən bir axund yolda bərk yağışa düşüb, ona bir yaxşı evdə yer tədarük eləsinlər. Qəmi-atəşmi çəkir daşa giren moltanı.

Çarvadar Məşədi Hüseynqulu yüyürür.

Pərdə salınır

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur kəndli dəyəsinin içində. Şahsənəm adında bir qarı oturub yun darayır. Bir cahil oğlan hazır samovarmı qırağında oturub stəkan-nəlbəki yuyur. İt hürür, səs-səmir gəlir. Sonra çarvadar içəri girir.

Çarvadar Hüseynqulu. Ay ana, ay qardaş, Xorasandan zəvvar gətirirdim. İçimizdə İmam Rza qulluğunda həməvəqt olan bir müctəhid alim vardır... Yağışa-yağmura düşüb, çox əziyyət çəkibdir. Bu gecə bu obada qonaq qalmaq istəyir, özü də çox alim, fəzil və dindar axunddur.

Şahsənəm qarı (yerindən sıçrayıb). Onun cəddinə belə canım qurban olsun. O ki elə axunddur, seyiddir, müctəhiddir çək gəlsin, düşsün bizim evə! Belə, malım-canım ona qurbandır. A gədə, Əliqulu, dur evi düzəlt, lampaları yandır, döşək-yastıqları düz, mən də yunumu, cəhremi yığım.

Çarvadar Hüseynqulu. A bacı, altı adamdır, yeddi atımız var.

Şahsənəm qarı. Hamısını gətir gəlsin, malım-canım axunda qurban olsun.

Çarvadar gedir. Qarı oğlu ilə tələsik evi düzəldirlər. Yere döşəklər salınır, mütekkələr qoyulur, süfrə çəkilir, lampalar düzülür. Samovara göz yetirib, şəkərlərə qənd qoyulur. Stəkanlar düzülür.

Çarvadar Hüseynqulu. A bacı, qonaqlar gəldilər. Gəlin atlarımıza tövlə göstərin. Arpa-saman verin.

Şahsənəm qarı. Ay Əliqulu, durma, sən qonaqları evə uzat. Sonra çarvadara və atlarına yer göstər, fərağət elə, tez gəl!

Əliqulu çıxıb gedir. Şahsənəm gah qapıya yüyürür, gah içəri qayıdır. Bu əsnada qapı açılır. Hacı Söhrab vüqar ilə salam verib içəri girir, geridən yoldaşları girirlər. Kamali-təzim ilə əl bağlayıb, itaət göstərirlər.

Şahsənəm qarı (*Hacı Söhraba sarı*). Ayağının torpağına canım qurban, axund! Və əleyküməssalam, səni bizə Allah özü göndərirdir. Buyur, qadan alım, başda əyləş. (*Hacı Söhrab əyləşir.*) Mənim ömrüm-günüm bitibdir, qardaş! Belkə, sənin kimi müctəhid ağalarımın qulluğunda duram, imamıma xoş gələ, iman sahibi olam (*deyib ağlayır.*)

Hacı Söhrab. Bacı, mən bu saat abidəstliyəm. Bir dua elərim, sən behiştə gedərsən, inşallah! (*Deyib əl qaldırır və oxuduqca yoldaşları "amin" deyir.*) Dərbəduha bədmı, amin! Qütənduha bəkmı, amin! Ənuzi-billah minəltürəcə və əlqırqavulə, vələkliyə amin! Vəlanabəbilə, vəlaqovurmasilə, vəlsərpicum, əşapalağüm, amin! Allahün məsəlli əla Məhəmməd və ali-Məhəmməd!

Şahsənəm qarı. Allah nəfəsini uzun eləsin! Əziz qonaqlarım, siz yorğunsunuz, çaydan, çörəkdən, qaymaqdan buyurun yeyin, için. Yağışa düşüb islanmısınız. Qurunaş şeyləriniz var isə, verin qurudaq. Sizə qulluq eləmək mənim canıma küvəredir. Siz gedən ağalara mənim düşkün canım qurban, axund!

Hacı Söhrab. Ay bacı, yağışdan tək bir başlıqlarımız və yanuncılarımız islanıbdır. Əliquluya deyərsən onları bir yerə sərsin. Orada quruyar.

Şahsənəm çıxıb gedir. Usta Məhəmməd yürürüb samovarın qırağında əyləşir.

Usta Məhəmməd. Adə, mal bədüyə, adə, bu xəyal əvvəl kimin oqlına gəldi. Bu bəsati mən heç ömrümdə görməmişəm. Gəlin bir neçə həftə burada qalaq. Yeyək-içək, bir qədər harınlaşaq ha... ha... ha!

Hacı Söhrab. Kül başına! Nə eləyirsən harınlaşıb?

Usta Məhəmməd. Bu obadan hərəməzə bir qız almaq olar. Molla yanımızda, axundumuz hazır. Hacı Söhraba Şahsənəm qarının nikahlarıq, ha... ha... ha!..

Hacı Söhrab. A ləvənd, zarafat yeri deyil. Buradan tez qaçaq. Əgər paxırimız açılsa, bizi buradan sağ-salamat çıxmağa qoymazlar. Cibimizdə güclü pul, sağ tikəmizi qulağımız böyüklükdə qoyarlar. Hacı Söhrabın dərisinə saman tərərlər.

Bu aralıqda Məşədi Rüstəm yerindən qalxıb, qapıdan çölə başını uzadıb geri çəkilib və şırıq vura-vura o yana-bu yana baxır, evin ortasında dayanıb alçaq səslə deyir.

Məşədi Rüstəm. Eviniz yıxılsın, arvad kəl kimi bir qoçu yıxıbdır həyətdə kəsdirir. Ay məkşim, ay məkşim-məkşim, məkşim. Mihü-mihü, ala mihü, ala mihü, Mirzə Mihü, hoho mihü evləridir dü mərtəbə. (*Hacı Söhraba sarı bir az belini əyib sağ əlini yumruğa yumub biləyini sinəsinə tərəf, sonra da Hacı Söhraba tərəf aparıb gətirir və bu sözləri lahuc dilində başını yırğalaya-yırğalaya oxuyur. Oxuyub qurtardıqdan sonra Hacı Söhrabın qabağında diz üstə çökür və əylib saqqalından öpür.*) Belə, belə ha, bu saqqalın kəramətinə qurban olum. Yoldaşlar, gəlin bir-bir bu saqqalın başına dolanın. Ziyarət edin. Sonra qismətinizi yeyin. Bu hörmət və izzət məhz bu bir şələ saqqaladır. Buna bax, buna! (*Deyib saqqalını sanballayır.*)

Hacı Söhrab. Əzizim, yüz gün yaraq, bir gün gərək. Bəs biz ömrümüz uzunluğunu bir qucaq saqqalın hamballığını eləyib gözdirmişik, bu səbəbsiz idimi?

Usta Məhəmməd. A Məşədi, yenə sən diribaşsan. Gəl bu çayları payla, pəh, pəh, pəh! Bax, çayını iç, qaymağını ye, üstündən də erkək qoyunun kababını, Allahına şükür elə. Bu çay lap xünikə-buteridir.

Məşədi Rüstəm. A bimürvət, bari bunu da artır ki, arabir get Hacı Söhrabın pashı-hisli saqqalına da səcdə elə. Kəramətə qurban, kəramətə!

Ağa Səttar. Qardaşlar, belə bir keyri məndən görün. Çarvadar qurumsaq bizi yağış altında qırmamışdı?

Məşədi Rüstəm (*çayları paylaya-paylaya*). Ağa Səttar, saqqalın yoxdur, danışma. Hamımız bu axund şəbihinə qurban olaq. Bu olmasa idi, tərkeşlilər bizim bu gecə püstü pələngimizi atmışdılar. Bu bəsət saqqal bəsətidir.

Bu aralıqda Əliqulu hər əlində bir örtülü qab içəri girir. Dərhal Hacı Söhraba nisbətən yoldaşları hal-əhtiram edib sakit dururlar.

Hacı Söhrab. Xeyr, xeyr, ətəğfirullah! Buyurun Əliqulu dadaş, gətir, qoy süfrəyə.

Əliqulu. Axund ağa, səni cəddinə and verirəm, bizim tərə-kəməliyimizi bağışlayacaqsan. Bizlər dağlarda, səhralarda yaşayan adamıq. Sizə layiq qulluğu bacarmayacağıq.

Hacı Söhrab. Dadaş, Allah bağışlasın. Bunlar hamısı Allahın nemətidir. Ancaq bunu unutma ki, atlarımızın qabağı boş qalmasın.

Əliqulu. Xeyr, axund, çarvadarın ixtiyarına, başın üçün, bir dam dolusu saman, bir tağar arpa... iki taya ot vermişəm. Bir ay yedisə, qurtarmaz. Bəs gedib bir də atlara baş çəkim. (Çıxır.)

Usta Məhəmməd (qalxıb qapıya baxıb, içəriyə girir). A ləvənd hacı, bəs bu qədər camaata qulluğunda əl bağladıb diz qurdurursan, bunun hayfını görək səndən harada çıxardırıq?

Ağa Səttar. Şamaxıda bizə bir qonaqlıq verər, hayfı çıxar.

Hacı Söhrab (Əliqulu gətirdiyi qablara loğma batırıb ağzına qoyur). Gəl bir bundan ye, hayfı ürəyindən çıxsın. (Hamı yığılır süfrənin başına, həlqə vurub oturlar. Çörəkdən yeyib çaydan içirlər.) Ədə, ay Məşədi Rüstəm, çıx bir çölə, göyə tərəf bax, de "fələk dızz".

Hamı əlini qapıya tərəf uzadıb, ağzında çörək yeyib deyirlər: "Fələk dızz".

Məşədi Rüstəm. Ədə, mən "dızz" deyəndə ağzımdakı çörəyin hamısı evə səpələndi, ağzımda heç şey qalmadı.

Usta Məhəmməd. Pirimiz sənə "çölə çıx" dedi, çıxmadın, saqqalının kəraməti səni xərab elədi.

Məşədi Rüstəm. Əgər pir mənimdir, kəramətini mən bilirəm. Əlində aşılıq kimi peşəsi var idi. Onu qoyub gəlib bizim kimi Qəbələdə çərçilik eləməzdi.

Ağa Səttar. Adə, bunun özündə kəramət yoxdur. Kəramət bunun saqqalındadır. Aşılıq eləyəndə qırxdırırmış, çərçilik edəndə saqqal qoydurubdur. Bu andır da belə bərəkətli çıxıbdır ki, Nuxadan Hacı Feyzi oğlu İlyas¹ bundan şitil istəmişdi.

Hacı Söhrab. İlyas da bəcin biridir, yaxşı tanıyıram, üzündə bir tük yoxdur.

Bu halda Şahsənəm qarı bir əlində çörək, bir əlində kasa içəri girir.

Şahsənəm. Ayağının torpağına qurban olum, axund! Varım-yoxum bir qoç qoyunum var idi, onu da yolunda qurban eləmişəm.

Hamı birdən. Allah qəbul eləsin! (Hacı Söhraba.) İmam Rzaya əmanət olasan.

Şahsənəm. Amin! Ancaq oba kəndxudalarına və prixod mollasına adam göndərmişəm. Pilov bişirmişəm, gəlsinlər, yesinlər. Axund moizə eləsin, feyz aparaq. On bir ildir moizə eşitməmişəm.

¹ Hacı Feyzi oğlu – Nuxada (indiki Şəkiddə) bəmərə, həzircavab, kosa kişi olmuşdur.

Hamı (rəngi ağarmış, peşman halda). Xeyr, xeyr, bacı, ay ana, zəhmət çəkmə, axund yorğundur, tez yatacaqdır.

Şahsənəm. Pilov yeməmiş yatmaq olmaz. Qoyun kəsmişəm, axund ağa, hələ bir həftə mənə qonaqsan. Atam-anam sənə qurban, axund! Kaş nə olaydı, sən bizim bu Tərkeşdə əbədlilik axundumuz olaydın. Obalıqınan sənə qulluq eləyərdik. Mən öləndə mənim namazımı qılaydın. Vay, vay! Bizim də bir Allah yasarı, bir prixod mollamız vardır. Molla Qulaməli, Allah onu batırsın. Heç bir şeyə yaramaz. On bir ildir bizimlədir. Nə bir moizəsini eşitmişəm, nə bir mersi-yosinə ağlamışam. Axund ağam, o yassara da adam göndərmişəm ki, gəlsin onunla bir deyişin, biz də qulaq asaq...

Bu sözü qarıdan eşidən kimi hamı stəkanlarını əlindən yerə qoyub, məbhut qalırlar, rəngləri qaçır. Biri-birinə baxıb başlarını yırğalaya-yırğalaya dodaqlarını dişləyirlər. Hacı Söhrab yoldaşlarına baxıb başını saat rəqqası kimi bu tərəfə-o tərəfə bulamağa başlayır. Gah yerə baxır, gah arvada baxır, gah yoldaşlarına baxır, ağzına apardığı loğmasını yerə qoyur. Bu halda çöldən qarını "ay ana" deyə çağırırlar. Bu da "gəldim!" deyib çölə çıxır.

Hacı Söhrab. Ədə, mən vələdüzzinayə deyən görək sizin kimi ləvəndlərlə qoşulub niyə yola çıxırsan ki, siz də mənim başıma bu kələyi gətirirsiniz, ha bu nə işdir?

Ağa Səttar. Ədə, məsəl var, darıya girən donuz yavanı qəbul edir.

Məşədi Rüstəm. Ədə, bu işdən bir xəta çıxsın, yalnız sənə gəlməyəcəkdir ki, kötək bizim hamımıza biryerdə dəyəcəkdir.

Hacı Söhrab. Evin yıxılsın, quru kötək yesən, çox sevinmək lazımdır. Sən öləsən, lap başımızı it qibləsinə kəsəcəklər.

Usta Məhəmməd. Ədə, nağıl danışası vaxt deyil. Yediyimiz, içdiyimiz burnumuzdan gəldi. Bir tədbirimiz var isə, söyləyin, yoxsa duraq qaçaq.

Ağa Səttar. Ədə, hara qaçımq, hara? Qaçsaq öldürürlər. Yaxşısı budur ki, Hacı Söhrab sancılansın, biz də duraq belini ovaq.

Məşədi Rüstəm. Sən öl, indi yavaş-yavaş ağlın başıma gəlir. Ədə, həməvaxt deyirdilər ki, mollanı məsxərəyə qoysan, Allah səni bəlaya salar. Buna şəkk gətirənin atasına lənət! Hacı Söhrabın dünyada tutmadığı əməl yoxdur. "Əlifə bo" deməyib.¹ Ondan axund

¹ Yəni heç oxumayıb, savadsızdır

olardı ki, siz də bu hiyləyə fitva verdiniz, Allahın da qəzəbinə giriftar oldunuz.

Usta Məhəmməd. Məşədi Rüstəmin sözüne mən də qol qoyuram. Alimləri məsxərəyə qoymaq küfrdür.

Ağa Səttar. Ədə, kimdir məsxərəyə qoyan, sən də əqlinə gələni danışsın. Bizimki bu yerdə qəziyyədir, qəziyyə!

Bu halda Əliqulu qapıdan girib ötürdüyü qonaqları təklif edir.

Əliqulu. Əmi kişi buyur, Zərbəli dayı, buyurun.

Kəndxudalar gəlib əyləşirlər.

Hacı Söhrab. Əliqulu dadaş, deyəsen, mənə bir az kefsizlik baş veribdir. Bayaq iştahım var idi, indi lap tutulubdur. Bu qonaqlar da məni bağışlasınlar. Fikrimdə bir az moizə eləmək var idi. Daha keyfim qalmadı.

Tөрəkəmələrdən biri. Axund ağa, eybi yoxdur. Uzan, sonra gap elə.

Bu halda Şahsənəm qarı iki əlini qabağa uzadıb
içəri girir, Hacı Söhraba sarı.

Şahsənəm. Gözünüz aydın, gözünüz aydın, mollamız da gəlir. Əmi kişi, Zərbəli dayı, Xudaverdi əmi, xoş gəldiniz! (*Şahsənəm üzünü çevirib qapıya tərəf*) Hı, hı, gəl, mollam, gəl, gəl, axundum, gəl, başına dönüm, yubanma, gəl! On bir ildir bizə mollalıq eləyirsən, bilmirik bizi aldadırsan, ya yox? Gəl, cəddinə qurban olduğum axundumla, müctəhidimlə bir deyiş, biz də qulaq verək. Nə məhərrəmdə ağlada bilirsən, nə sucələddində güldürə bilirsən. Hı...

Molla Qulaməli. Salaməleyküm! (*Başında şələ papaq, aynında ləbbadə, xəcil və rəzil bir halda içəri girir və qapının qabağında ayaq üstə durur. Bunu görən kimi Hacı Söhrabın rəngi qacır, yoldaşlarına baxıb başını bulayır.*)

Hacı Söhrab. Buyur axund, yuxarı buyur, mənim yanıma keç.

Molla Qulaməli. Sizin kimi zati-şərifin qulluğunda ayaq üstə durmaq bizim üçün eyni şərəfətdir.

Şahsənəm. Bəs him...

Hacı Söhrab. Axund, mən izn verirəm, sən əyləş.

Molla məyus-məyus oturur.

Şahsənəm. Hı... hərif meydanıdır, hərif, cəddinə qurban olum, axund, bir deyiş!

Molla Qulaməli. Şahsənəm nəne, axundun ziyarətinə gəlmişəm, buyurar biz də qulaq asarıq. (*Bu sözləri deyib başını sinəsinə salır.*)

Hacı Söhrab (*Diz üstə qalxıb, yoldaşlarına göz gəzdirir və uca səsilə axund tərəfə bağırır*). Allah, Allah!

Fələyin bir belə dövrü olacaqmış, nə bilim,
Sarılab bağü gülüstan solacaqmış, nə bilim!

Axund, gətir, qabağını!

Şahsənəm. Hıı, gətir deyir, gətir. Yalnız kənddə kəndxudalıq eləyirdin, hünərin var çıx meydana, hıı!

Molla Qulaməli. Vallah, sən ərşdən-kürsdən danışsın. Mən fəqir kənd mollasıyam. O yerə mənim əqlim çatmaz.

Şahsənəm. Bəsdir, daha bizi aldatdığın.

Məşədi Rüstəm, Ağa Səttar və qeyriləri (*artıq şadlıq ilə bağırırlar.*) Kəramətinə qurban axund!..

Pərdə salınır

1909

BİR SAÇ TELİNİN QIYMƏTİ

Üç pərdəli pyes

MƏCLİS ƏHLİ

Şəfiqə – 15 yaşında namuslu, fəqir qız

Nizaməddin – Şəfiqənin xəstə atası

Gözəl qarı – aralıq arvadı

Usta Nəcəf – dəllək

Ziyalı bir cavan

Məlikməmməd – cavan oğlan

Şahnaz – Məlikməmmədin anası

Şagird və müştəri

BİRİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Nizaməddinin evində. Bir tərəfdə toxt üstə Nizaməddin xəstə yatır, bir tərəfdə kürsü üstə kürədə qazan qaynayır, bir tərəfdə boylu-buxunlu, uzun saçlı gözəl qız stol üstə paltar ütüləyir. Ortaqlıq bir fəqir ailəyə mənsub təgriş edilib, düzülüb qoşulmuşdur. Fəqir Şəfiqə anadan yetim qalıb, özgələrə paltar yumaqla xəstə atasına baxıb, evi idare edir.

Şəfiqə (*gah ütüsünü ütüləyir, gah kürədə qaynayan xörəyin dadına baxır, gah da atasını yoxlayıb çağırır.*) Ağa, ay ağa! (*Əlini alına qoyub deyir.*) Qızdırman nə çoxdur, vay, vay, nə edim, nə çarə qılım. Tamam bir aydır xəstələnən! Ay Allah! Sənin mən yetimə, mən miskinə, mən bikəsə rəhmin gəlsin! Atama şəfa ver, dursun bir kəsbinə getsin, ay tanrı, bir loxma çörək qazansın getirsin. Mən ki həlak oldum. Özgələrə paltar yumaqdan, yamaq yamamaqdan, ütü ütüləməkdən canım çıxdı. Xəstə ağama mən nə ilə baxım? Ona nə yedirdim? (*Ağlamsınır. Burnunu çəkir. Gözlərini qoluna silir.*) Vay! (*Dinləyir.*) Deyəsən, gələn var! Eh, eh, kim gələcək? Fəqirin də evinə gələn olarmı? (*Qapı döyülür, Şəfiqə açır.*) Vay, Gözəl xala, sənsən? Gəl, buyur içəriyə!

Gözəl qarı. Ağız, a balam, sənin adın nədir?

Şəfiqə. Şəfiqə!

Gözəl qarı. Bəs, orada yatan kimdir? Ona nə olubdur?

Şəfiqə. Ağam!

Gözəl qarı. Ona nə olubdur?

Şəfiqə. A Gözəl xala, dədəm qızdırmanın içində bir aydır yatır, başımız çıxmır. Pulumuz yox həkim gətirək, dərman alağ, yağlıdan-yavandan bir şey bişirək yesin, sağalsın, ayağa dursun, bir kəsbe-zada getsin.

Gözəl qarı. Bəs o qazanda qaynayan nədir?

Şəfiqə. Xəstənin pəhrizyanasıdır, bir ovuc düyü almışam od bahasına, getirib ona sıyıq asmışam.

Gözəl qarı. Ağız, a Şəfiqə, siz niyə belə korluq ilə dolanırsınız?

Şəfiqə. A Gözəl xala! Bizim nəyimiz var ki? Ağam xəstələn-məzdən əvvəl bir tərəfdən o fəhləlik edib qazanardı, gətirərdi, bir tərəfdən mən özgələrin paltarını yuyub muzd alardım. Bir sayaq ölmə-dirilmə dolanardıq. Anam Allah rəhmətinə getdi, ev düşdü üstümə. Ağam üstəlik xəstələndi. İndi də paltarlarını yuduğum özgələr xəbər göndərirlər ki, daha sənə paltar yudurtmayacağıq. Qalmışam əli qoy-nunda, boynu çiynində. Bilmirəm neyləyim, nə çarə qılım. Paltar yumaqdan da bir o qədər mədaxil olmurdu. Biri üç qəpiyə tuman-köynək yuyurdum, əlli parça paltar olsa, manat yarım pul tuturdu. Onun da sabunu məndən, kömürü məndən, odunu məndən. Həftədə bir dəfə paltar yuyub ütüləsəm, mənə də bir manat qalardı. Onunla ev dolanmaz ki? Evdə bir işarət nə varsa, satıb xəstəyə xərcləmi-şəm. Bu saat əlim yerdən-göydən üzülübür.

Gözəl qarı. Ay qız, özünə niyə bu qədər korluq çəkdirirsən?

Şəfiqə. Bəs nə edim, a Gözəl xala?

Gözəl qarı. A qız, iş çox...

Şəfiqə. Məsələn, birini de görüm, o nə işdir?

Gözəl qarı. Sənə hansı birini söyləyim, məsələn, məşallah, məşallah, gözüüm dəyməli-zad deyil, sən gözəl-göyçək qızsan. Seni görsələr, o qədər müştərin olar ki, 1... 1... 1... Amma çifayda, uşaqsan, təcrübən azdır, özü də (*başını qaşıyır*) nə deyim, bişüursan. Sənin tayların əllərini hara atırlarsa, pul qazanırlar. Sənin bu maral baxı-sın, bu ceyran duruşun, bu uzun saçın, kaş ki, məndə bitəydi, mənimki düşüb itəydi. Görsən nə elərdim?

Şəfiqə. A qız, a Gözəl xala! Bilirəm nə demək istəyirsən. Əvvə-lən, hələ ərə getmək fikrində deyiləm. Xəstə atam sağalmayınca, mən heç bir məsləhətə fikir verməyəcəyəm. İkincisi də, mənim kimi müflis bir fəqir qızını kim alar? Çox sağ ol, Gözəl xala, sən də mənim qeydimə qalırsan.

Gözəl qarı. Eh, ay qız, mən səni ərə vermək xəyalında deyiləm ki, uşaqsan, uşaq. Sənə söz deyəndə, sözdən söz ala bilmirsən! Məsələn, bu saat sənə pul lazımdır! Belə deyilmi? Mən sənə özün istədiyini bir cibi pullu, gözü küllü bir adam tapım, sən də mənə çox sağ ol de, bunu deyirəm!

Şəfiqə. Yaxşı, tap, kimi deyirsən, de görüm!

Gözəl qarı. Məsələn, biri bizim Mirzə Qəhrəman. Aman nə oğlandır, hı... hı... hı... *(Başını iki yana yırğalayır.)* Nə kişidir, ı... ı... ı... Bir igiddi, bir bıqları burma, bir saqqalı qırma, lay divar kimi. Mal nə mal, pul nə pul, zibil kimi! Sənə paltar, nə paltar, hamısı atlas, nay. Bilirəm, onunla sizinki tutar. İstəsən, aranızı düzəldim. Bax, tərs danışma ha! Sonra peşman olarsan!

Şəfiqə *(yerindən qalxıb, əlini ağzının üstünə qoyub, dalını çevirir və "dinmə!" işarəsi edib atası tərəfə gedir.)* Ağa, ay ağa! *(Əlini xəstənin başına qoyub gedir.)* Qızdırması çoxdur.

Gözəl qarı *(camaata üzünü tutub qıza tərəf işarə edir.)* Amma sözlərim qızın yanını tutub ha!

Şəfiqə *(qayıdıb Gözəl qarıya)* Atam durmasa, mən özbaşına sənə söz verə bilmərəm.

Gözəl qarı. Ağız, sən nə qanmaz qızsan! Bu sənin öz işindir. Atan nə üçün qarışır?

Şəfiqə. Bay, bəs atam bilməsin ki, o kim ilə qohum olur?

Gözəl qarı. Ağız, Mirzə Qəhrəman evlidir, evli! O nə eləyir təza arvad alıb. Mənim fikrim sənin işini düzəltməkdir, sən yazıqsan.

Şəfiqə. Səni görüm yazıq günə qalasan, dur kaftar burdan! Həyasızın biri həyasız. Xalqa it hürendə, mənə çaqqal çıxır. Dur çıx mənim evimdən!

Gözəl qarı *(ayağa qalxır.)* Ağız! İndi biz sənə həccət dedik, həccət demədik ki... Kiri, kiri, acıqlanma! Acından dəyirmançılıq eləyir, quru boğazlıqdan şahad almır. Buna bax, buna! Qatıq, mən səni içdim, sən də mənim bığuma bulaşdın. Di qal elə! Acından öl ki, mən namuslu qızam, bu harada görülübür?

Şəfiqə *(Gözəl qarını dışarıya salıb deyir.)* Get, get itiyini kənarda axtar. Kül sənin də başına, səni buraya göndəronin də. *(Qayıdır.)* Kül başına ha! Küpəgirən qarılardan Allah bəlasını versin.

Nizaməddin. Ax... a-a-ax, a-a-ax, a Şəfiqə, quzum, haradasan?

Şəfiqə. Ağa, nə var, nə istəyirsən? Yanındayam!

Nizaməddin *(inildəyən-inildəyən)*. Qızım, bir udum su ver!

Şəfiqə. Bir az sıyıq versəm, ağa, içərsən?

Nizaməddin. Yox, bala, yox, su ver! *(Şəfiqə su verir, suyu içib yadır.)*

Şəfiqə *(öz-özünə)*. A kişi! Durduqca bu küpəgirən qarının sözləri mənə yer eləyir. O həyasız öz tərəfindən gəlməyib, bunu bir göndərən var. Mən fəqirəm, möhtacam deyə bu namussuz kişiler, bu vicdansız kişiler, mən kimsəsizi tora salmaq istəyirlər, biləyə dolamaq fikrindədirlər. Ax fəqirlik, ax yoxsulluq! Sən başımıza böyük bəlasan! Əsl namuslunu namussuza döndərən sənən! Odsuz ocaqda atəşlərə yaxıb-yandıran sənən! Amma mən sənin qəhrinə, sənin cəbrinə igid kimi dözəcəyəm! Qoy özgələr də qesdən mənə paltar yudurtmayıb məni möhtac qoysunlar... Bir qoy baxım, görüm pul çıxardası evdə daha nə taparam. *(Evi gəzib dolandır, nəhayət, çöldən içəriyə bir sac, bir də sacayağı gətirib, camaata tərəf deyir.)* Anamın sağ vaxtında bu saca yuxa salıb yeyərdik... İndi isə unumuz yox, atam bir şey də yemir, bunları hələlik satmaq olar. Qoy bunları aparım qonşumuz Məlikməmmədə satım... o pula həkim gətirim... davadərman alım!.. *(Əlində o şeylər qapıdan çıxır, bir beş dəqiqədən sonra apardıqlarını peşmanhal divara söykəyir və səhnənin ucunda fikirli gəlib deyir.)* Apardım, Məlikməmmədə dedim ki, bu sacı, bu sacayağını al, mənə pul lazımdır, pul ver! Dedi, bunlara beşcə şahı verərəm. Mən də qaytarıb gətirdim ki, beş şahını mən nəyə verim? O pula nə bitor? Qışdır, odun-ocaq lazımdır. Lampaya tökməyə neft lazımdır. Yeməyə heç bir şeyimiz yox, vah, vah! *(Fikirli gəzir, gah barmağını alına qoyub gözü yol çəkir, atası tərəfə baxır, camaata tərəf baxır, fikirləşir.)* Görüm nəyə gümanım gəlir. Labadamı? Satmaram! Köynəyimi? Satmaram! Dizliyimi? Yox, satmaram! Örpəyimi? Yox, satmaram! Başmağımı? Yox, sata bilmərəm. *(Ağlamsınır.)* Görüm bir daha nə vardır ki, müştəriyə göstərəm, dəyərli qiymət versin. Gedib Məlikməmmədə desəm... yox, ah! *(Durxunur, udqunur.)* Bəs nə qayırım? Ay Allah! *(Ağlayır.)* On-on beş gün yaşamağa bir fürsət bula bilsəm, heç dərdim yoxdur. *(Bu halda əlini boynunun ardına uzadır, saçını əlinə keçir. Çəkib qabağına, gülümsəmiş deyir.)* Bildim, indi bildim! *(Başını açıb, camaata tərəf saçını uzadıb deyir.)* Bu saçımı parikmaxer dükanına aparıb sataramsa, tamam 30 manat pul alaram. O pula aydan çox dolanaram. *(Öz-özünə)* Ay axmaq, hayıfıdı? Hə? Hə? Hayıfıdı? Yox, hayıf-zad deyil. *(Fikirləşib, dərhal qapıdan çıxır.)*

Pərdə salınır

İKİNCİ MƏCLİS

Parikmaxer dükanıdır, bədənnüma aynaları, masası, skamyaları vardır. Ağ libaslı dəllək Usta Nəcəf başaıçiq gəzir, şagirdi ağ libasda bir kişinin başını qayçılayır. Bu halda qapıdan içəriyə Şəfiqə baxır.

Dəllək. A qız, sözüün varsa, içəriyə gəl!

Şəfiqə (*daxil olub*). Saçlarıımı kəsdirəcəyəm.

Dəllək. Aç baxım! Qız, saçlarıımı kəsdirəcəksən? Qıvrımsız belə saç o qədər müştərigir olmaz! (*Deyib, saçı əlindən buraxır və geri dönüb gedir.*)

Şəfiqə (*qəmgin*). Əcəb, almayacaqmı? Almazsa, işlərim çox fənadır, ağam əldən gedər.

Dəllək. Saçını nə qiymətdə satmaq fikrindəsən?

Şəfiqə. Sən nə verərsən?

Dəllək. Mən üç manat, uzaq başı dörd manat.

Şəfiqə (*bir ah çəkib üzünü kənara tutur.*) Bu qamətimin zinəti, cavan başımın yaraşığı olan, öz əməyimlə bəslədiyim saçımı üç manat pula tamah edib satmaq bir hünər deyil. Amma, amma yox, yox, qara qanadlı Əzraili ağamın sinəsi üstə görünçə, saçımı satmağım mosləhətdir. Gəl, ay usta əmi, kəs!

Dəllək (*əlində qayçı, gülə-gülə qıza sarı yönəlib*). Qızım, üç manat verəcəyəm, razısanmı kəsım?

Şəfiqə. Dörd manat demədinmi?

Dəllək. Dörd manat olsun, başqa deyəcək sözün varmıdır?

Şəfiqə (*qəmlir*). Nə eləyim, kəs! (*Gizlin ağlayır.*)

Dəllək saçları əlində düzləyir və qaldırıb, istəyir qayçıyı saçın dibinə salsın. Bu halda çöldən bir səs gəlir.

Cavan ziyalı. Müsaidənizlə, dayan, dur, kəsmə. (*Dəllək məbhut, qız mütəəccib bir halda ikan cavan içəri girir*). Əfninizi rica edirəm!

Dəllək. Əzizim, nə istəyirsən?

Ziyalı. Bir dəqiqə müsaidə!

Dəllək. Nə üçün?

Ziyalı. Soracağım bir söz var, onun üçün.

Dəllək. Soruş görüm, sözün nədir?

Ziyalı. Bu gözəl qızın saçını nə üçün kəsirsiniz?

Dəllək. Kəndi arzusilə.

Ziyalı (*Şəfiqəyə*). Eləmi, bacım?

Şəfiqə (*ağlamsınan gözlərini pərişan saçının arasından cavana tərəf döndərərək*). Bəli, bəli, təvəqqe edirəm mane olmayın, qoyun kəssin, çünki bu saçımın qiyməti xəstə atamı ölümdən qurtaracaqdır. Yalvarıram sizə, qoyun kəssin, siz qarışmayın.

Ziyalı. Of, of! (*Əlini başına vurur, sonra yavaş-yavaş qıza yaxınlaşıb saçından bir tel ayırır və dəllək tərəfə uzadıb deyir.*) Usta dəllək, kəs bu tükü. Maşallah, maşallah nə gözəl saçdır! (*Dəllək kəsir, cavan tükü bumajnikinə qoyub qızı dəllək skamyasından qaldırır. Qız isə təəccüblü ayağa qalxır, cavan qıza sarı.*) Saçını nəyə kəsdirəcəkdin, dəllək ona nə qiymət verəcəkdin?

Şəfiqə (*tutqun*). Dörd manat.

Cavan dörd manat verir.

Ziyalı. Al, bacı! Bu sənin saçının qiyməti! (Cibindən bir konvert çıxarıb deyir.) Al bu məktubu da apar xəstə atana ver. İnşallah, atan tezlik ilə sağalar. Mərhəbə bu qızın namusuna, əhsən bu qızın iffətinə!

Pərdə salınır

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Yenə Nizaməddinin evi əski halında. Əlində məktub Şəfiqə qapıdan içəri girir və atası tərəfə yürüyür.

Şəfiqə. Ağa, ay ağa, nə təhərsən?

Nizaməddin. Hı-ı-ı... nə var?

Şəfiqə. Ağa sənə yetişəsi kağız var.

Nizaməddin. Kağızı qoy buraya, bir udum su ver.

Şəfiqə (*suyu verib, lampanı gətirir.*) Ağa, kağızı aç, oxu görək nə yazılıbdır?

Nizaməddin (*oturur, kağızı çıxarıb baxır.*) Vay, bu ki, bank kağızıdır! Miqdarı nə qədərdir, bilmirəm, kim bunu gətirdi verdi? Get qızım, qonşumuz Məlikməmmədi çağır gəlsin oxusun.

Şəfiqə (*çox məmnuniyyətlə çıxır, səhnənin dalında dərin səs çıxararaq*). Səkinə, Səkinə, ay Səkinə! Məlikməmməd evdə isə, bu-raya göndər gəlsin, sözümüz var. (*Şəfiqə içəri girir.*) Məlikməmməd evdədir, bu saat gələr. Ağa, bank kağızı nədir?

Nizaməddin. Bu kağızı apararsan banka, orada sənə pul verərlər. Sənə kim verdi?

Şəfiqə. Heç görmədiyim, bilmədiyim bir adam verdi.

Bu halda Məlikməmməd gəlir.

Məlikməmməd. Salam əleyküm. Ha hindicə yaxşısan, Nizaməddin əmi, nə var, xeyir ola? Nə üçün məni çağırırdınız? Şəfiqə bacı, gözlünüz aydın, ağan daha yaxşıdır. Dünən Gözəl qarı bizə gəlmişdi. Aranızda olan söhbəti eşitdim, maşallah sənin namusuna! Mərhəbə sənin iffətinə! Afərin sənin qeyrətinə! Nizaməddin əmi, heç bilirsən sən bu qızın necə namuslu, necə qeyrətli qızıdır!

Nizaməddin. Ağrın alım, a Məlikməmməd. Al bu çeki oxu!

Məlikməmməd (*alib baxır.*) On min manatlıq bir bank çeki-dir. Bu sizə haradan düşübdü? Adsızdır. Hər kəs aparsa, bank burada yazılan pulu ona təslim edəcəkdir. Siz allah, bu sirri mənə söyləyin. Bu sizə haradan gəlmişdir?

Nizaməddin. Vallah, mən də bilmirəm. Şəfiqə gətirdi, verdi ki, ağa, sənə yetişəsi kağız var. Şəfiqə, söylə, balam, bunu gətirən kimdir?

Məlikməmməd. Sən kimi iffətli, ismətli, namuslu qıza Allah özü qeyb xəzinəsindən yetirəcəkdir.

Şəfiqə. Ağa, sənə həkim götürmək, dava-dərman almaq və pohrizyana bişirmək üçün evdə nə varsa, satdım, xərclədim. Daha bir şeyə gümanım qalmadı. Birdən saçım yadıma düşdü, getdim parik maxer dükanına ki, saçımı kəsdirim, satım, bir qədər xərclər ələ gəlsin. Bu zaman dəllək dörd manata istədi. Yanıb yaxıla-yaxıla saçımın dörd manata satılmasına razı oldum. Dəllək ölində qayçı saçımı kəsdiyi əsnada ziyalı bir cavan içəri girib, dəlləyi dayandırdı, əhvalatı soruşub bildi, bircə tükümü telimdən kəsdirib götürdü və tamam saçımın qiyməti olan dörd manatı özümə verdi və xəstə atama təslim etmək üçün bu məktubu verdi. Sonra o, Məlikməmməd kimi ismətimə, iffətimə, qeyrətimə təhsin oxumuşdur.

Məlikməmməd. Bu əhvalat nə vaxt və nə yerdə olmuşdur?

Şəfiqə. Dəllək usta Nəcəfin dükanında, bu saat olmuşdur.

Məlikməmməd. Allahü əkbər!

Qız və atası. Dayan, Məlikməmməd, sənə sözümüz var!

Məlikməmməd. Bu saat gəlirəm. (*Qapıdan çıxır.*)

Nizaməddin (*yorğan-döşəyə uzanıb, ağlamsınaraq deyir.*) Ay ürəyimin parçası qızım! Gəl bir saçından öpüm! (*Qız gəlir.*) Ox-qay!

Bu saçın qiyməti yoxdur, bunun qiyməti ismətdir. Qiymətli qızım, ismətli qızım, iffətli qızım, qeyrətli qızım! Allah, sən bu balamı xoşbəxt elə, ey göyü-yeri yoxdan var edən tanrı!

Şəfiqə (*atasının bağrından qalxıb*). Ağa, ağlama, üzülərsən, sən kaş ki, ayağa dur, onda mənim dərdim yoxdur.

Nizaməddin. A qız, deyəsən, canıma can gəldi, bizi unutmayan xalıq özü böyük həkimdir, bax quş kimi yəm. Özüm durub, özüm yatıram. Qızdırmam da nəzilmişdir. Gətir kürkümü əynimə geyim, bu evdə bir az gəzim, sənə xətirçəmlik olsun.

Şəfiqə. Sıyığın istidir verim, yeyirsen?

Nizaməddin. Sevincimdən xəstəliyimi yaddan çıxmış, iştaham tutulmuşdur. Qızım, əl ağacımı da əlimə ver! (*Evdə bir az gəzib sonra çölə çıxır.*)

Şəfiqə (*atasının dalınca*). Çöldə çox durmayasan, soyuq olar. (*Yalnız səhnədə gəzinir fərahli, lap səhnənin ucuna gəlir, fikirləşir, dala baxır, başını qaşıyır.*) Nə üçün Məlikməmməd tələsik çıxıb getdi görəsən? Onun mənim üzümə baxışı məni şəkəndirmişdir. Görəsən, o məni alar mı? O burada bir-iki kolmə söz danışdı, dedi ki, Gözəl qarı, bizə belə gəldi, aranızdakı söhbət belə getdi. Sonra, amma məni mədh elədi ki, qızın qeyrətli qızıdır, filandır. Doğrusu, mənim onun bu sözlərindən bir südur anlamağa haqqım var. (*Şəfiqə dizi üstə çökür, başını çiyinə bükür, əllərini göyə tərəf açır, gözlərini səqfə tərəf döndərüb deyir.*) İlahi, düşkünlərin dəstigiri sənsən. Mən bikəsə, mən bədbəxtə dəlil ol! Anamın qəbrini nur ilə işıqlandır, ağama cansağlığı, mərhəmət elə, mən üzüqara quluna da yaxşı bir yerdən bəxt qapısı aç!

Bu halda Məlikməmməd anası Şahnaz ilə içəri girir, Şəfiqə qalxır.

Şahnaz. A Şəfiqə, qonaq istəmirsən, a qızım?

Şəfiqə. Can Şahnaz bacı, bizi haradan yada saldın? Sən ki bizə heç gəlməzdin. Siz xoş gəldiniz, səfa gətirdiniz. Buyurun, əyləşin!

Otururlar.

Məlikməmməd. Ağan hanı?

Şəfiqə. Çölə çıxdı, bu saat gələr.

Şahnaz. Məlikməmməd məni çəke-çəke sizə gətiribdir ki, gedək Nizaməddin əmini görək. Səndən ötrü də gədən dil-damağı çatlayır. Budur, gedib dəllək usta Nəcəfin dükanında nə eşidibsə, kefi yoxdur. Aranızda bilmirəm nə var?

Şəfiqə. Can, Şahnaz bacı! Sənin belə acı sözlərin olmaya! Məlikməmmədin üzünü mən bu gün görəəm. Mənimlə onun nə əlaqəsi ola bilər? Mən səfəltə içində sürüklənən ac bir qız xaylağı, o yenə bir dövlətli balası. Səndən təvəqqe edirəm, elə sözləri danışma.

Məlikməmməd. Şəfiqə, anama bənd olma, onun sözlərini ayrı bir işə həmlə etmə! Gözəl qarından biz eşidəsini eşitmişik. Sənin xasiyyətinə belə aşıq olmuşuq, aşıq! Qulağını gətir, bir söz deyim.

Şəfiqə əylir, qulaq asır, sonra geri çəkilir.

Şəfiqə. Mənim tərəfimdən bir mənəlik olmaz, ağam gəlsin, ona deyim.

Məlikməmməd (*anasının qulağına xəlvət bir söz deyib çölə çıxır.*) Nizaməddin əmi gələndə ona danışarsan ha!

Bu halda Nizaməddin içeri girir, qonaqlar ayağa qalxır. Şahnaz özünü çəkir, xəstə yorğan-döşək üstə oturub qızına xitabən.

Nizaməddin. A Şəfiqə, məşallah, nə yaxşı qonaqların var. Məlikməmməd qayıtdı gəldi, getdi kimi gətirdi?

Şəfiqə. Məlikməmmədin anası Şahnaz bacıdır, səni görməyə gəlir.

Nizaməddin. Xoş gəliblər, səfə gətiriblər. Bizi torpaqdan götürüblər. A Məlikməmməd, ay oğul, bəs haraya getmişdin? Çeki oxuyub yüyürüb getdin.

Məlikməmməd. Doğrusu, bu çəkə inanmadım, getdim dəllek usta Nəcəfin dükanına əhvalatı bilməyə. (*Şəfiqə barmağı ilə Məlikməmmədi hədələyir.*) Necə ki, Şəfiqə danışmışdı, iş həqiqətdə elə imiş.

Nizaməddin. Şəfiqənin qadasi üreyimə, o mənə oğul bərabərdir.

Şahnaz (*söz açır.*) A Nizaməddin əmi, sənin bir qızın var, mənim bir oğlum. Sən onu oğulluğa götür, mən də bunu qızlığa. (*Şəfiqə evdə bu başa-o başa gəzir, gah bir şeyi götürüb o yana qoyur, o biri şeyi götürüb bu yana qoyur, guya bunların söhbətinə qulaq vermir. Özünü məşğul göstərir.*) Mən istəyirəm səninlə qohum olam, özün bilirsen, Məlikməmməd də ürfanlı, tərbiyəli bir uşaqdır.

Nizaməddin. Şəfiqəm ağı başında qızıdır. Söz onundur, o nə desə, mən ona "amin" deyəcəyəm. Şahnaz xanım, mən çölə çıxaram, sən özün onunla danış. O nə məsləhət görse, iş o deyən olacaqdır. (*Nizaməddin çıxır, Şahnaz yerindən qulxıb Şəfiqənin qolundan yapışır və özünə sarı çəkir.*)

Şahnaz. Qızım, a qızım, bayaq da mənim sözümdən incimisen. Qızım, mənim sözlərim sənə acı gəlməsin, səni o qədər sevirəm, o qədər istəyirəm ki, yarib bağrıma basmaq istəyirəm. Qız da anasından inciyər? Zərafət qıraqda qalsın, gəl bir ciddi danışaq. Atan işi sənin üstünə atdı, çıxdı çölə. İndi sənin rəyinlə iş düzələcəkdir. Di düz-qoş görüm nə cür düzüb-qoşursan? Mərifət bürzə verəsi məqamdır.

Şəfiqə. İş öz başına düzülüb-qoşulubdur, mən sənin qızın, Məlikməmməd da ağamın oğlu. İş belə olsa, sən deyənə razıyam, yoxsa yox.

Şahnaz. A qız, mən deyənə deyirsen, mən də o sözü ağana demişəm. Yəni açıq-açıq sən də görüm, Məlikməmmədə gələrsən, ya yox? Sən namuslu, iffətli, qeyrətli qız olduğun üçün Məlikməmməd səndən ötrü öldüyüdür. Sənin adın çəkiləndə, gədənə dili-damağı çatlayır. Mənə açıqca bir söz de, mən də oğluma xəbər aparım.

Şəfiqə. Atamda on min manat pul olmağını görüb onun üçün müanalı-oğullu gəlibsiniz qız elçiləməyə! Bu vaxta kimi harada idiniz? Sacı, sacayağı satıb atama baxdığım zaman niyə səsiniz-səmiriniz çıxmırdı?

Şahnaz. A qız, atamın gору haqqı, Məlikməmməd səni puldanzaddan çox qabaq istəyirdi. Mən izn vermirdim ki, anasız qızıdır, nə bilim, nə təhər şeydir, o da təcrübəsiz uşaqdır. Sənin namuslu qız olmağını bilmək üçün yanına Gözəl qarını öyrədib göndərmişdi. Sən də evindən söyüb qovdun. Qızıla-pula aldanmadın. Daldan sac və sacayaq gətirirsən Məlikməmmədə satdırmağa. Onda sənə aşıq olan Məlikməmməd gündə başını döngələyirdi. İndi, məni götürüb gəlir ki, söz almamış gəlsən, özümü öldürəcəyəm. İndi, ağıllı qızım, kamallı qızım, Şəfiqəm, mənim də gözümün ağı-qarası bir oğlum var. Onu da sənə verirəm, daha sözün nədir?

Şəfiqə. Sözüm bayaqkı sözdür. Mən sənə qız, Məlikməmməd də ağama oğul olsa, razıyam, yoxsa yox!

Şahnaz. A qız, sənin sözünü başa düşə bilmirəm. Yəni nə demək istəyirsən? Açıqca de, mən də başa düşüm. Onda sən mənim həm qızım olacaqsan, həm gəlinim.

Şəfiqə. Bax ha, indicə başa düşmüşən. Mən sənə həm qız olacağam, həm gəlin. Bəs Məlikməmməd ağama nə olacaq?

Şahnaz. Məlikməmməd də atana həm oğul olacaq, həm yeznə.

Şəfiqə. Razıyam, olsun! Bax belə olmasa, işimiz baş tutmayacaq.

Şahnaz. Bəs mən gedim Məlikməmmədi çağırım gəlsin. (*Çıxır, çağırır, Məlikməmməd gəlir.*)

Məlikməmməd. Söylə görüm, ana, Şəfiqənin tələbi nədir?
 Şahnaz. Şəfiqə bir geydirmə söz danışır. Başa düşə bilmirəm.
 Özündən soruş, özü desin.

Məlikməmməd Şəfiqəyə baxır.

Şəfiqə. Özünə sərfləmədiyi üçün öz sözünü mənim üstümə atır. Anan ağamdan təvəqqe etmişdir ki, Şəfiqəni mən qızlığa götürürəm, Məlikməmmədi də sən oğulluğa qəbul elə. Ağam da bu təklifi mənə həvalə edib çölə çıxmışdır. Mən də anan deyən şərtlərə razı olmuşam. Arvad başa düşmür ki, düşmür. Görünür ki, ona sərfləməmişəm.

Məlikməmməd. A Şəfiqə, sən zirək qızsan. Ay ana, sən Nizaməddin əmiyə bu təklifi eləyibsen?

Şahnaz. Bəs! Bəs! Necə ki, Şəfiqə danışır, eləcə də demişəm.

Məlikməmməd. Ana, sözünü döngələməyəcəksən ha!

Şahnaz. Oğul, səndən savayı mənim kimim var? Sən "öl" desən, öləcəyəm, "qal" desən, qalacağam.

Şəfiqə. İş tamam olmuşdur. Bəs mən gedim, ağamı çağırım gəlsin.

Məlikməmməd. Çıx çağır. (Şəfiqə çıxır, Məlikməmməd anasına.) Arvad, daha heç çığ-bığ eləmə! Öz dilinlə özün Nizaməddinə demisən ki, mən də sənə gələcəyəm. Şəfiqənin şərti budur ki, sən ağama gələsən, mən də oğluna gedərəm. Gəlməsən, gəlmərəm. İndi oğlun Məlikməmmədin yaşamağını istəyirsənsə, Nizaməddinə get, yoxsa vallah özümü öldürəcəyəm.

Şahnaz. Ay dad, ay bidad! Oğul, mən səndən ki, ər istəmirəm. Pullu-varlı kişisən, get qayınatana da kənardan bir qayınana al gotir. Məni qoy öz halıma, özüm bilən kimi yaşayım.

Məlikməmməd. Onda get oğulsuz da yaşa!

Şahnaz. Oğul, qurban olum. (Ağlamsınır.) Daha nə qayırım. Canımın canı çıxsın, olacam nədir?..

Bu halda taqquqlu gəlir. Şəfiqə qabaqda, atası dalda içəri girirlər. Dörd nəfərlik bir otaq təşkil olunur. Qapıdan sağ yana atası ilə qızı, qapıdan sol yana anasıyla oğlu durub, biri göyə baxır, biri sağ yana, biri sol yana baxır. Bir şadlıq menzoresi meydana gəlir ki, üçünün də vətəndə vədə cilve edir, bir-ninkində qəm... Bu halda səhnənin arxasından iki zurnaçı gəlir. Gözəl tərzdə bəzənmiş bir musiqi zühura gəlir. Səhnənin arxasından muğamat çalınır. Bu dörd nəfər rəqs edirlər.

Pərdə salınır

1915

LÜĞƏT

A	H
<i>Ağuş</i> – qucaq	<i>Həcat</i> – əhtac, alət
<i>Asar</i> – əsərlər	<i>Həml</i> – daşımaq
<i>Aşıyan</i> – yuva	<i>Həmta</i> – bərabər
B	X
<i>Baqi</i> – həmişəlik, daimi	<i>Xak</i> – torpaq
<i>Bargah</i> – saray	<i>Xar</i> – alçalmaq
<i>Bədəvi</i> – köçəri	<i>Xeymə</i> – çadır
<i>Behcat</i> – sevinc	<i>Xəndan</i> – gülər
<i>Bəqədrimkan</i> – imkan daxilində	<i>Xuni-kabutar</i> – göyərçin qanı
<i>Bəsirət</i> – göz	<i>Xüruc</i> – çıxmaq
<i>Bəşəşət</i> – şənlik	
C	i
<i>Cədd</i> – əsil-nosob, baba	<i>İffət</i> – təmiz
<i>Cəhl</i> – avamlıq	<i>İqbal</i> – gələcək
	<i>İqrar</i> – boyuna almaq
	<i>İltizam</i> – söz vermək
D	<i>İrşad</i> – rəhbər, istiqamət
<i>Dari-qürbət</i> – qürbət diyar	<i>İstimal</i> – qəbul etmək, istifadə etmək
<i>Dəbistan</i> – məktəb	<i>İştiaq</i> – həvəs
<i>Dəstgir</i> – əl tutmaq	<i>İzzü şərəf</i> – namus, ad-san
E	K
<i>Eşmək</i> – yumşaq tüklü dəridən paltar	<i>Kan</i> – mədən
	<i>Kargər</i> – işçi
Ə	<i>Kaşanə</i> – ev, mənzil
<i>Ədna</i> – alçaq	<i>Kəm bahalı</i> – ucuz
<i>Əsna</i> – vaxt	<i>Kəndi</i> – özü
<i>Əsnaf</i> – sənətkar	<i>Kəsb</i> – qazanc əldə etmək
F	<i>Kəşəyan</i> – çölşicəm
<i>Fəzil</i> – bilikli	
G	Q
<i>Giryan</i> – ağlar	<i>Qaim</i> – düz dayanan
<i>Göftüğü</i> – söhbət, danışmaq	
<i>Güvarə</i> – çənayatan	L
<i>Güzərgah</i> – yer	<i>Laf</i> – boş danışmaq
	<i>Ləvənd</i> – həyasız

M

Mahparə – Ay parçası
Məbhut – mat qalmaq
Mədfun – dəfn edilən
Məxsusluq – iğtişaş
Məmat – ölüm
Məstan – qəşəng
Məva – ev, yurd
Muzu – hiyləgər
Müctəhid – dini rütbə
Münəvvər – işıqlı
Münsif – rəy verən
Mürur – keçib getmə
Mürvət – insaf
Mütəəccib – təəccüblü

N

Nar – od
Nay – çalğı aloti (ney)
Neysan – aprel
Nədim – həmsöhbət
Nəqşi-nigar – gözəl naxış
Nəva – səs

P

Paməl – aradan yox olma
Payi-bənd – adətdən kənara çıxma
Pərastar – xidmət etmə
Prixod mollası – məhəllə mollası
Püsti-pələng – pələng dərisi

R

Rəhmət – rəhm etmə
Rəmaq – güc
Rəməz – sirr
Rəsəd – görmək yeri
Rizq – yemək
Rizvan – xeyirxah, mərhəmətli

S

Sail – dilənçi
Seyiz – qoyun sürüsünün qabağında
 gedən təkə

Səkmək – (burada) görmək
Səqf – tavan
Sərgər – qoyunçu
Sərni-gün – yuxarıdan aşağı düşmə
Sövt – səs
Sucələddin – dini bayram adı
Südur – işarə

Ş

Şaki – şikayətçi
Şəhlənmək – hədələnmək
Şel – pöhrən

T

Tağar – 83,2 kq ağırlığında çəki vahidi
Tədati – müalicə
Təftiş – yoxlama
Təhsin – tərif
Təkfir – təqsirləndirmək
Tənavül – yemək
Təvanə – güc, qüvvət

Ü

Ülfət – münasibət, olaq
Ülüm – elmlər

V

Vərd – qızılgül

Y

Yassa – tənbel
Yavuş – yaxın

Z

Ziqymət – qiymətsiz, qiyməti olmayan
Ziri-zabər – alt-üst olma

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 4

ŞEİRLƏR

Vətən məhəbbəti	9
Elmin şərəfəti	10
Məktəbə dəvət	11
Bahar	11
Baharın tərifə	12
Bahariyyat	13
Gül	14
Bədbəxt balalar	14
Bəxtəvər balalar	15
Qələm	15
Quraqlıq	16
Qırqovul	16
Kürt toyuq və cücəsi	17
Bostan seyri	18
Taxıl bitkiləri	19
Quş	19
Bənövşə	20
Qadın kimdir	20
Təbiət və torpaq	21
Payız küleyi	22
Bülbül	23
Ananın layla sədası	24
Nəsihət	25
Çoban	26
Tənbel	27
Ziyalan	28
Fəsillər	29
Yağış	30
Söhbət	31
Keçi	32
Durna	33
Gül nəğməsi	33
Ana kimdir	34

Qadın şərqişi	35
Bir qızın sualı	36
Durna şərqişi	37
Bacılara xitab	38
Məktəb nəğməsi	39
Cütçü	40
Əkinçi Vəliyə müjdə	41
Maraq əhlinə cavab	42
Nələr gördüm... ..	43
Xəzan və bahar	45
Kimdir o müftəxor	48
Mirzə Fətəli Axundzadəyə xitab	50

TƏMSİLLƏR

Xəyal	53
Fəqir bülbul və qəni qarışqa	54
Naxa və pişik	55
Aslanın təqsimi	56
Naxoş aslan və ehtiyatlı tülkü	57
Kirpi və dovşan	57
Uşaq və gül	58
Hər parıldayan qızıl olmaz	58
Uşaq və ayna	59
Qarğa və tülkü	60
Alaqa nad və göyərçin	61
Xoruz və ququ	62
Tülkü və keçi	63
Eşşək və bülbul	64
Qarğa və balıq	64
Şumal ağac	65
Meymun və çeşmək	66

HEKAYƏLƏR

Yüz yaşında bağban	69
Quşların mənəfəti	69
Uşaqların meşədəki əhvalı	70
Alma ağacının əhvalı	72
Doğma yurd	73

Arsız uşaq və qarışqa	74
Molla, seyid və dərviş	75
Padşahın nədimi	76
Ayağı bir-bir qoyarlar nərdivana	77
Bəxt	77
İnsaf	78
Pişik və kəsəyonin hekayəsi	79
Eşşək və at	79
Çeşmək	80
Ədalətli padşah	80
Tahir və Nebi	81
İki qurd və tülkü	82
Qaranquş və sərçə	83
Xəsis və xeyirxah	83
Avam kəndlinin fərasəti	84
Yalançı	85
İt	85
Keçilər	86
Bayquş və dovşan	86
Fəqir Cəfərin alim olmağı	86
Dünya görmüş kəndçi	87
Qurd	87
Donuz və palıd ağacı	89
Çaqqalın hekayəsi	89
Elm tükənmez xəzinədir	89
İki dənə xış dəmir!	90
Yonca çiçəyi	90
Qoca baba və nəvəsi	91
İnsanın eybi və hünəri	91
Məhəmmədin xəcaləti	91
Oğul məhəbbəti	92
Xoruz və mirvari dənəsi	92

PYƏSLƏR

Saqqalın kəraməti	95
Bir saç telinin qiyməti	104
Lügət	115

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşan Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Azər Quliyev</i>
Korrektor:	<i>Pərinaz Musağızı</i>

Yığılmağa verilmişdir 07.07.2006. Çapa imzalanmışdır 29.08.2006.
 Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 7,5. Ofset çap üsulu.
 Tirajı 25000. Sifariş 134.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
 Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.